

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

MANASTIR ŞEHRİNDE EĞİTİM ÖĞRETİMİN
MODERNLEŞMESİ (1869-1913)

Samet KILIÇARSLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Kerim SARIÇELİK

Konya 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Samet Kılıçarslan
	Numarası	16308021005
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	Manastır Şehrinde Eğitim Öğretimin Modernleşmesi (1869-1913)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

11.07.2019

Öğrencinin
Adı Soyadı İmzası

Samet Kılıçarslan

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Samet Kılıçarslan
	Numarası	16308021005
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Kerim Sarıçelik
	Tezin Adı	Manastır Şehrinde Eğitim Öğretimin Modernleşmesi (1869-1913)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Manastır Şehrinde Eğitim Öğretimin Modernleşmesi (1869-1913 başlıklı bu çalışma 05.../07.../2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı	İmza
Danışman	Dr. Öğretim Üyesi Kerim Sarıçelik	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mehmet İpçioğlu	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Hüseyin Muşmal	

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren ciddî anlamda başlatmış olduğu modernleşme hareketi eğitim alanında da kendini göstermişti. Halkın eğitimi konusunu bir görev olarak üzerine alan devlet, ilk kez doğrudan kendisinin kontrol altında tuttuğu mektepler açmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı tarihe kadar da bu eğitim kurumlarının birçoğu varlıklarını devam ettirmiş ve devletin ihtiyacı olan nitelikli insanları bir ölçüde yetiştirmeyi başarmıştı. İstanbul'da olduğu gibi, taşradaki şehirlerde de temel, orta ve yüksek öğretim kurumları açılmıştı. İşte bu araştırmanın konusu da Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki önemli vilayetlerinden biri olan Manastır Vilayeti'nin merkezi olan Manastır şehrinin eğitim kurumlarını incelemektir. Araştırmada Manastır şehrinde açılan mekteplerin bina, öğrenci, öğretmen ve yönetim durumları incelenmiştir. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin genel olarak eğitim öğretim alanında yaptığı faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olacaktır.

Araştırmada eğitim kademelerine ait kurumlar hakkında genel bilgiler verildikten sonra Manastır şehri eğitim kurumları derinlemesine incelenmiştir. Aynı zamanda Manastır'da bulunan gayrimüslim mektepleri de ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Bu araştırma sayesinde Rumeli'deki önemli bir şehir olan Manastır'ın eğitim durumunun ve genel anlamda Osmanlı Devleti taşrasında eğitim faaliyetlerinin ne şekilde yürüdüğün anlaşılmasına katkı sağlamış olacaktır.

Bu araştırma boyunca ve lisans eğitimim esnasında yardımlarını esirgemeyen ve üzerimde büyük emekleri olan hocalarım Prof. Dr. Ramazan Tosun'a, Prof. Dr. Nuri Köstüklü'ye, Prof. Dr. Mehmet İpçioğlu'ya ve tez danışmanım Öğretim Üyesi Dr. Kerim Sarıçelik'e teşekkür ederim.

Samet KILIÇARSLAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Samet Kılıçarslan
	Numarası	16308021005
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Kerim Sarıçelik
	Tezin Adı	Manastır Şehrinde Eğitim Öğretimin Modernleşmesi (1869-1913)

ÖZET

Manastır şehrinde 19 yüzyıldan itibaren açılan modern eğitim kurumları olarak iptidaî mektepleri, rüştiye mektepleri, idadî mektepleri, sanayi mektebi ve Darülmualimîn mektebi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca araştırmaya konu olan şehirdeki gayrimüslimlerin açtığı mektepler hakkında da araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda Cumhurbaşkanlığı Osman Arşivi Başkanlığı'ndan elde edilen bilgiler temel alınmıştır. Açılan mekteplerin öğrenci, öğretmen, bina ve yönetim açısından ne gibi süreçlerden geçtiği, her öğretim kademesi ayrı ayrı bölümler halinde sunulmuştur.

Manastır şehrinde diğer birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi modern eğitim kurumları açılmış, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu mekteplerin açılmasında halkın malî desteğine de sürekli başvurulmuştur. Zira o dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalım nedeniyle mekteplerin birçok ihtiyacı giderilememiş, halktan alınan destekle kısmen bu ihtiyaçlara çözüm bulunmuştur. Gayri Müslimler de şehirde birçok mektep açmıştır. Bu mekteplerde kendi lisanlarıyla eğitim vermiş, kendi çocuklarını yetiştirmişlerdir. Burada dikkati eken husus gayrimüslimlerin mektepler vasıtasıyla yaydıkları ayrılıkçı fikirler ve milliyetçilik ideolojisidir. Bu mesele hakkında birçok belge elde edilmiş ve konu kapsamının dışına çıkmamaya özen göstermek suretiyle okuyucuya sunulmuştur.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Samet Kılıçarslan
	Numarası	16308021005
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
	Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Kerim Sarıçelik
	Tezin İngilizce Adı	Modernization of Education And Training In The City Of Manastır (1869-1913)

SUMMARY

In Manastır city, we can confront rudimentary schools, ottoman junior high schools, high schools, industrial schools and Darülmuallimun schools established from the 19th century as modern 6ducation schools. In addition to this, it has been searched about schools that non-muslims in city who become topic of the research. In this researches, informations acquiring from Ottoman Archice Minister are grounded on. How it has been processed in terms of student, teacher, building and management of opened schools and each teaching stages has been presented as seperate parts.

In Manastır city, modern 6ducation schools are established like in lots of cities in Ottoman and a number of students are trained. In order to establish these schools , it has been needed to financial support of the society constantly. Yet in that term, lots of expenditures of the schools were not handled because of the economic crisis of Ottoman Empire ; it has been found out a way these requirements with the support of the society partly. Non-muslim people established a number of schools in the city. In these schools , they trained students with their license and trained their own children. The striking point here is that seperatist ideas and ideology of nationalism which non-muslims propogate by way of schools. About this issue, a lot of documents are acquired and has been presented to the readers by means of taking care not to digress of topic extent.

KISALTMALAR

B: Recep ayı

Bkz: Bakınız

BOA.: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

C: Cemaziyelahir

C.: Cilt

Ca: Cemaziyelevvel

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Dz.: Düzenleyen

Edt.: Editör

H.: Hicrî

L: Şevvâl

M: Muharrem

M.: Miladî

R.: Rumî

Ra: Rebiyülevvel

R: Rebiyülahir

s.: Sayfa

S.: Sayı

SVM.: Salname-i Vilayet-i Manastır

SNMU.: Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye

Ş.: Şaban

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

Yay.: Yayınlar

Z: Zilhicce

Za: Zilkade

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1 Manastır'daki Sıbyan Mektepleri ve Muallimleri.....	26
Tablo-2 Manastır Şehrinde Bulunan İptidaî Mektepler ve Muallimleri.....	29
Tablo-3 İshakiye İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	31
Tablo-4 Şadırvan İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	32
Tablo-5 Hamza Bey İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	33
Tablo-6 Hacı Doğan İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	34
Tablo-7 Faik Paşa İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	35
Tablo-8 Şerif Bey İptidaî Mektebi'ne Ait Rumî 1324 Senesi İmtihan-ı Umûmî Cetveli.....	36
Tablo-9 Eğri Değirmen İnas İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	38
Tablo-10 Numune İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	39
Tablo-11 Numune-i Şefkat İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	40
Tablo-12 Karadebbağ İnas İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler.....	41
Tablo-13 Manastır Erkek Rüştîye Mektebi'nin 1875-1876 Yılları Eğitim Öğretim Dönemi Kadrosu.....	56
Tablo-14 Manastır Erkek Rüştîye Mektebi Ders programı.....	58
Tablo-15 Manastır Erkek Rüştîye Mektebi Eğitim Öğretim Kadrosu (1887).....	59
Tablo-16 Manastır Askerî Rüştîyesi Eğitim Öğretim ve İdarî Kadrosu (1890)...	61
Tablo-17 Manastır Askerî Rüştîyesi Eğitim Öğretim ve İdarî Kadrosu (1903-1904)...	62

Tablo-18 Manastır Kız Rüştîyesi'nin Eğitim Öğretim Kadrosu, Maaşları ve Mektebin Masrafları.....	65
Tablo-19 1862-1875 Yılları Arasında Manastır Askerî İdadîsi'nin Eğitim Öğretim Kadrosu ve Dersler.....	72
Tablo-20 Manastır Askerî İdadîsi'nin 1890-91 Yılları Eğitim Öğretim Kadrosu ve Dersler.....	75
Tablo-21 Manastır Askerî İdadîsi'nin (Yatılı) 1898-99 Yılları Eğitim öğretim Kadrosu ve Dersleri.....	76
Tablo-22 Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi'nin 1907 Yılı Gündüzlü ve Yatılı Öğrenci Sayısı.....	80
Tablo-23 1888-1903 Yılları Arası Mülkî İdadînin Eğitim Öğretim ve İdarî Kadrosu.....	81
Tablo-24 Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi Maaş ve Yıllık Bütçe Durumu.....	87
Tablo-25 Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi Ders Programı.....	90
Tablo-26 Manastır Darülmualimîn Mektebi R. 1313 Mart-Nisan-Mayıs Ayları Devam Cetveli.....	97
Tablo-27 Manastır Darülmualimîn Mektebi Öğrencilerinin 1904 Yılına Ait İmtihan Cetveli.....	100
Tablo-28 Manastır Darülmualimîn Mektebi Senelik Bütçesi (1905).....	103
Tablo-29 Manastır Sanayi Mektebi Eğitim Öğretim ve İdarî Kadrosu.....	105

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
KISALTMALAR	VIII
TABLolar LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	1
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	2
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
5. MANASTIR ŞEHİRİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	3
OSMANLI DEVLETİ'NDE TEMEL EĞİTİMDE GELİŞMELER VE MANASTIR'DA TEMEL EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ	5
1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TEMEL EĞİTİM.....	5
1.1.1. Modernleşme Dönemine Kadar Temel Eğitim.....	5
1.1.2. Modernleşme Sürecinde Temel Eğitim Kurumları.....	7
1.1.2.1. II. Mahmud Döneminde Temel Eğitim.....	7
1.1.2.2. Tanzimat Döneminde Temel Eğitim.....	9
1.1.2.3. II. Abdülhamid Döneminde Temel Eğitimde Düzenlemeler ve İptidaî Mekteplerin Açılması	13
1.1.2.4. II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Temel Eğitim	15
1.2. MANASTIR ŞEHİRİNDE TEMEL EĞİTİM	18
1.2.1. Sıbyan Mektepleri.....	18
1.2.2. İptidaî Mektepler.....	20
1.2.2.1. İshakiye İptidaî Mektebi	22
1.2.2.2. Şadırvan İptidaî Mektebi	23
1.2.2.3. Hamza Bey İptidaî Mektebi	24
1.2.2.5. Faik Paşa İptidaî Mektebi	26
1.2.2.6. Şerif Bey İptidaî Mektebi	27
1.2.2.7. Eğri Değirmen İnas İptidaî Mektebi	30
1.2.2.8. Numune İptidaîsi.....	31
1.2.2.9. Numune-i Şefkat İptidaî Mektebi	32
1.2.2.10. Karadebbağ İnas İptidaî Mektebi.....	33
1.3. MANASTIR ŞEHİRİNE BAĞLI NAHİYE VE KARYELERDE TEMEL EĞİTİM KURUMLARI.....	33
İKİNCİ BÖLÜM	38
MANASTIR ŞEHİRİNDE TEMEL EĞİTİM KURUMLARI HARİCİNDEKİ MODERN EĞİTİM KURUMLARI	38
2.1. RÜŞTİYE MEKTEPLERİ	38
2.1.1. Rüştîye Mekteplerinin Kurulmasına Yönelik Adımlar.....	38

2.1.2. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ve Rüştiyeler	40
2.1.3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Rüştiyeler	42
2.1.4. II. Meşrûtiyet Dönemi ve Rüştiyelerin lağvı	45
2.2. MANASTIR'DA RÜŞTİYE MEKTEPLERİNİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ	47
2.2.1. Manastır Erkek Rüştiye-i Mülkîsi	47
2.2.2. Manastır Askerî Rüştiyesi	51
2.2.3. Manastır Kız Rüştiyesi	55
2.3. İDADÎ MEKTEPLERİ	57
2.3.1. Askerî İdadî Mektepleri	57
2.3.2. Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ve Ortaöğretim Kurumu Olarak İdadî Mektepleri	58
2.3.3. Birinci Meşrûtiyet Dönemi'nde İdadî Mektepleri	60
2.3.4. İkinci Meşrûtiyet Dönemi'nde İdadî Mektepleri	62
2.4. MANASTIR'DA İDADÎ MEKTEPLERİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ	63
2.4.1. Manastır Askerî İdadisi	63
2.4.2. Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi	71
2.5. DARÜLMUALLİMİN MEKTEPLERİ	89
2.5.1. Darümuallimîn-i Rüşdî'nin açılması	89
2.5.2. Darümuallimîn-i Sıbyan'ın açılması	90
2.5.3. Maârif-i Umûmiye Nizamnamesine Göre Öğretmen Okulları	91
2.5.4. Taşrada Darümuallimînlerin Yaygınlaşması	92
2.6. MANASTIR DARÜLMUALLİMİN MEKTEBİ	94
2.7. SANAYİ MEKTEPLERİ	100
2.8. MANASTIR SANAYİ MEKTEBİ	102
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	105
MANASTIR ŞEHRİNDE GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ	105
3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİNİN YAYGINLAŞMASI VE İDARELERİ	105
3.2. MANASTIR'DA GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ	108
3.2.1. Rum Mektepleri	108
3.2.2. Sırp Mektepleri	110
3.2.3. Ulah Mektepleri	113
3.2.4. Musevî Mektepleri	114
3.2.5. Bulgar Mektepleri	115
3.2.6. Yabancıların Açtığı Okullar	119
SONUÇ	120
BİBLİYOGRAFYA	121
EKLER	126

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren ciddi şekilde başlattığı modernleşme hareketinin eğitim öğretim boyutu hakkında birçok çalışma yapılmasına rağmen bunlar genel olarak Anadolu'daki şehirlerle sınırlı kalmıştır. Balkanlar'daki şehirlerin eğitim öğretim durumları hakkında çalışmaların az olması, bizi Manastır şehri hakkında çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Bu araştırmada Manastır Vilayeti'nin merkezi olan Manastır şehrindeki modern devlet okullarının tespit edilmesi ve bu sayede şehrin eğitim ve öğretimin modernleşmesi hakkında sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir. Ayrıca şehirde yaşayan gayrimüslimlerin açmış oldukları modern eğitim kurumlarının tespiti de amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmaya konu olan Manastır şehrinin eğitim öğretim durumu hakkında bilgilerin önemli bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşivi Fonundan elde edilmiştir. Öncelikle araştırmanın amacı ve kapsamı belirlenerek, ilgili sürece ait arşiv belgeleri ve diğer kayıtlar tespit edilmiştir. Elde edilen bu bilgiler konu başlıkları ile tarih sıralamasına göre gruplandırılmıştır. Ardından Manastır Vilayeti'nin salnameleri İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) internet sitesinden elde edilmiş ve konu ile alakalı olan kayıtlar toplanıp, ilgili başlıklara göre ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Maârif Nezareti'ne ait olan salnamelere de erişim sağlanarak gerekli bilgiler toplanıp tasniflenmiştir. Osmanlı Devleti'ne ait olan ve özellikle eğitimle ilgili olan nizamname ve talimatnameleri içeren *Düsturlar* da gözden geçirilmiştir.

Bunlar dışında Manastır Vilayeti hakkında yazılmış olan telif eserler de tespit edilerek araştırmaya faydalı olacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin eğitim öğretim durumu hakkında da ön bilgiler verilmesi faydalı olacağından dolayı, bu konuda da telif eserlere müracaat edilmiştir. Nihayet tüm

kaynaklar toplanıp tasnif edilmiş ve çeşitli bölümler ve başlıklar altında yazıya dökülmüştür.

3. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırma ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine hız verdiği 19. yüzyılı kapsamaktadır. Eğitim öğretim konusunda 1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi önemli bir mihenk taşı olduğundan, araştırmanın kapsamı 1869 ile başlatılmıştır. Manastır şehrinin 1913 yılında imzalan Londra Muahedesi ile kesin olarak kaybedilmesi nedeniyle de 1913 yılı kapsamın geldiği son tarih olarak belirlenmiştir. Elbette 1869 yılından önce de Manastır şehrinde eğitim öğretim adına çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar hakkında yeterli kaynakların bulunamaması ve eğitim çalışmalarının 1869'dan itibaren yoğunlaşıyor olması bu çalışmanın kapsamının 1869-1913 yılları olmasını gerekli kılmıştır.

Öte yandan araştırmada modern devlet okulları olarak iptidaî, rüştiye, idadî, Darümuallimîn ve sanayi mektepleri esas alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde modern eğitim kurumu olarak daha birçok mektep açılmasına rağmen Manastır'da açılanlar yukarıda adı geçen mekteplerdir. Bu nedenle araştırmanın kapsamı bu mekteplerle sınırlıdır. İlaveten gayrimüslimlerin açtığı mektepler de bu araştırmanın kapsamı içindedir.

4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın en önemli kaynaklarını Osmanlı Arşivi kayıtları oluşturmaktadır. Araştırmanın kapsamı içinde bulunan ve özetleri mevcut olan katalogların tamamı taranmıştır. Fakat Maârif Nezareti'ne ait olan belgeler binlerce dosya içerisinde özetleri çıkarılmamış halde olduklarından, bu dosyaların incelenmesi araştırmanın en zor sürecini oluşturmuştur. Maârif Nezareti dosyaları içinde Mektûbî Kalemi ve Tedrisat-ı İptidaîye Kalemi dosyaları tasnif edilmiş olduğundan kolaylıkla taranmıştır. Diğer dosyalar (İstatistik Kalemi (MF. İST.), Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF. MGM)) tek tek incelenerek ilgili belgelere ulaşılmıştır. İlaveten Osmanlı Arşivi Fonu'nda yapılan genel tarama ile Bâb-ı Âlî Evrak Odası

dosyaları, İradeler, Dahiliye Nezareti dosyaları, Hariciye Nezareti dosyaları, Teftişat-ı Rumeli Evrakı dosyaları, Yıldız Evrakı dosyaları gibi kataloglara da ulaşılarak ilgili belgeler elde edilmiştir.

Arşiv belgeleri haricinde Manastır Vilayeti Salnameleri ile Maârif Nezareti Salnameleri de araştırmanın kaynakları arasındadır. Bunlar dışında konu ile alakalı olan telif eserlere de müracaat edilmiştir.

5. Manastır Şehri Hakkında Genel Bilgiler

Manastır Vilayeti 19. yüzyılda Makedonya bölgesindeki üç büyük Osmanlı vilayetinden biridir. Makedonya ismi esasen Balkanlar'daki devletlerin ortaya attığı bir isimdir. Osmanlı Devleti bu bölgeye Rumeli demektedir. Makedonya, Trakya ile Arnavutluk arasında güneyde Adalar Denizi, kuzeyde Sar dağları ve batıda Ohri gölü ile çevrili toprak parçasıdır. Osmanlı Devleti'nin Selânik, Kosova ve Manastır Vilayetleri de bu bölgede yer almaktadır. Manastır ise Drahor çayı üzerinde bulunan ve Manastır Vilayeti'nin merkezi olan bir şehirdir.¹ Manastır şehri Murad Hüdavendigâr zamanında Kara Timurtaş Paşa tarafından fethedildi. 1382'deki bu fetihle birlikte şehir Drahor çayının iki yanına doğru genişletilmeye başladı. II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde Rumeli'de ciddi bir iskân faaliyeti başlatılmıştı. Bölgedeki asayişin sağlanması ve Türk nüfusunun artırılması amacıyla Anadolu'da Türkmen aileler bölgeye yerleştirildi. Özellikle Fatih'in Karaman seferinin ardından yaklaşık 100.000 kişi Manastır şehrine göç ettirilmişti. Göç ettirilenler Karaman ve Ankara civarında bulunan Türkmen ailelerdi. Bu suretle Manastır bir Türk şehri haline gelmeye başladı.²

Bölge 17. yüzyıl sonlarına kadar Paşa Sancağı'na bağlı olarak idare edildi. Rumeli'nin Arnavutluk bölgesini içine alan kısmı 1836 yılında Yanya ve Rumeli olarak ikiye ayrılınca Manastır, Rumeli Eyaleti'nin merkezi konumuna geldi. Tanzimat Dönemi boyunca idarî taksimatta yapılan değişiklikler nedeniyle Manastır,

¹ Nurettin Birol-Deniz Akpınar, "XX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilâyeti ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri (1187-1889)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 14, (Haziran 2015), s. 141.

² Mucize Ünlü, *Manastır Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, (19 Mayıs Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996, s. 3-4.

bazen eyalet merkezi, bazen de Selânik'e bağlı sancak olarak idare edilmişti. 1855 yılında eyalet merkezi olarak teşkilatlandırılan Manastır, 1868 yılına kadar bu statüde kalmıştı. İskenderiye, Ohri ve Kesriye ise Manastır şehrine bağlı kazalar idi. ³

Manastır şehri 1868'den 1873'e kadar sancak merkezi olarak Selânik Vilayeti'ne bağlandı. 1873'te Manastır Vilayeti kurdu ve şehir yine vilayet merkezi oldu.⁴ Bu vilayet, Manastır, İşkodra, Üsküp ve Debre'yi içine alan dört livadan müteşekkildi. Vilayet merkezi de Manastır şehriydi.⁵ Yüzyılın sonlarına doğru Manastır Vilayeti beş livadan oluşan bir vilayet haline geldi. Bunlar; Manastır, Serfice, İlbasan, Debre ve Görice livalarıydı.⁶ Manastır vilayeti etnik açıdan kozmopolitti. Nüfusun çoğunluğunu Arnavut Müslümanlar oluşturuyordu. Bazı bölgelerde Türkler yoğunlukta idi. Hristiyan nüfusu Bulgarlar, Rumlar, Ulahlar ve Arnavutlar oluşturmaktaydı. Bulgarlar bu nüfusun üçte birine sahipti. Vilayetin 19. yüzyıldaki toplam nüfusu 700.000 ile 1.000.000 arasında değişmekteydi.⁷ Manastır şehrinde 1843-44 yıllarında toplam Müslüman nüfusu 11.800 civarındaydı. Hristiyan nüfusu 9.876, Yahudî nüfusu 2.514, Müslüman çingene nüfusu 338, gayrimüslim çingene nüfusu 606 idi. Şehrin toplam nüfusu 25.134'tü.⁸ Manastır şehrinin nüfusu 1908'e gelindiğinde 40.000'i aşmıştı. Bu nüfusun 15.930'u Müslüman, 9.162'si Rum, 7.900'ü Bulgar, 446'sı Ulah, 275'i Sırp, 6.307'si Yahudî, 25'i Katolik, 43'ü Protestan, 267'si gayrimüslim Kıptî idi. ⁹

Manastır'daki yaklaşık 530 yıllık Türk hakimiyeti Balkan Savaşları sonucunda resmen sona ermiştir. I. Balkan Savaşı sonucunda şehir Sırpların elinde geçti. II. Balkan Savaşı sonucunda da şehir Karadağ'a bırakıldı. I. Cihan Harbi sonrasında da Müttefiklerin eline geçti.¹⁰

³ Hüseyin Baha Öztunç, **Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s.14-15.

⁴ Ünlü, **aynı tez**, s. 6.

⁵ Öztunç, **aynı tez**, s. 16-17.

⁶ Birol-Akpınar, **aynı makale**, s. 142.

⁷ **Aynı yerde**.

⁸ Öztunç, **aynı tez**, s. 84-87.

⁹ **Aynı tez**, s. 90.

¹⁰ Ünlü, **aynı tez**, s. 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE TEMEL EĞİTİMDE GELİŞMELER VE MANASTIR'DA TEMEL EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ

1.1. Osmanlı Devleti'nde Temel Eğitim

1.1.1. Modernleşme Dönemine Kadar Temel Eğitim

Modernleşme dönemine kadar yegâne temel eğitim kurumları sıbyan mektepleri idi. Halk arasında *mahalle mektebi* olarak bilinen bu eğitim kurumları Osmanlı Devleti'ne, Selçuklu ve diğer bazı Müslüman devletlerden intikâl etmişti.¹¹ Cami ya da mescitlere bitişik olarak inşa edilen bu mektepler, genellikle vakıf yoluyla yapılmaktaydı. Bunların maddi dayanağı vakıf sandıkları idi. Köylerde ise bazen halk bu kurumları yapar ve maddi ihtiyaçlarını da karşılardı.¹² Vakfiyelerde sıbyan mektepleri *dârü't talim*, *dârü'l ilm*, *muallimhane* ve *mektebhane* olarak da zikredilmişti. Sıbyan mektepleri genellikle cami veya mescitlerin yanına tek odalı olarak dikdörtgen veya kare biçiminde yapılırdı. Ders odası haricinde bir de öğretmen veya kalfa için küçük bir oda bulunurdu. Binaların bahçelerinde çeşme tuvalet ve depo gibi birimler yer alırdı. Sıbyan mektepleri rutubetten korunma amacıyla yerden belli seviyede yüksek inşa edilirdi. Bazen iki katlı yapılan binalarda üst kat dersane, alt kat çeşme tuvalet vs. birimler şeklinde düzenlenmekteydi. Mekteplerin gürültüden uzak ve havadar olmasına da ayrıca dikkat edilmekteydi. Sınıfların zemini taştan veya ahşaptan yapılırdı. Öğrenciler ayakkabılarını çıkarıp sınıfa girer hasır, kilim veya evden getirdikleri minderlerin üzerine diz çökerek otururlardı. Önlerine de rahle alıp derslerini bu şekilde yaparlardı.¹³ Bu mekteplerdeki amaç ise “...çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılınması usullerini, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak...” idi.¹⁴ Sıbyan mekteplerine beş-altı yaşlarındaki kız v erkek her çocuk gidebilirdi. Bazı mekteplerde vakfiyerindeki özel şartlara göre çocuklar eğitim alırdı. Örneğin, Fatih

¹¹ Kerim Sarıçelik, *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)*, Konya 2015, s. 5.

¹² Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi, C. I-II*, İstanbul 1977, s. 86.

¹³ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 5-6.

¹⁴ Ergin, *aynı eser*, s. 86.

Sultan Mehmet'in açtığı bir sıbyan mektebinde, sadece yetim veya yoksul çocukların eğitim alması şartı bulunuyordu. Aynı şartın II. Bayezid'in vakfiyesinde de olduğu bilinmektedir. Çocuklar mektebe her zaman başlayabilirlerdi. Çocukları mektebe alıştırmak ve özendirmek amacıyla, halk arasında *âmin alayı* olarak bilinen *bed-i besmele cemiyeti* adlı tören ile çocuk okula getirilirdi. İstanbul'daki sıbyan mekteplerinde çocukların Bâb-ı Âli'ye getirildiği, yemek yedirilip harçlık verildiği de olurdu.¹⁵

Sıbyan mekteplerinde öğretim yöntemi ezberciliğe dayanmaktaydı. Devletçe hazırlanmış bir program ya da yönetmelik bulunmamaktaydı. Temel amaç çocuklara okuma yazma öğretmek, İslâm dininin kurallarını ve Kur'an'ı belletmekti. Genel olarak da *Elifba*, *Kur'an*, *İlm-i hal*, *Tecvid*, *Türkçe ahlâk risaleleri*, *Türkçe ve hat* dersleri okutulurdu.¹⁶ Öğrenciler sırayla hocanın önüne gider dersini okur ve yerine giderdi. Bu şekilde bireysel eğitim verilmesi, mektepte her yaştan ve farklı düzeylerde çocukların bulunmasıyla alakalıydı. Bazen çalışkan bir öğrencinin arkadaşlarına ders verdiği de oluyordu. Hocanın yardımcısı olan kalfa da aynı şekilde gerekli durumlarda çocuklara ders veriyordu.¹⁷ Medreselerde olduğu gibi, sıbyan mekteplerinde de vakfiyelere göre program takip edilmesi bu mekteplerin durağan kalmasına ve zamanla ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmelerine sebep olmuştu. Dolayısıyla da değişen hayat şartlarına ayak uyduramamışlardı.¹⁸ 19. yüzyıla kadar devlet eliyle sıbyan mekteplerine yapılmış bir müdahale görülmedi. Bundan dolayı eğitimin niteliği ders veren hocaların niteliği ile doğru orantılı olarak değişiyordu.¹⁹ Fatih Sultan Mehmet bu durumun farkında olsa gerek ki, İstanbul'da Eyüp ve Ayasofya'da açtırdığı iki sıbyan mektebinde, hoca olabilecekler için yine kendisinin kurduğu medreselerde *Arapça*, *Sarf ve Nahiv*, *Edebiyat*, *Mantık*, *muhasebe*, *Tedris Usûlü*, *Münakaşalı Akâid*, *Riyaziyyat*, *Hendese ve Hey'et* derslerini alma şartı

¹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2013*, Ankara 2013, s. 89.

¹⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1988, s. 57; Türkçe okuma-yazma eğitimi birçok sıbyan mektebinde eğitimin amaçları arasında değildi. Yalnız bazı mekteplerde hat dersleri verildiği ve şeklen güzel yazı yazma öğretildiği bilinmektedir. Sarıçelik, *aynı eser*, s. 7.

¹⁷ Akyüz, *aynı eser*, s. 90.

¹⁸ Kodaman, *aynı eser*, s. 57.

¹⁹ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 8.

koydurdu. Zamanla sadece medrese mezunu olmanın sıbyan mektebi hocalığı için yeterli görülmesi nedeniyle, eğitimin niteliği giderek azalmıştır.²⁰

1.1.2. Modernleşme Sürecinde Temel Eğitim Kurumları

1.1.2.1. II. Mahmud Döneminde Temel Eğitim

Sıbyan mekteplerinin ihtiyaçlara cevap verememesi ıslah edilmelerini ve her döneme uygun şekilde devlet eliyle geliştirilmelerini gerekli kılmaktaydı. Ayrıca bu mekteplerde pratik-faydacı bilgilerin öğretilmesi Müslümanların bilimde ilerlemesi için zorunluydu. Fakat 18. yüzyıl sonlarına doğru siyasî ve askerî duraklama ve gerileme süreci Osmanlı devlet adamlarını önceliği askerî meselelere vermeye yöneltti. Nitekim 1768-1774 Osmanlı Rus ve Avusturya savaşlarında alınan ağır yenilgilerden sonra, Batı'nın askerî teknolojisini öğrenmek adına bazı girişimler ortaya çıktı. 1773'te Macar asıllı Fransız askerî uzman Baron de Tott'un İstanbul'a davet edilmesi ve kendisinin çalışmalarıyla Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn kuruldu. Bu mektep ilk modern eğitim müessesesi olarak bilinmektedir. Ardından 1795'te Nizam-ı Cedid birliklerine subay ve askerî mühendis yetiştirmek amacıyla Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn kuruldu. 1826'da Tıbhâne-i Amire ve 1834'te Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye ihdas edildi. Görüldüğü üzere 1830'lara kadar devlet eliyle açılan mektepler askerî amaçlar taşıyordu.²¹

Bu süreçte sıbyan mektepleri ile ilgili devlet eliyle yapılan tek düzenleme girişimi, Sultan II. Mahmud'un 1824 tarihli fermanıdır. Bu fermanla ailelerin çocuklarını çırak olarak ustaların yanına vermeleri sebebiyle eğitimden geri kaldıkları belirtiliyordu. Her Müslüman'ın önce dinî kuralları öğrenmesi, daha sonra geçimini sağlayacak bir işle meşgûl olması gerekliliğinden yola çıkarak, Müslüman çocukların Kur'an talim etmek, dini kuralları öğrenmek, Tecvid ve ilm-i hal risaleleri okumak için belirli bir süre mektebe gönderilmeleri istenmekteydi Aksi halde ailelere cezaî işlem uygulanacağı da belirtiliyordu. Fakat bu fermanla eğitim öğretim

²⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1970, s. 7.

²¹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev.: Osman Yener), İstanbul 2015, s. 38-43.

sistemi ve metodu açısından bir yenilik bulunmuyordu. Ayrıca bu ferman yalnızca İstanbul için geçerliydi.²² Ferman, Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin ıslahı açısından bir ilk olarak görülmekle beraber, esasen meselenin ıslahat ile ilgili olmayıp, toplumsal bir amaç güttüğü de düşünülmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik koşullar nedeniyle toplumda meydana gelen sorunları çözmek adına dine bağlılığı arttırmayı amaçlamak da mümkün görünmektedir. Sosyal disiplinizasyon olarak açıklanan bu amaç, ıslahat yapma amacına nazaran daha kabul edilir görünmektedir.²³ Diğer yandan bu ferman, ilköğretimin mecburî tutulması açısından önemli bir gelişmedir. Ayrıca fermanla bizzat padişahın eğitim-öğretimin faziletlerinden bahsetmesi ve tahsil görmemiş bireylerin meslekî açıdan başarılı olamayacaklarını belirtmesi, Türk eğitim tarihi açısından önemli bir gelişme sayılmaktadır.²⁴

İlköğretim meselesi 1838 yılında yeniden ele alındı. Meclis-i Umur-ı Nâfia'nın kaleme aldığı lâyhada ilim sayesinde elde edilen dünyevi ve uhrevi kazançlar sıralandıktan sonra, ilmin Osmanlı'da uzun süredir geri plana atıldığı, öğrencilerin Türkçe kitap okuyacak seviyeye gelmeden Arapça ve Farsça kitaplarla karşı karşıya kaldığı, sonuçta da başarılı olunamadığı belirtilmekteydi. Bunun önüne geçmek için de *sıbyan mektebi öğretmenlerinin bilgi seviyelerinin tespit edilmesi, yeterli olanların yerlerinde bırakılması, öğrencilere ayrı ayrı ders vermek yerine aynı seviyede olan öğrencilerin sınıf usulüne göre bir arada eğitim alması, maddi durumu yeterli olmayanlar için fukara mekteplerinin açılması*²⁵ kararları alındı. Ayrıca sıbyan mektepleri iki dereceleri olarak yeniden düzenlenecekti. Buna göre mahalle aralarında bulunan küçük mektepler eski sisteme devam edecek, bunların üzerinde ise *sınıf-ı sanî* adıyla daha üst seviye mektepler oluşturulacaktı. II. Mahmud bunlara *rüştiye* adı vermişti.²⁶ Meclis-i Nâfia'nın bu teklifleri Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Ali'de görüşüldü. Sınıf usûlü ve sıbyan mektebi mezunlarının iki kez hatimle orta dereceli okullara alınmaları konularına itiraz edildi. Meclis-i Nâfia itiraza cevap vererek konunun yanlış anlaşıldığını, hatimden kastın Kur'an'ın ihmâl edilmemesi olduğunu

²² Sarıçelik, *aynı eser*, s. 8; Fermanın sureti için bkz: Koçer, *aynı eser*, s. 35-37.

²³ Somel, *aynı eser*, s. 45.

²⁴ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 59.

²⁵ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul, 1993, s. 224.

²⁶ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 9.

ve tamamen öğrenilmesinin şart olacağını belirtti. Konu Şûra'da tekrar görüşüldü. Orta mekteplerde *inşâ* ve *ahlâk* risalelerinin okutulması da karara bağlandı.²⁷ Bu ıslahat programı II. Mahmud döneminde uygulama alanı bulamadı. Fakat devletin eğitim konusunda kendisine görev üstlenmesi ve halkın da buna alıştırılması, Tanzimat döneminde yapılacak olan eğitim reformları için uygun ortamı hazırlamış olmaktadır.²⁸

1.1.2.2. Tanzimat Döneminde Temel Eğitim

Tanzimat Dönemi'nde eğitim reformlarının genel amacı devletin ihtiyacı olan nitelikli memurları yetiştirmektir. Bunun için modern bir eğitim sistemi kurmak gerekiyordu. Bu yönde ilk adım Sultan Abdülmecid'in 1845'te *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*'ye gelerek okuttuğu hatt-ı hümayun ile atıldı.²⁹ Bu hatt-ı hümayun yeni reformların yetersizliği üzerinde durup, başarılı sonuçlar için ülke genelinde eğitimin yaygınlaştırılmasının ve niteliğinin arttırılmasının gereğine işaret ediyordu. Meclis-i Vâlâ bundan sonra eğitim meselesini gündemine alarak eğitim reformlarıyla ilgili kararları almak üzere *Meclis-i Muvakkat*'in kurulmasını kararlaştırdı. Bu geçici meclis ön çalışmalarını yaptıktan sonra yerini *Meclis-i Maârif-i Umûmiye*'ye bıraktı. Hazırlanacak reformların uygulamaya konulması için de *Mekâtib-i Umûmiye Nezareti* kuruldu.³⁰

Bu gelişmelerin ardından 1847 tarihinde "*Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mektebi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat*" yayınlandı.³¹ Bu talimatname eğitim araç-gereçlerinin modernleştirilmesi, öğretmenlerin mesleki yeterliliklerinin arttırılması ve öğrencilerin okullara devamlarının sağlanması gibi konularda bazı kararlar içermekteydi. Fakat 1847 talimatnamesi büyük oranda uygulanamadı. 1863'te çıkarılan bir irade İstanbul'da bu kararların uygulanmasına vesile olabildi. Bu irade ile İstanbul'da 36 sıbyan mektebi tespit edilip, yeni usullerin buralarda

²⁷ Akyıldız, *aynı eser*, s. 225.

²⁸ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 9.

²⁹ *Aynı eser*, s. 10.

³⁰ Akyıldız, *aynı eser*, s. 230-231.

³¹ Akyüz, *aynı eser*, s. 160-162.

uygulanmasına başlandı. Her öğrenciye birer taş levha ve taş kalem ile divit parasız olarak dağıtılacaktı. Öğretmenlere ise fakir çocuklardan para almamaları şartıyla 100 kuruş maaş bağlanacaktı.³²

Sıbyan mekteplerinin ıslahı için 1864 yılında *Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu* kuruldu. Komisyon 1868’de on maddelik bir nizamname yayımladı. Yenilik olarak programlara “*malumat-ı nâfia risalesi talimi*”, “*Türkî muhtasar coğrafya risâlesi talîmi*”, dört işlemleri öğretmek için “*amâl-i erbaa*” ve “*imlâ*” dersleri konuldu. Bu dersleri okutacak hocalar imtihana tabi tutuldu ve sonuçlar yeterli olmadığından İstanbul’da “*Darülmüallimîn-i Sıbyan*’ın açılmasına karar verildi.³³ Darülmüallimîn-i Sıbyan’ın geç açılması, eğitimde sistemli bir reform çalışmasının olmadığını göstermektedir. Zira öğretmen yetiştirme düşüncesi ve faaliyeti, mekteplerin ıslahı ile birlikte ele alınmayıp kopuk şekilde ilerlemiştir. Tanzimat Dönemi devlet adamlarının bu tarihten itibaren daha sistemli ve merkeziyetçi bir ıslahat politikası takip ettikleri görülmektedir. Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi de bu politikanın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Tanzimat Dönemi’nde eğitimle ilgili yapılmış en önemli çalışmadır. Fransa Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy’un 1867’de hazırladığı reform paketi 1869’da Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından sadarete sunuldu. Nizamname son halini Askeri Okullar Müdürü Sadullah Paşa, Şura-yı Devlet Maarif Dairesi Reisi Kemal Paşa ve bazı uzmanlarca yapılan çalışmalardan sonra aldı.³⁵ Bu nizamname bir nevi Tanzimatçıların eğitim görüşleriyle Fransız eğitim sisteminin harmanlanmasıydı. Nizamnamede “*doğa bilimleri*” ve “*eğitim*” dünyadaki refahın temel kaynağı olarak gösteriliyordu. Ayrıca yüksek ilimlerin düzenli bir ilkokul sistemi temeline ihtiyaç duyduğu belirtiliyordu. Sıbyan mekteplerinin sayısının az olduğu ve eğitimin dini ağırlıkta olduğu da eleştirilmekteydi. Diğer yandan öğretmenlerin pedagojik bilgisinin yetersiz olduğu dikkat çekilen hususlar arasındaydı. Metnin içeriğindeki farklı dini grupların karma eğitimi ise Tanzimatçıların ortaya çıkarmak istediği Osmanlı üst kimliği ile

³² Sarıçelik, *aynı eser*, s. 13.

³³ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 14.

³⁴ **Aynı yer.**

³⁵ Somel, *aynı eser*, s. 119.

alakalıydı. Bu madde devleti bir arada tutmak için eğitimin önemli bir konu olduğunu Tanzimatçıların fark ettiğini göstermektedir.³⁶

Temel eğitimle ilgili 1869'dan önce talimatname ve düzenlemeler genel olarak İstanbul ile sınırlı iken, Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi tüm ülkeyi kapsayacak kaideler getirmişti. Eskiye nispeten daha ilerici olan bu nizamname, bir yandan da merkezîyetçi bir eğitim sistemi kurmanın amaçlamaktaydı.³⁷ Diğer yandan sıbyan mekteplerinin yaygınlaşması için her mahalde ahalinin bu mektepleri açmakta görevli oldukları belirtilerek, mali olarak da ahalinin üzerine vazife addedilmiştir. Bu kaide zaten çocuklarını mektebe göndermeye hevesli olmayan çoğu aile için pek de kabul edilir değildi. Bu şekilde ülke genelinde sıbyan mekteplerinin yaygınlaşmayacağı aşikârdı. Sıbyan mekteplerinde görev yapacak muallimler, İstanbul Darülmuallimîn mektebi mezunlarından seçilecekti. Fakat Darülmuallimîn mektebinin tüm sıbyan mekteplerine yetecek sayıda mezun vermediği de ortadaydı. Gerçekçi olmayan bu kaide, medrese mezunlarının muallim olmalarının önüne geçme amacı taşımaktaydı. Diğer yandan devletin açtığı bir öğretmen okulundan mezun olacakların, yine devletin okullarında görev yapmaları daha uygun görülüyordu.³⁸

Maârif-i Umûmiye Nizâmname'si, Osmanlılık ideolojisiyle uyumlu olarak hem Müslüman hem gayrimüslim çocuklar için sıbyan mekteplerinin açılmasını öngörmekteydi. Bu mekteplerde her birey kendi dilinde eğitim alacak ve kendi dinî bilgilerini yine kendi ruhanî reisinin direktiflerine göre öğrenecekti. Bununla beraber, Müslüman ve gayrimüslim tüm sıbyan mekteplerinde ortak olan dersler müfredatta yer alacaktı. *Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası* vs. dersler ortak okutulmak suretiyle de Osmanlılık bilincine uygun bir eğitim sistemi kurulacaktı. Ayrıca, açılacak olan yeni mekteplerde *usûl-i cedîd* adı verilen yeni öğretim yöntemi uygulanacaktı.³⁹ Usûl-i cedîd, ilk modern pedagoğ sayılan Selim Sabit Efendi ile

³⁶ Nizamnamenin tüm maddeleri için bkz: **Düster, I. Tertip, C. II**, s. 184-219; nizamnamenin günümüz Latin harfleri ile yazılmış hali için bkz: Reşat Özalp, **Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, İstanbul 1982, s. 165-197.

³⁷ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 17.

³⁸ Kodaman, **aynı eser**, s. 64.

³⁹ Somel, **aynı eser**, s. 215-216.

ilişkilendirilmektedir. Selim Sabit Efendi 1870 yılında Meclis-i Maârif kararıyla ıslah edilen sıbyan mekteplerinde uygulanmak üzere *Rehnumâ-yı Muallimîn* adlı eserini yayımlamış ve Maârif Nezareti bu kitabı devlet okullarına model oluşturacak bir rehber olarak resmen kabul etmişti. Selim Sabit Efendi bu eserinde usûl-i cedîd'i ve bu usûlü uygulayacak olan yeni mekteplerin niteliklerini ele almıştı.⁴⁰ Usûl-i cedîd hareketi, Yahya Akyüz'e göre yeni öğretim araç-gereçlerinin kullanılmasını ve muallimlerin yeni öğretim yöntemleri ile ders vermelerini ifade etmektedir. Yine Akyüz'e göre usûl-i cedîd ilk olarak 1847'de İstanbul'da Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Ahmet Kemal Efendi tarafından numune olarak açılan Davutpaşa Rüştiyesi'nde uygulanmıştır. Zira Kemal Efendi, 1848'de sadarete bir tezkere göndererek, Davutpaşa Rüştiyesi'nde ezberci usûlün terk edilerek, yeni yöntemlerin uygulandığını, coğrafya dersinde de harita üzerinde öğretim yapılarak başarılı sonuçlar alındığını belirtmiştir. Yine aynı mektepte harita, sıra ve taş tahta olmak üzere yeni öğretim araç-gereçlerinin kullanıldığı da bilinmektedir. Fakat usûl-i cedîd daha çok sıbyan mekteplerinin ıslahı çalışmalarıyla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Usûl-i cedîd'in en belirgin özelliği ise, o zamana dek sıbyan mekteplerindeki elifba öğretiminde temel alınan ve okumada uzun heceleme esas alan *usûl-i tehecci*'nin terk edilip, *usûl-i savtiye* denilen ve harflerin seslerine dayanıp kelimeyi doğrudan okuma usûlüne geçilmesidir. Öğrencilere insan, hayvan, bitki ve eşya gibi günlük hayatta bildikleri ve gördükleri isimler okutturularak, bilinenden bilinmeyene doğru öğretim amaçlanmıştır.⁴¹ 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi'ne göre sıbyan mekteplerinin ıslahı veya yeni usûl ile öğretim yapacak olan iptidaî mekteplerinin açılması konusunda ilk ciddi teşebbüs 1870 yılındaydı. Öncelikle tüm ülkedeki sıbyan ve iptidaî mekteplerinde okutulacak kitaplar ele alınmıştı. Bu kitapların açık, sade, anlaşılır ve öğrencide okuma isteği oluşturacak şekilde düzenlenmesine karar verilerek, muhtevası ve vasfı 1870'de resmî gazete Takvim-i Vakayi'de yayımlanmıştı. Fakat bu kitapların basılıp basılmadığı bilinmemekle beraber, sadece iptidaî mekteplere yönelik oldukları bilinmektedir. Zira ülkedeki çoğu sıbyan mektebi eski usûlde eğitim-öğretime devam etmekteydi. Ayrıca yeni usûle uygun

⁴⁰ Somel, *aynı eser*, s. 217; Selim Sabit Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz: Koçer, *aynı eser*, s. 97-100.

⁴¹ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, İstanbul, 2016, s. 226-228.

olarak hazırlanmış eğitim programının uygulanması amacıyla da İstanbul Nur-ı Osmaniye Camii dâhilinde bulunan bir bina iptidaî mektebi olarak tesis edilmiştir. İlk iptidaî mektebi de bu mekteptir.⁴²

Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar temel eğitimle ilgili olarak genelde eğitim-öğretim yöntemi üzerinde durulmuş, okuma-yazma için yeni usûllerin araştırılması işine ağırlık verilmiştir. 1875 yılında İstanbul'daki, sıbyan mekteplerinin yönetimi halkın içinden seçilecek *Tedris Meclisi ve Tedris Meclisi Şubeleri*'ne bırakılmıştı. Yine aynı yıl iptidaî mekteplerde kullanılmak üzere *Rehnüma-yı Muallimîn-i Sıbyan* adlı kılavuz kitabın hazırlanması işine girişilmişti. Fakat iptidaî mekteplerle ilgili somut adımların atılması II. Abdülhamid'in saltanat devrinde atılmıştır.⁴³

1.1.2.3. II. Abdülhamid Döneminde Temel Eğitimde Düzenlemeler ve İptidaî Mekteplerin Açılması

Tanzimat döneminde temel eğitim politikası, yeni usûle uygun mektepler açmak ve sıbyan mekteplerini muhafazakâr zümrenin dikkatini çekmeden tadrîcen yeni usûle uygun mektepler haline getirmektir. Fakat bu politika takip edilirken mevcut kadrolara ve eski geleneklere dokunulmadan sıbyan mekteplerine düzen verilmeye çalışılması ve öğretmen, ekonomik şartlar ile okul binaları gibi unsurların göz ardı edilmesi nedenleriyle istenilen başarı elde edilememiş ve sıbyan mektepleri bir süre sonra Evkaf Nezareti'nin ve Şeyhülislam'ın idaresine bırakılmıştı.⁴⁴

Tanzimat Dönemi devlet adamları sıbyan mekteplerini yeni usûle uygun mektepler haline getirme politikasını göz ardı ederek usûl-i cedide üzere iptidaî mektepler açmayı daha uygun buldular. Yukarıda belirtildiği üzere İstanbul Nur-ı Osmaniye Camii dâhilinde bir binada açılan iptidaî mektebi, bu anlamda açılan ilk mekteptir. Bu mektep bir taraftan da Darülmüallimîn-i Sıbyan mektebi öğrencileri

⁴² Kodaman, **aynı eser**, s. 65-66

⁴³ **Aynı yer.**

⁴⁴ Kodaman, **aynı eser**, s. 66-67.

için staj okulu vazifesi de görecekti. Bu mekteplerde görülen başarı üzerine Simkeşhâne ve Saraçhâne iptidaî mektepleri açıldı.⁴⁵

II. Abdülhamid Dönemi'nde temel eğitimle ilgili olarak Kanun-ı Esasî'de “Osmanlı efrâdının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı ve teferruâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.” (Kanun-ı Esasî 114. Madde) kaidesi yer almış ve 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde oluşu gibi ilköğretim mecburî kılınmıştı. Ayrıca kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitim almaları da hukuken teminat altına alınmıştı. 1879'da ise maârif teşkilatına *Mekâtib-i Sıbyaniye Dairesi* eklendi. Taşrada da ilköğretim kurumlarının yaygınlaşması için çalışmalar başlatılarak, 1869 nizamnâmesinin öngördüğü şekilde taşra maârif müdürlükleri kurulmaya başladı. *Mekâtib-i İptidaîye Müfettişliği* de kurularak taşradaki eğitim çalışmaları sürekli denetlenmekteydi.⁴⁶ Numune okulunun başarısı sonrasında ülke geneline iptidaî mekteplerin yaygınlaştırılması kararı alındı. 1880 yılına kadar İstanbul'daki iptidaî mektep sayısı üçü kızlara ait olmak üzere 19'a ulaştı. Özel teşebbüsle açılan okul sayısı ise yine aynı yıla kadar ikisi kızlara ait olmak üzere sekizdi.⁴⁷ Taşrada da bu okullar açılmaya başladı. 1894 yılı istatistiğine göre taşradaki usûl-i cedîd okullarının sayısı 5.092'dir. 1913-14 istatistiğine göre ise 4.637'dir. Bu sayıdaki düşüş toprak kayıpları ile alakalıdır.⁴⁸ Elbette bu sırada sıbyan mektepleri de varlıklarını devam ettirmişlerdi. Bununla birlikte sıbyan mektebi ismi 1880'lere kadar resmî belgelerde dahi tüm ilkokullar için kullanılmıştı.⁴⁹ Faka 1882 yılından itibaren Maarif Nezareti aldığı kararla “*Mekâtib-i Sıbyaniye Dairesi*”ni “*Mekâtib-i İptidaîye Dairesi*”ne dönüştürmüştür⁵⁰.

II. Abdülhamid Dönemi'nde halkın cehaletinin ortadan kaldırılması ve maârif hizmetinin halka götürülmesi noktasında ağırlık Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelere verilmişti. Osmanlılık siyaseti gereğince gayrimüslim tebaa

⁴⁵ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 23.

⁴⁶ Kodaman, **aynı eser**, s. 67.

⁴⁷ Sarıçelik, **aynı eser**, s.24.

⁴⁸ Verilen okul sayılarına bakıldığında 1914'te azalma görülmesinin sebebi Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarıyla alakalıdır. Ayrıca özel okullar bu sayılara dâhil değildir. Bkz: Sarıçelik, **aynı eser**, s.25.

⁴⁹ Somel, **aynı eser**, s. 145.

⁵⁰ **Aynı yer.**

çocuklarının da iptidaî mekteplerde eğitim almalarının sağlanmasıyla Osmanlılık fikrinin aşılması ve ayrılıkçı fikirlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Fakat bu düşünce gayrimüslimlerin tutumları nedeniyle başarılı sonuçlar vermemiştir.⁵¹

1.1.2.4. II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Temel Eğitim

Meşrutiyet'in ikinci kez ilanının hemen ardından eğitimle ilgili çalışmalar da başlamıştı. 4 Nisan 1909 tarihinde "*Tahsil-i İptidaîye Layiha-i Kanuniyesi*" adıyla bir program hazırlandı.⁵² Bunun ardından Emrullah Efendi tarafından "*Tedrisat-ı İptidaîye Layiha-yı Kanuniyesi*" hazırlandı. Fakat yasalaşamadı. Uzun süre bu layihanın yürürlüğe girmesi için mücadele eden Emrullah Efendi, birçok sorunla karşılaşmış ve sonunda 1913 yılında Şükrü Bey'in nazırlığı zamanında geçici kanun şeklinde kabul edilmiştir.⁵³

Emrullah Efendi'nin hazırladığı bu layiha Fransız ilköğretim sisteminin benzeri olarak görülmektedir. Temelinde ilköğretimin parasızlığı, zorunluluğu, halkın ilköğretime teşvik edilmesi, öğretmenliği meslek haline getirme, ders programları hazırlama esasları gibi konular yer almaktaydı.⁵⁴ Diğer yandan bu düzenleme ile iptidai mektepler, rüştiyeleri de kapsayacak şekilde altı yıla çıkarıldı. İkişer yıl süreli ve birbirinin devamı olan "*devre-i iptidaiye, devre-i vasatiye, devre-i âliye*" kısımları bu suretle oluşturuldu.⁵⁵ Bu konuyla ilgili olarak ikinci meşrutiyet döneminin hemen başında maarif tartışması olarak ortaya çıkan *Tuba ağacı* nazariyesinden bahsetmek gerekir. Emrullah Efendi Maarif nazırı iken eğitimde ıslah çalışmalarının yüksek öğretimden başlaması gerektiğini savunuyordu. Fakat Satı Bey gibi bazı isimler de tam tersine ıslah çalışmalarının temel eğitimden başlaması gerektiğini savunuyorlardı⁵⁶. Emrullah Efendi, bu görüşüne rağmen kısa bir süre sonra düşüncesini değiştirmiş ve iptidai mekteplerle ilgili adı geçen programı hazırlamıştır. Yeni programa göre ders programında büyük yenilikler görülmemektedir. Derslerin işlenişinde yapılan değişiklikler haricinde en önemli

⁵¹ Kodaman, *aynı eser*, s. 69.

⁵² Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996, s. 195.

⁵³ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 30.

⁵⁴ Ergün, *aynı eser*, s. 196.

⁵⁵ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 30.

⁵⁶ Ergin, *aynı eser*, C. III-IV, s. 1277.

husus, açılması planlana numune iptidai mekteplerin müfredatına Fransızca dersinin ilave edilmesidir.⁵⁷ İptidai mektepleri için bir de zaman çizelgesi hazırlandı. Buna göre okullar sabah sekizde açılacak, sekiz buçuğa kadar genel temizlik muayenesi yapıp, marşlar ve ilahilere müteakip dersler başlayacaktı. Dersler 40 dakika, teneffüsler ise 20 dakika olacaktı.⁵⁸ Diğer yandan modern eğitim araçları olan sıra, öğretmen kürsüsü harita, kürsü vs. de okullara sokulmaya devam edildi.⁵⁹

İptidaî mektepler hakkında önemli bir mesele de mali kaynaklardır. Mali kaynaklar esasen detaylı çalışmayı gerektiren başka araştırmaların konusu olabilecek genişlikte bir çalışma alanıdır. Fakat burada kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı'da eğitim devletin işi olarak görülmediğinden mali açıdan eğitim kurumlarına destek verilmesi uzun yıllar söz konusu olmadı. Genellikle vakıflar temel eğitimin mali kaynağı durumundaydı. 1869 maarif nizamnamesi temel eğitim kurumlarının sayısını arttırmanın gerekliliği üzerine durmuş, fakat okulların inşa tamir ve öğretmen maaşı gibi giderlerinin yerel halktan karşılanmasına karar vermişti. 1872 yılından itibaren mali konularda tedbirler alınmaya ve yeni uygulamalara geçilmeye başladı. Bunlar genel manada “*maarif hisse-i ianesi, avarız varidatının maarife devredilmesi, evkaf-ı münderise varidatının maarife devredilmesi ve öğrenim ücretleri*” olmak üzere dört başlık altında incelenebilir. Tanzimat Dönemi'nin ilk otuz yılı eğitim açısından olukça karmaşık bir dönemdi. Osmanlılık bilincinin tüm Osmanlı vatandaşlarına kazandırılmasının eğitimin nihai hedefi olarak görüldüğü bu dönemde kâğıt üzerinde kalan talimatnameler haricinde, gözle görülür bir eğitim sistemi oluşturulamamıştı. Temel eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması konusunda kararlar alınsa da devlet bu meseleyi yatırımsız ve masrafsız halletme yolunu seçmişti.⁶⁰ Temel eğitim kurumlarının açılması, tamiri ve diğer giderleri yerel halktan alınacak paralarla karşılanmaya çalışılmıştır. 1869 maarif nizamnamesi eğitimin finansmanı için ilk kez sistematik bir plan sunmuştu. Bununla birlikte temel eğitim kurumlarını için daha önce oluşu gibi halka başvurulması kararlaştırılmıştı. 1872 yılına gelindiğinde yeni temel eğitim kurumları açmak için gerekli parayı temin

⁵⁷ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 36.

⁵⁸ **Aynı yer.**

⁵⁹ **Aynı yer.**

⁶⁰ Sakaoğlu, *aynı eser*, s. 174.

etmek üzere köy ve kasaba ahalisinin aşar vergisine bu verginin %10 oranında yeni vergi konuldu.⁶¹ Bu vergi geliri memleket sandıklarına⁶² devredilecek ve eğitim ihtiyaçları için kullanılacaktı. Fakat bunlar eğitim dışı ihtiyaçlar için harcandı.⁶³ Aynı yıl avarız varidatının bayındırlık için kullanılan gelirleri, taşra okullarının finansmanı için Maarif Nezaretine aktarılmasına karar verildi. Fakat 1875 yılı mali bunalımı nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilerek gelirler devlet bütçesine devredildi.⁶⁴

İptidai mektepleri finansmanı olarak alınması gereken vergiler kanunsuz olarak başka giderlere harcandığından 1883 tarihinde yeni bir düzenleme hazırlandı. Buna göre eğitim için toplanan verginin üçte ikisi menafi sandıklarına, kalan üçte birlik kısım da maarife aktarılacaktı.⁶⁵ 1303 mali yılında yeni bir düzenleme yapıldı. Ürün üzerinden %11,5 vergi alınmasına (bunun %10'u aşar'dır.), %1'inin menafi sandıklarına, %0,5'inin de maarife aktarılmasına karar verildi.⁶⁶ Vilayetlerde bu şekilde maarif için toplanan vergi gelirlerinin dörtte biri *mekâtib-i âliye*'ye verilmek üzere İstanbul'a gönderilmekteydi. Daha sonradan bu oran %50'ye çıkarıldı.⁶⁷

Ayrıca vilayet idareleri kendilerine kalan paraları temel eğitim için değil *idadî* ve *Darülmüallimînler* için harcamaktaydı. Buradan anlaşılacağı üzere iptidai mektepler için bu vergilerden yeterli miktarda para ayrılmamıştı. İptidai mekteplere gelir sağlamak için düşünülen tedbirlerden biri de *evkaf-ı münderise varidatı*'nın maarife devredilmesidir. Evkaf-ı münderise yıkılmış vakıflar demektir. Bunlar 1882'de padişah fermanı ile ilköğretim masraflarını karşılamak üzere Maarif Nezareti'ne bırakılmıştır.⁶⁸

⁶¹ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 37.

⁶² Bu kurumu ilk olarak Mithat Paşa 1863 yılında Niş Valiliği yaptığı sırada kurmuştur. 1867'de memleket sandukları adını alan kurum, 1883'te menafi sandıkları haline gelmiştir. 93 harbi nedeniyle de devlet bu kurumun gelirlerine el koymuştur. Bkz: İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İstanbul, 2008, s. 263-275.

⁶³ Somel, **aynı eser**, s. 182.

⁶⁴ **Aynı yer.**

⁶⁵ Aşar'a tabi olmayanlardan alınan müsakkafat vergisine maârif için %6 zam yapılmasına karar verildi. 1887'de bu oran %5'e düşürüldü. Bkz: Sarıçelik, **aynı eser**, s. 38.

⁶⁶ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 38.

⁶⁷ **Aynı eser**, s. 39.

⁶⁸ Akyüz, **aynı eser**, s. 228.

Evkaf- 1 Hümeyun Nezareti'nin engelleme çabalarına rağmen zamanla Evkaf-ı münderise kapsamına girmeyen vakıflar dahi Maarif Nezareti'ne devredildi. Evkaf-ı münderiseden beklenen seviyede gelir elde edilemeyince devlet bazı düzenlemeler yaptı. Usulsüz harcamaların engellenmesi için vakıfların tamiri için en fazla 500 kuruş harcanmasına karar verildi. Ayrıca evkaf-ı münderise arazileri de devamlı gelir sağlamak amacıyla kiralanmaya başladı. Diğer tedbirler ise *avarız varidatının* maarife aktarılması ve vilayetlerde maddi durumu uygun olan ailelerden çocukları için öğrenim ücreti alınmasıdır.⁶⁹

1.2. Manastır Şehrinde Temel Eğitim

1.2.1. Sıbyan Mektepleri

Manastır'daki sıbyan mektepleri hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu konuda yapılan arşiv araştırmasında, özetleri çıkarılmış ve dijital ortama aktarılmış belge kataloglarından belge elde edilememiştir. Bu nedenle Manastır'daki sıbyan mektepleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Manastır kazasının merkez kasabasında 1844-1845 yılları kayıtlarına göre 33 mahalle bulunuyordu. Bu mahallelerin 10 tanesinde toplam 14 adet sıbyan mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektepler genellikle tamire muhtaç halde olup kısıtlı imkânlarda eğitim-öğretime devam etmekteydiler. Mektep muallimlerinin maaşları da talebelerin ailelerinden alınan paralarla karşılanmaktaydı.⁷⁰ Şehirde bulunan sıbyan mektepleri ve muallimleri ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

Tablo-1 Manastır'daki Sıbyan Mektepleri ve Muallimleri⁷¹

Mektebin bulunduğu yer veya ismi	Mektebin muallimi
Yakup Bey Mahallesi'nde Silahdar Mehmet Paşa Mektebi	Eyüp Efendi
Bali Voyvoda Mahallesi'nde mektep	Selim ve Musa Efendiler

⁶⁹ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 44.

⁷⁰ Öztunç, **aynı eser**, s. 182-183.

⁷¹ **Aynı tez**, s. 183-185.

Azab Bey mahallesinde Hacı Tâ'ib Yazıcı Mektebi	Muallimi bilinmiyor
Eyne Bey Mahallesi'nde Eğri Kaş Cami'i Şerîfi dâhilinde mektep	Ali Efendi
Emir Mahallesi'nde Yeğen Ali Paşa Câmî'i Şerîfi dâhilinde mektep	Numan Efendi
Eyne Bey Mahallesi'nde İshâkiye Câmî'i Şerîfi medresesi dâhilinde mektep	İlyas Efendi
Kara Debbağ Mahallesi'nde mektep	Hafız Süleyman Efendi
Hamza Bey Mahallesi'nde mektep	Molla Ahmet Efendi
Sinan Bey Mahallesi'nde mektep	Küçük Efendi Zâde Abdullah Efendi
Kâsım Çelebi Mahallesi'nde mektep	İbrahim Efendi
Eyne Bey Mahallesi'nde Hasan Efendi Meydanı'nda mektep	El-Hac Salih Efendi
Kara Oğlan Mahallesi'nde Abdülkerim Bey mektebi	Zekeriya Efendi
Kara Oğlan Mahallesi'nde Rüstem Bey Mektebi	Süleyman ve Bahri Efendiler

1875 yılına kadar Manastır şehrindeki sıbyan mektebi sayısı 22'ye yükselmiştir. Manastır Sancağı'nın genelinde bu sayı 68'dir. 1877-78 yıllarında merkez kasabadaki sıbyan mektebi sayısı 25 olarak gösterilmektedir.⁷²

1891 yılında Maârif Nezareti'nin kararıyla Manastır şehri ve bağlı nahiye ve köylerdeki tüm sıbyan mektepleri İptidaî mektebine tahvil edilmiştir. Diğer kazalarda da tedricen tahvil işlemlerinin başlaması kararlaştırılmış ve Manastır Maârif müdürlüğüne bildirilmiştir. Tahvil edilen mekteplerin usûl-i cedide üzere eğitim-

⁷²Öztunç, aynı tez, s. 186.

öğretime başlamaları için de ders cetvel ve programları da nezaret tarafından ilgili kurumlara gönderilmeye başlamıştır. Bu suretle yukarıda adı geçen sıbyan mektepleri de iptidaî mektepleri olarak eğitim-öğretime devam etmişlerdir.⁷³ Manastır'da İptidaî mekteplerinin açılması, sıbyan mekteplerinin iptidaî mekteplere dönüştürülmesinden daha önceki tarihlerde başlamıştır. Kesin olmamakla birlikte, elimizdeki kayıtlara göre ilk iptidaî mektebinin 1882 tarihinde açıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1882'de Manastır'da bir iptidaî mektebi tesis edilmiş ve usûl-i cedide üzere ders verebilecek bir muallim tayin edilmesi, Maârif Nezâreti'nden talep edilmiştir. Maârif Nezâreti ise Manastır'da uygun bir muallimin bulunmasını, bulunamadığı takdirde maaşının ödenebilmesi için mahallî bir kaynak bulunması şartıyla muallim gönderileceğini Manastır'a bildirmiştir.⁷⁴

1.2.2. İptidaî Mektepler

Yukarıda belirtildiği üzere Manastır şehrinde 1882 tarihinde bir iptidaî mektebi tesis edilmiştir. 1891 yılında ise Manastır kazası dâhilindeki sıbyan mektepleri, iptidaî mekteplere dönüştürülmüştür. 1892 yılına gelindiğinde Manastır şehrinde erkeklere mahsus olmak üzere 11 adet iptidaî mektebi olduğu görülmektedir.⁷⁵ 1896 yılı kayıtlarına göre Manastır şehrinin çeşitli mahallelerinde dokuz adet iptidaî mektebi bulunmaktadır. Yukarıda geçen bilgilerde 11 adet olarak gösterilmesine rağmen 1896 yılı Manastır Vilâyeti Salnâmesi'ne göre sayı dokuzdur. Bu konuda hangi bilginin doğru olduğuna dair net bir karar vermek mümkün olmamıştır.⁷⁶ Fakat hakkında çeşitli bilgilere sahip olduğumuz 10 adet iptidaî mektebi bulunmaktadır. Diğer yandan salnamelerdeki isimlerden yola çıktığımızda 10 mektebe ilave olarak üç iptidaî mektebi daha bulunmaktadır. Bu suretle toplam sayının 13 olması muhtemeldir.⁷⁷

Bu mektepler açılırken maddî destek genel olarak halktan alınıyordu. Ayrıca başka yollardan da mektepler için para tedarik edildiği de görülmektedir. Örneğin

⁷³BOA., MF. MKT., 128/65.

⁷⁴BOA., MF.MKT., 74/142.

⁷⁵BOA., MF. İBT., 28/66.

⁷⁶Salnâme-i Vilâyet-i Manastır, (Kısaltma: SVM.) H. 1314, s. 76.

⁷⁷ BOA., MF. İBT. 28/66; SVM., H. 1314, s. 76-77.

1890 yılında Manastır şehrinde Maârif namına bir tiyatro düzenlenmiş ve elde edilen 13.000 kuruş hasılat ile yeni bir mektep inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Maârif Nezâreti de bu kararı memnuniyetle karşılamıştı.⁷⁸ Diğer taraftan, açılan bu mekteplerin zaman içinde ıslah edilmesi ihtiyacı da doğmaktaydı. 1909 tarihinde Manastır şehrindeki iptidaî mekteplerin ıslahı için, şehrin Yağ Pazarı ile Kuyumcular Çarşısı arasında bulunan ve eskiden üzerinde bedesten bulunan harabe halindeki sahipsiz arazinin müzayede ile satılmasına karar verilmişti.⁷⁹

Tablo-2 Manastır Şehri Dahilinde Bulunan İptidaî Mektepler ve Muallimleri⁸⁰

Mektebin adı veya yeri	Muallimleri
İshakiye İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Hafız Osman Muallim-i sanî: Tevfik Efendi
Şadırvan İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Salih Efendi Muallim-i sanî: Teoman Efendi
Hamza Bey İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Ali Efendi Muallim-i sanî: Hafız Tevfik Efendi Muallim- salis: Mustafa Efendi
Hacı Doğan İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Recep Efendi Muallim-i sanî: Mustafa Efendi Muallim-i salis: Hacı Ali Efendi
Koca Gazi İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Şemseddin Efendi Muallim-i sanî: Mustafa Efendi
Kebir İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Aziz Efendi Muallim-i sanî: Talat Efendi Muallim-i salis: İlyas Efendi
Hamidiye İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Hafız Mustafa Efendi Muallim-i sanî: Rıza Efendi

⁷⁸ BOA., MF. MKT., 119/7.

⁷⁹ BOA., DH. MUI., 21-2/34.

⁸⁰ Aynı belge.

Numune İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Nazif Efendi Muallim-i sanî: Kadri Efendi
Fatih İptidaî Mektebi	Muallim-i evvel: Halil Efendi Muallim-i sanî: Mehmet Efendi

Manastır şehrindeki iptidaî mektepler hakkında arşiv kayıtları, salnâmelere göre daha fazla bilgi içermektedir. Tedrisat-ı İptidaiye Kalemi'nden elde ettiğimiz belgelerden anlaşıldığı üzere şehirde 10 mektep bulunuyordu. Fakat mekteplerin bazılarının isimleri, salnamelerdeki isimlerden farklıdır. Bu durumda mekteplerin isimlerinin değiştirildiği veya bazılarının kapatılıp yerlerine başka iptidaî mektepleri açıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin salnâmede yer almayan Şerif Bey İptidaîsi isimli bir mektep bulunmaktadır.⁸¹

Şehir merkezinde bulunan iptidaî mektepleri aşağıdaki belirtildiği gibidir:

1.2.2.1. İshakiye İptidaî Mektebi

İshakiye İptidaîsi'nin ne zaman açıldığına dair bilgimiz bulunmamakla birlikte, bu mektebin Eyne Bey Mahallesi'ndeki İshakiye Cami'i şerifi ittisalindeki medrese dâhilinde bir sıbyan mektebi olduğuna dair bilgilerimiz mevcuttur.⁸² Ayrıca bu mektebe dair salnâmelerdeki ilk kayıt H. 1305 (M. 1888) tarihine dayanmaktadır. Daha önceki yıllara ait salnâmelerde okul hakkında bilgi olmadığından dolayı, mektebin 1888'de açıldığı sonucuna varmamız mümkündür.⁸³

İshakiye İptidai Mektebinde 1909 yılına ait bir kayıttan anlaşıldığı üzere, iki şubeden oluşan ihtiyat kısmı ve ayrıca üç sınıf yer alıyordu. İhtiyat birinci şubede 24 öğrenci, ikinci şubede 47 öğrenci vardı. Birinci sınıf öğrenci sayısı 10, ikinci sınıf öğrenci sayısı 13, üçüncü sınıf öğrenci sayısı ise 11 idi. Yani okulun toplamda 105 öğrencisi bulunuyordu.⁸⁴

⁸¹ BOA., MF. İBT., 210/23.

⁸² Öztunç, aynı tez, s. 183.

⁸³ SVM., H. 1305, s. 157.

⁸⁴ BOA., MF. İBT., 218/87.

Mektepte okutulan dersler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo-3 İshakiye İptidaî Mektebinde Okutulan Dersler⁸⁵

Sınıflar	Dersler
İhtiyat 1. şube	Kur'ân-ı Kerîm – Elifbâ – Yazı
İhtiyat 2. Şube	Kur'ân-ı Kerîm – Elifbâ – Yazı
1. sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – İlm-i hâl – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hüsni hat
2. sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tevcîd – İlm-i hâl – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hüsni hat
3. sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tevcîd – İlm-i hâl – Kırâat – Ahlâk – Sarf-ı Osmanî – İmlâ – Hesap – Hüsni hat – Coğrafya – Tarih

1896 yılı kaydına göre mektebin muallim-i evveli Hafız Osman Efendi, muallim-i sanîsi Tefvik Efendi, bevvabı ise Bekir Ağa'dır. Bundan sonraki süreçte eğitim-öğretim kadrosunda nasıl bir değişim olduğuna dair bilgimiz bulunmamaktadır.⁸⁶

1.2.2.2. Şadırvan İptidaî Mektebi

İshakiye İptidaîsi'nde olduğu gibi Şadırvan İptidaîsi'nin ait ilk kayıt 1888 tarihli Manastır Vilayeti Salnâmesi'nde yer almaktadır. Buna göre de mektebin muallimi Salih Efendi'dir.⁸⁷ Mektebin muallim-i sanîsi Kadri Efendi, muallim-i salisi Yunus Efendi'dir.⁸⁸

Şadırvan İptidaî Mektebi'nin üç şubeden oluşan ihtiyat kısmı ve ilaveten birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları bulunuyordu. İhtiyat üçüncü şubenin 41, ikinci şubenin 22, birinci şubenin 12 öğrencisi vardı. Birinci sınıf öğrenci sayısı sekiz,

⁸⁵ BOA., MF. İBT., 218/87.

⁸⁶ SVM., H. 1314, s. 76.

⁸⁷ SVM., H. 1305, s. 157.

⁸⁸ SVM., H. 1312, s. 192.

ikinci sınıf öğrenci sayısı sekiz ve üçüncü sınıf öğrenci sayısı 11 olmak üzere okulun toplam 102 öğrencisi vardı.⁸⁹

Şadırvan mektebinde okutulan dersler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-4 Şadırvan İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler⁹⁰

Sınıflar	Dersler
İhtiyat 1. Şube	Eczâ-i Şerîfe – Elifbâ – Yazı
İhtiyat 2. Şube	Eczâ-i Şerîfe – Elifbâ – Yazı
İhtiyat 3. Şube	Eczâ-i Şerîfe – Elifbâ – Yazı
1. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – İlm-i hâl – Hesap – İmlâ – Yazı – Hatt-ı Sülüs
2. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – İlm-i hâl – Kırâat – Ahlâk – Hesap – İmlâ – Hatt-ı sülüs – Hatt-ı Rik'a
3. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – İlm-i hâl – Kavâid – Coğrafya-i Osmanî – Tarih-i Osmanî – Kırâat – Ahlâk – Hesap – İmlâ – Hatt-ı Rik'a

1.2.2.3. Hamza Bey İptidaî Mektebi

Hamza Bey İptidaî Mektebi de ilk kez 1888 yılına ait kayıtlarda görünmektedir. Manastır şehri Hamza Bey Mahallesi'nde bulunan sıbyan mektebinin iptidaî mektebi haline getirilmiş olması ihtimali yüksek olsa da bu konuda net bir bilgi bulunmamaktadır.⁹¹ Okulun muallim-i evveli Ali Efendi, muallim-i sanîsi Hafız Tevfik Efendi, muallim-i salisi Mustafa Efendi'dir.⁹² 1909 yılı kayıtlarına göre mektepte iki ihtiyat şubesi vardı. Bu şubelerde toplam 94 öğrenci bulunuyordu.

⁸⁹ BOA., MF. İBT. 219/48.

⁹⁰ Aynı belge.

⁹¹ Öztunç, aynı tez, s. 183; SVM., H. 1305, s. 157.

⁹² SVM., H. 1313, s. 74.

Birinci sınıfta 22, ikinci sınıfta 20, üçüncü sınıfta 16 olmak üzere, mektepte toplam 152 öğrenci eğitim görmekteydi.⁹³

1909 yılı kayıtlarına göre okulda okutulan dersler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo-5 Hamza Bey İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler⁹⁴

Sınıflar	Dersler
İhtiyat 1. Şube	Kur'ân-ı Kerîm – Kırâat – Hesab-ı zihnî – Tatbîkat – İmla – Hüsn-i Hat
İhtiyat 2. Şube	Eczâ-i Şerîfe – Elifbâ – Tatbîkat – Yazı
1. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Ulûm-ı Dinîye – Kırâat – A'mâl-i erba'a – İmlâ – Hatt-ı Sülûs – Hatt-ı Rik'a
2. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm — Tecvîd – Ulûm-ı Dinîye – Ahlâk – Kırâat – A'mâl-i erba'a – İmlâ – Hatt-ı sülûs – Hatt-ı Rik'a
3. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm — Tecvîd – Ulûm-ı Dinîye – Ahlâk – Kırâat – Tarih-i Osmanî – Coğrafya-i Osmanî – Kavâid- i Türkiye – A'mâl-i erba'a – İmlâ – Hatt-ı sülûs – Hatt-ı Rik'a

1.2.2.4. Hacı Doğan İptidaî Mektebi

1888 yılında kurulduğu anlaşılan mektebin ilk muallimi Recep Efendi idi.⁹⁵ Mektebin muallim-i sanîsi Mustafa Efendi, muallim-i salisi Hacı Ali Efendi idi. 1896 yılında bir de muavin tayini yapılarak kadro genişletildi.⁹⁶

Okulda biri hazırlık olmak üzere toplam dört sınıf bulunuyordu. Hazırlık sınıfında 53, birinci sınıfta 20, ikinci sınıfta 10, üçüncü sınıfta üç olmak üzere mektebin toplam 86 öğrencisi bulunuyordu. İhtiyat sınıfı öğrencileri sadece *Elifbâ*

⁹³ BOA., MF. İBT., 220/8.

⁹⁴ Aynı belge.

⁹⁵ SVM., H. 1305, s. 157.

⁹⁶ SVM., H. 1314, s. 76.

dersi alıyor ve bu dersi geçtiklerinde bir üst sınıfa terfi ediyorlardı.⁹⁷ Diğer sınıflarda okutulan dersler aşağıdaki gibidir:

Tablo-6 Hacı Doğan İptidaî Mektebi'nde okutulan dersler⁹⁸

Sınıflar	Dersler
1. sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Kırâat – İlm-i hâl – Hesab-ı Zihnî – İmlâ – Hatt-ı sülüs
2. sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Hesap – Kırâat – İlm-i hâl – İmlâ – Hüsn-i hat – Hatt-ı Sülüs
3. sınıf	Kur'ân- Kerîm – Tecvîd – Tarih-i Osmanî – Sarf-ı Osmanî – Hesap – Kırâat – İlm-i hâl – İmlâ – Hüsn-i hat

1.2.2.5. Faik Paşa İptidaî Mektebi

Manastır şehrinin Hamidiye Mahallesi'nde yer alan mektep H. 1308/M. 1891 yılında 6.000 kuruş harcanarak tesis edilmiştir.⁹⁹ 1896 yılı kayıtlarına göre mektebin muallim-i evveli Hafız Mustafa Efendi, muallim-i sanîsi Rıza Efendi'dir.¹⁰⁰

Okulda 1895 yılında 10'ar öğrencili iki ihtiyat sınıfı ve yine 10'ar öğrencili birini ve ikinci sınıf mevcuttu. Erkek öğrencilere mahsus olan bu bölümde ihtiyat sınıfı öğrencileri *Eczâ-i Şerîfe* ve *Yazı* derslerini alırken, birinci sınıf öğrencileri Kur'ân-ı Kerîm, Kırâat, Hesap ve İmlâ derslerini, ikinci sınıf öğrencileri ise Kur'ân-ı Kerîm, İlm-i hâl, Kırâat, Hesap, İmlâ, Hatt-ı Sülüs derslerini almaktaydı.¹⁰¹

1908-1909 yılları eğitim-öğretim dönemi kayıtlarına göre bu eğitim kurumun dört sınıfı ve iki ihtiyat şubesi bulunuyordu. İhtiyat sınıfında 46, birinci sınıfında 10,

⁹⁷ BOA., MF. İBT., 211/59.

⁹⁸ Aynı belge.

⁹⁹ Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye, (Kısaltma: SNMU.), H.1321, s. 673.

¹⁰⁰ SVM., H. 1314, s. 76.

¹⁰¹ BOA., MF. İBT., 46/98.

ikinci sınıfta altı, üçüncü sınıfta dört ve dördüncü sınıfta üç olmak üzere toplam 69 öğrencisi bulunmaktaydı.¹⁰²

Okulda okutulan dersler zaman içinde değişmiştir. 1909 yılı kayıtlarına göre dersler aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-7 Faik Paşa İptidai-î Mektebi'nde Okutulan Dersler¹⁰³

Sınıflar	Dersler
İhtiyat 2. şube	Elifbâ-i Osmanî – Yazı
İhtiyat 1. şube	Eczâ-i Şerîfe – Elifbâ-i Osmanî – Yazı
1. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Ulûm-ı Dinîye – Kırâat – Hesab-ı Zihnî – İmlâ
2. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Ulûm-ı Dinîye – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hüsn-i hat
3. Sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Ulûm-ı Dinîye – Hesap – İmlâ – Kırâat – Hüsn- i hat – Hatt-ı Rik'a – Malûmat
4. sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Ulûm-ı Dinîye – Tarih – Sarf – İmlâ – Coğrafya – Hesap – Kırâat – Malûmat-ı Medeniye – Hüsn-i hat – Hatt-ı Rik'a

Faik Paşa İptidaîsi'nin inas bölümü de bulunuyordu. Bu kısımda iki şubeden oluşan ve 20 öğrencisi bulunan ihtiyat sınıfları ile 10 öğrencisi bulunan birinci sınıf, yine 10 öğrencisi bulunan ikinci sınıf bulunuyordu. İhtiyat kısmı öğrencileri *Eczâ-Şerîfe* ve *Yazı* derslerini alıyordu. Birinci sınıf öğrencileri *Kur'ân-ı Kerîm*, *Kırâat* *Hesap* ve *İmlâ* derslerini, ikinci sınıf öğrencileri ise *Kur'ân-ı Kerîm*, *İlm-i hâl*, *Kırâat*, *Hesap*, *İmlâ* ve *Hatt-ı Sülûs* derslerini almaktaydı.¹⁰⁴

1.2.2.6. Şerif Bey İptidaî Mektebi

Şerif Bey İptidaî Mektebi'nin ne zaman açıldığına dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Mektep hakkında vilâyet ve maârif salnâmelerinde kayıt

¹⁰² BOA., MF. İBT., 226/41.

¹⁰³ Aynı belge.

¹⁰⁴ BOA., MF. İBT., 46/98.

olmamakla birlikte, mezkûr mekteple ilgili en erken tarihli kayıt R.1324/M.1908 tarihli bir belgedir. Buna göre mektep iki devreden oluşuyordu. Birinci devrede iki şube vardı. Birinci şubede sekiz, ikinci şubede altı öğrenci eğitim görmekteydi. Âlî devre olarak sayabileceğimiz ikinci devrede tek sınıf bulunuyordu ve öğrenci sayısı dörttü.¹⁰⁵

Aşağıdaki tabloda Şerif Bey mektebine ait imtihan cetveli gösterilmiştir:

Tablo-8 Şerif Bey İptidaî Mektebi'ne ait Rumî 1324 Senesi Umûmî İmtihan Cetveli¹⁰⁶

Birinci devre						
1. şube	Eczâ-i şerife	Elifbâ-i Osmanî	Hesab-ı Zihnî	Yazı	Yekûn	İmtihan neticesi
Musa efendi	0	10	0	10	20	Kaldı
Ali Efendi	0	10	0	10	20	Kaldı
Kadri Efendi	0	9	0	9	18	Kaldı
	0	8	0	9	17	Kaldı
Muharrem Efendi	0	7	0	7	14	Kaldı
Rasim Efendi	Mektebe yeni kaydolmuştur.					
Timur Efendi	Mektebe yeni kaydolmuştur.					
Cemal	Mektebe yeni kaydolmuştur.					

¹⁰⁵ BOA., MF. İBT., 210/23.

¹⁰⁶ Aynı belge.

Efendi								
2. şube	Ecza-i şerife	Elifbâ-i Osmanî	Hesab-ı Zihnî	Yazı	Yekûn	İmtihan neticesi		
İslâm Efendi	10	10	10	10	40	Terfî etti		
Mâhir Efendi	8	10	7	7	30	Terfî etti		
Halit Efendi	9	10	10	9	38	Terfî etti		
Tevfik Efendi	8	9	10	9	36	Terfî etti		
Bahaddin Efendi	Mektebe yeni kaydolmuştur.							
Sabri Efendi	Mektebe yeni kaydolmuştur.							
İkinci devre								
	Kur'ân-ı Kerîm	Ulûm-1 Diniye	Kırâat	Tâdat ve Terkimi	İmlâ	Hatt-1 Sülûs	Hatt-1 Rik'a	Yekûn
Kâmil Efendi	10	10	10	10	10	10	10	70
Veli Efendi	10	10	10	9	10	9	8	66
İbrahim Efendi	7	8	9	7	7	7	6	51
Râsim Efendi	8	7	9	8	7	7	6	52

Cetvele bakıldığında mektebin toplamda 18 öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır. Manastır şehrinde yukarıda bilgiler verilen diğer iptidâî mekteplere göre bu sayı

oldukça azdır. Ayrıca öğrencilerden nerdeyse 3'te 1'inin derslerini geçememiş olduğu görülmektedir. Hem öğrenci sayısı hem de not durumuna bakıldığında Şerif Bey İptidaî Mektebi, oldukça geri kalmış ve başarısı düşük bir mektep olarak görünmektedir.

1.2.2.7. Eğri Değirmen İnas İptidaî Mektebi

Manastır şehri Emir Çelebi Mahallesi'nde bulunan bu mektepte kız çocuklar eğitim almaktaydı. Mektep üç devreye ayrılmıştı. Bunlar devre-i evvelî, devre-i mutavassıta ve devre-i âliye idi. Her devrede de iki sınıf bulunuyordu. Devre-i evvelî birinci sınıfta 29, ikinci sınıfta 23 öğrenci vardı. Devre-i mutavassıta birinci sınıfta dokuz, ikinci sınıfta 15 öğrenci ve devre-i âli birinci sınıfta beş, ikinci sınıfta dört öğrenci eğitim görmekteydi. Bu şekilde mektebin toplamda 85 öğrencisi bulunmaktaydı.¹⁰⁷

Mektepte okutulan dersler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo-9 Eğri Değirmen İnas İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler¹⁰⁸

Devre-i Evvelî	Elifbâ – Hüsn-i hâl
Devre-i Mutavassıta	1.sınıf: Kur'ân-ı Kerîm – Hesap – Yazı – Hüsn-i hâl
	2. sınıf: Eczâ-i Şerife – Hesap – Yazı – Hüsn-i Hâl
Devre-i Âlî	1.sınıf: Kur'ân-ı Kerim – Ulûm-ı Diniye – Kırâat-İmlâ – Hesap – Hüsn-i Hat – El işleri – Hüsn-i hâl
	2. sınıf: Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Ulûm-ı Diniye Kırâat- İmlâ – Hesap – Hüsn-i Hat – El işleri – Hüsn-i hâl

¹⁰⁷ BOA., MF. İBT., 219/10.

¹⁰⁸ Aynı belge.

Mektep hakkındaki bilgilerimiz yukarıda belirtildiği gibidir. Mektebin açılma tarihi ve muallimleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Vilâyet ve maârif salnâmelerinde de bu mektep hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mektebin, diğer mekteplere göre daha geç bir tarihte açıldığı da muhtemeldir. Zira en geç tarihli salnâmelerde iptidaî mektepleri kısmında bu mektebe rastlanmamıştır.¹⁰⁹

1.2.2.8. Numune İptidaîsi

Numune İptidaî Mektebi ilk kez H. 1305 / M. 1888 tarihli Manastır Vilâyeti salnâmesinde geçmektedir. Bir önceki salnâme H. 1293 / M. 1876 tarihli olduğundan dolayı mektebin kuruluş tarihi 1876 ile 1888 arasındadır. 1888 yılındaki kayda göre mektebin muallim-i evveli Nazif Efendi, muallim-i sanîsi Adem Efendi ve muallim-i salisi Reşit Efendi'dir.¹¹⁰ 1896 yılında okulun muallim kadrosu değişmiştir. Mektebin muallim-i evveli Nazif Efendi, muallim-i sanîsi Kadri Efendi'dir. Muallim-i saliselğin lağvedildiği görülmektedir.¹¹¹

Numune İptidaîsi'nin 1909 yılı kayıtlarına göre biri hazırlık olmak üzere dört senelikti. Hazırlık senesi üç şubeden müteşekkil olup birinci şubesinde 23, ikinci şubesinde 22, üçüncü şubesinde 37 öğrenci vardı. Birinci senede 27, ikinci senede 20 ve üçüncü senede 20 olmak üzere okulda toplam 149 öğrenci eğitim görmekteydi.¹¹²

Tablo-10 Numune İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler¹¹³

Hazırlık şube 3.	Elifbâ – Yazı
Hazırlık şube 2.	Kur'ân-ı Kerîm – Elifbâ – Yazı
Hazırlık şube 1.	Kur'ân-ı Kerîm – Elifbâ – Kırâat – Yazı
1. sene	Kur'ân-ı Kerîm – İlm-i hâl – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hatt-ı Sülüs
2.sene	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – İlm-i hâl – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hatt-ı Sülüs – Hüsn-i hat

¹⁰⁹ SNMU., H. 1321, s. 673; SVM., H. 1314, s. 76.

¹¹⁰ SVM., H. 1305, s. 157

¹¹¹ SVM., H. 1314, s. 76.

¹¹² BOA., MF. İBT., 225/90.

¹¹³ Aynı belge.

3.sene	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – İlm-i hâl – Kırâat – Tarih – Ahlâk – Kavaid – Coğrafya – Hesap – İmlâ – Hüsn-i hat – Hatt-ı sülüs
---------------	---

1.2.2.9. Numune-i Şefkat İptidaî Mektebi

Mektep hakkında maârif ve vilâyet salnâmelerinde bilgi bulunmamaktadır. Buradan yola çıktığımızda mektebin 1903 yılından sonra kurulmuş olması muhtemeldir. Okula dair en erken kayıt M. 1908 yılına ait bir belgedir. Buna göre de mektepte hem erkek hem de kız çocukları eğitim almaktaydı. Erkeklerle mahsus kısımda biri hazırlık olmak üzere dört senelik eğitim yapılıyordu. Hazırlık sınıfında dört, birinci sınıfta 16, ikinci sınıfta beş ve üçüncü Sınıfta iki olmak üzere mektepte toplam 27 erkek öğrenci vardı. Kız öğrencilere mahsus kısımda iki sınıf vardı. Birisi hazırlık diğeri birinci sınıftı. Hazırlık kısmında sekiz, birinci sınıfta 14 olmak üzere mektepte toplam 22 kız öğrenci eğitim almaktaydı.¹¹⁴

Mektepte okutulan dersler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

Tablo-11 Numune-i Şefkat İptidaî Mektebi'nde Okutulan Dersler¹¹⁵

Erkek öğrenci kısmı	
Hazırlık	Elifbâ
Birinci sene	Kur'ân-ı Kerîm – İlm-i hâl – Kırâat – İmlâ – Hatt-ı sülüs – Hesap
İkinci sene	Kur'ân-ı Kerîm-i Tecvîd – İlm-i hâl – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hüsn-i hat – Hatt-ı sülüs
Üçüncü sene	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Tarih-i Osmanî – Coğrafya-i Osmanî – Malûmat-ı Medeniye – İlm-i hâl – Kırâat – Hesap – İmlâ – Hüsn-i hat – Hatt-ı sülüs
Kız öğrenci kısmı	
Hazırlık	Elifbâ

¹¹⁴ BOA., MF. İBT., 210/95.

¹¹⁵ Aynı belge.

Birinci sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – İlm-i hâl – Kırâat – İmlâ – Hatt-ı sülûs – Hey'et
----------------------	--

1.2.2.10. Karadebbağ İnas İptidaî Mektebi

Karadebbağ İnas İptidaîsi Manastır şehri Karadebbağ Mahallesi'nde H. 1307 yılında açılmıştır.¹¹⁶ Mektep kısm-ı evvel, kısm-ı sanî ve kısm-ı salis olmak üzere üç ihtiyat şubesi ile birinci, ikinci ve üçüncü sene sınıflarından müteşekkil idi. 1908 yılı kayıtlarına göre ihtiyat kısm-ı evvelde 11, kısm-ı sanîde üç, kısm-ı saliste üç, birinci sınıfta iki, ikinci sınıfta iki ve üçüncü sınıfta bir olmak üzere okulda toplam 21 kız öğrenci eğitim görüyordu.¹¹⁷

Tablo-12 Karadebbağ İptidaîsi'nde Okutulan Dersler¹¹⁸

İhtiyat kısm-ı evvel	Elifbâ – Hesab-ı Zihnî
İhtiyat kısm-ı sanî	Eczâ-i şerife – Yazı – Hesap
İhtiyat kısm-ı salis	Eczâ-i Şerife – Kırâat – İmlâ – Hesap
Birinci sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Ulûm-ı Diniye – Kırâat – İmlâ – Hesap – Hüsn-i hat
İkinci sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Ulûm-ı diniye – Kırâat – İmlâ – Hesap – Hüsn-i hat
Üçüncü sınıf	Kur'ân-ı Kerîm – Tecvîd – Ulûm-ı diniye – Ahlâk – İdare-i Beytiye – Kavaid – Hesap – Kırâat – İmlâ – Hüsn-i hat

1.3. Manastır şehrine Bağlı Nahiye ve Karyelerde Temel Eğitim Kurumları

Manastır şehrine bağlı karye ve nahiyelerde modern temel eğitim kurumlarının II. Abdülhamit Dönemi'nde fazlaca açıldığını görmekteyiz. 1892 yılı kayıtlarına göre

¹¹⁶ SNMU., H. 1321, s. 673.

¹¹⁷ BOA., MF: İBT., 210/29.

¹¹⁸ Aynı belge.

Demirhisar Nahiyesi'nde ise iki adet erkek iptidaîsi vardı. *Resne Nahiyesi*'nde bulunan iptidaî mektebi sayısı ise beştir.¹¹⁹ 1893 yılında *Maçkol Karyesi*'nin ahalisi karyelerinde bir okul inşa edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Maârif Nezareti ise cevaben bildirdiği yazıda, mektep için muallim maaşının mahallinden karşılığının bulunması ve 2000 kuruş üstadiye masrafının karşılanması şartıyla mektep açılmasına ruhsat verileceğini ifade etmiştir. Bu mektebin açılıp açılmadığı hakkında ise kayıt bulunamamıştır.¹²⁰

Diğer taraftan 1890'lı yıllarda Manastır'a bağlı köylerde ve diğer yerleşim birimlerinde 18 yeni iptidaî mektebi açılmasına ve 25 iptidaî mektebinin yenilenmesine karar verilmişti. Maârif Nezareti de halkın cehaletinin ortadan kaldırılması ve gayrimüslim mekteplerin sayılarının hızlı artışına karşılık verilmesi amacıyla özellikle köylerde okullar açılmasını teşvik ediyordu. 1901 yılına gelindiğinde Manastır'a bağlı köy ve nahiyelerde 18 mektebin inşaatı tamamlanmış, 25 adet mektep de yenilenmişti. Bu iş için gerekli olan 164.000 kuruşun 103.000 kuruşa yakını ahaliden, geri kalanı ise vilâyet maârif mal sandığından temin edilmişti. Bu gelişme Maârif Nezareti tarafından memnuniyetle karşılanmış, bu mekteplerde pozitif ilimlere de ağırlık verilmesi tavsiye edilmişti.¹²¹ 1903 yılına ait bir belgede Manastır Vilâyeti dahilinde 100 adet mektep açılmasına bu tarihten önceki bir tarihte söz verildiği ve bunlardan 20 tanesinin 1903 yılı itibariyle açıldığı belirtilmektedir. Bu 20 okuldan beş tanesi Manastır kazasına bağlı nahiye ve karyelerde açılmıştı. Resne nahiyesinde iki iptidaî mektebi bu tarihte açıldı. *Çereska-i Bala* karyesi iptidaî mektebi ve *Kınalı* karyesi iptidaî mektebi de bu tarihte açılan mekteplerdendir.¹²² 1909 yılı kayıtlarına göre Kınalı iptidaî mektebinde iki sınıf bulunuyordu ve toplam öğrenci sayısı 60 idi. Bunlardan 12 tanesi ihtiyat sınıfı öğrencisiydi.¹²³

Hangi tarihte açıldıkları hakkında bilgi olmamakla beraber bazı nahiye ve karyelerde bulunan iptidaî mektepler hakkında da bazı bilgilere sahibiz. Bunlardan

¹¹⁹ BOA., MF. İBT., 28/66.

¹²⁰ BOA., MF. MKT., 190/69.

¹²¹ BOA., DH. MKT., 2500/1.

¹²² BOA., Teftişat-ı Rumeli Evrakı / Manastır Evrakı (Kısaltma: TFR.I.MN.), 18/1715.

¹²³ BOA., MF. İBT., 223/69.

Demirhisar Nahiyesi'ne bağlı *Koešte-i Mesalih ve Parbalie* karyelerinde bulunan iptidaî mektepler hakkında 1908-1909 yılına ait bazı kayıtlar mevcuttur. Buna göre Koešte-i Mesalih karyesi iptidaî mektebinin kız ve erkek bölümleri bulunuyordu. Erkeklerle mahsus bölümde ksm-1 evvel, ksm-1 sanî olarak ihtiyat sınıfı ile birinci ve ikinci sene sınıfları bulunuyordu. Ksm-1 evvelde altı, ksm-1 sanîde 14 đrenci vardı. Birinci sene đrenci sayısı yedi, ikinci sene đrenci sayısı ise ikiydi. Ksm-1 evvelde *Kur'ân-ı Kerîm*, *Elifbâ* ve *Yazı* dersler, ksm-1 sanîde *Elifbâ* ve *Yazı* dersleri okutulmaktaydı. Birinci sınıf đrencileri *Kur'ân-ı Kerîm*, *İlm-i hâl*, *Kırâat*, *Hesap*, *imlâ*, *Hüsn-i hat* derslerini alırken, ikinci sınıf öğrencileri, birinci sınıf derslerine ilaveten *Tecvid* dersini almaktaydılar. Kız đrencilere mahsus bölümde ksm-1 evvel, ksm-1 sanî olarak iki ihtiyat Őubesi ile bir Őubeden oluŐan birinci sene sınıfı bulunuyordu. İhtiyat ksm-1 evvelde beŐ, ksm-1 sanîde 10 đrenci vardı. Birinci sene đrenci sayısı ise beŐti. Bu suretle 1909 kayıtlarına göre, mektepte 29'u erkek, 20'si kız olmak üzere toplam 49 đrenci eğitim đretim görüyordu. İhtiyat ksm-1 sanîde sadece *Elifbâ* dersi alıyordu. Ksm-1 evvelde Elifbâ 'ya ilave olarak *Kur'ân-ı Kerîm* dersi okutuluyordu. Birinci sınıf öğrencileri ise *Kur'ân-ı Kerîm*, *İlm-i hâl* ve *Kırâat* derslerini alıyordu.¹²⁴

Yine Demirhisar Nahiyesi'ne bağlı Parbalie karyesi iptidaî mektebinin 1909 yılı kayıtlarına göre erkek ve kız bölümleri bulunuyordu. Erkeklerle mahsus bölümde ksm-1 evvel ve ksm-1 sanî Őubelerinden oluŐan ihtiyat sınıfları ile birinci, ikinci ve nc sene sınıfları mevcuttu. İhtiyat ksm-1 evvelde dört, ksm-1 sanîde 13, birinci sınıfta iki, ikinci sınıfta altı, nc sınıfta 13 olmak üzere toplam 38 erkek đrenci vardı. Kız đrencilere mahsus bölümde iki ihtiyat sınıfı ile birinci sene sınıfı mevcuttu. İhtiyat kısmındaki đrenci sayısı 16, birinci sınıftaki đrenci sayısı ise iki idi. Bu suretle mektepte 38'i erkek, 18'i kız olmak üzere toplam 56 đrenci eğitim-đretim görüyordu. Okulda okutulan dersler ise Koešte-i Mesalih iptidaî mektebi ile aynıydı.¹²⁵

¹²⁴ BOA., MF. İBT., 219/96.

¹²⁵ BOA., MF. İBT., 220/64.

Manastır'ın Prespa Nahiyesi'ne bağlı *Nakoliç Karyesi*'nde H. 1303/M. 1895 tarihinde bir iptidaî mektebi inşa edilmişti.¹²⁶ 1909 yılına ait kayıtlarına göre, mektebin 24 öğrencisi vardı. Bunlardan dokuz tanesi ihtiyat sınıfında, iki tanesi birinci sınıfta, altı tanesi ikinci sınıfta, yedi tanesi de üçüncü sınıfta öğrenim görmekteydi. Yukarıda bilgiler verilen iki karye iptidaîsinden farklı olarak bu mektebin son sınıfta tarih ve coğrafya dersleri de okutulmaktaydı. Diğer dersler neredeyse aynıydı.¹²⁷

Manastır'ın *Morgaş Karyesi*'nde de iptidaî mektebi bulunuyordu. Bu mektep hem erkek hem de kız öğrencilere eğitim vermekteydi. Erkeklere mahsus olarak ihtiyat kısm-ı sanî, ihtiyat kısm-ı evvel, birinci sınıf ve ikinci sınıf şubeleri bulunuyordu. 1908 yılı kayıtlarına göre mektepte toplam 17 erkek öğrenci vardı. Dersler ise diğer karyelerdeki dersler ile aynıydı. İhtiyat kısmında Elifbâ ve Eczâ-i Şerife dersleri, birinci sınıfta *Kur'ân-ı Kerîm*, *İlm-i hâl*, *Tecvid*, *Kırâat*, *İmlâ*, *Hesap* ve *Hüsn-i hat*, ikinci sınıfta ise birinci sınıf derslerine ilaveten *Tarih Coğrafya*, *Kavaid* ve *Malûmat-ı medeniye* dersleri bulunmaktaydı. Kız öğrencilere mahsus kısımda ise ihtiyat kısm-ı evvel, ihtiyat kısm-ı sanî ve birinci sene şubeleri mevcuttu. Bu şubelerde toplam 22 öğrenci öğrenim görmekteydi. İhtiyat kısmı öğrencileri Elifbâ ve Eczâ-i Şerife derslerini alırken, birinci sene öğrencileri *Kur'ân-ı Kerîm*, *İlm-i hâl*, *Kırâat*, *İmlâ* derslerini almaktaydı. Mektebe ait olan bu bilgiler 1908 yılına ait kayıtlardan elde edilmiştir. Daha önceki ve sonraki yıllara ait kayıtlar henüz arşivde erişime açılmış değildir.¹²⁸

İptidaî mektebine sahip olduğumu bildiğimiz diğer bir karye ise *Dilova*'dır. Bu karye mektebinde 1909 yılı kayıtlarına göre 42 erkek öğrenci, 13 kız öğrenci vardı. Diğer karyelerde okutulan dersler bu karyedeki dersler ile aynıydı. Mektebin öğrencileri her iki kısımda da birinci senede eğitim-öğretim görmekteydi.¹²⁹

Başka bir mektep *Ostareç Karyesi*'nde bulunuyordu. Bu mektepte 1909 yılı kayıtlarına göre hem kız hem erkek öğrenciler eğitim almaktaydı. Erkeklere mahsus

¹²⁶ SNMU., H. 1321, s. 673.

¹²⁷ BOA., MF. İBT., 231/73.

¹²⁸ BOA., MF. İBT., 210/67.

¹²⁹ BOA., MF. İBT., 228/44.

kısımda birinci, ikinci ve üçüncü sene sınıfları bulunuyordu. Birinci senenin toplam üç şubesi vardı. Bu üç şubede de 54 öğrenci vardı. İkinci sene, iki şubeden müteşekkildi ve toplam 29 öğrenci vardı. Üçüncü senede tek şube yer alıyordu ve sekiz öğrencisi vardı. Kız öğrencilere mahsus kısımda hazırlık sınıfı ile birinci sınıf şubeleri bulunuyordu. Hazırlık kısmında Eczâ-i Şerife ve Elifbâ-i Osmanî derslerini alan 10 öğrenci vardı. Birinci sınıfta ise *Kur'ân-ı Kerîm*, *İlm-i hâl*, *Kırâat*, *İmlâ* ve *Yazı* derslerini alan 9 öğrenci vardı.¹³⁰

Hakkında bilgi sahibi olduğumuz son karye iptidaîsi *Kasranî Karyesi*'nde yer alıyordu. Bu okulun 1909 yılı kayıtlarına göre erkek öğrencilere mahsus olarak 10 öğrencili üçüncü sene sınıfı, yedi öğrencili ikinci sene sınıfı, altı öğrencili birinci sene sınıfı, 14 öğrencili ihtiyat kısm-ı evvel sınıfı, yedi öğrencili de ihtiyat kısm-ı sanî sınıfı bulunmaktaydı. Kız öğrencilere mahsus olarak kısm-ı evvel ve kısm-ı sanî olmak üzere iki ihtiyat sınıfı mevcuttu ve toplam mevcut 14 idi. Mektebin dersleri yukarıda açıklanan karyelerde okutulan dersler ile aynıydı.¹³¹ II. Abdülhamid döneminde Manastır'a bağlı nahiye ve karyelerde 27 adet iptidaî mektebi açılmıştır. Yukarıda adı geçen iptidaî mekteplerin bu 27 mektebin içinde yer alması muhtemeldir. Fakat hakkında bilgi sahibi olduğumuz, yukarıda açıklandığı üzere 11 mektep bulunmaktadır. Abdülhamid döneminde iptidaî mektebi açılmış olup, isimlerini bildiğimiz diğer karyeler ise; *Drovnik*, *Lahçe*, *Kışova*, *Çornefçe*, *Neşrepol*, *Lara*, *Istraç*, *İzekonan*, *Perodim* ve *Turnova* karyeleridir. 1908 yılında Şak Karyesi'nde de bir iptidai mektebi açılmıştır.¹³²

¹³⁰ BOA., MF. İBT., 220/60.

¹³¹ BOA., MF. İBT., 219/13.

¹³² SNMU., H. 1321, s. 673; BOA., MF. MKT., 1068/37.

İKİNCİ BÖLÜM

MANASTIR ŞEHRİNDE TEMEL EĞİTİM KURUMDALARI HARİCİNDEKİ MODERN EĞİTİM KURUMLARI

2.1. Rüştîye Mektepleri

2.1.1. Rüştîye Mekteplerinin Kurulmasına Yönelik Adımlar

Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesi 17. yüzyıldan itibaren zayıflama başlamıştı. Taşrada *âyân* adı verilen yerel güçlerin ortaya çıkması ve mali kriz sebebiyle devletin vergi toplama hakkını peşin para karşılığı mültezim denilen şahıslara vermesi, yani iltizam usûlü, devletin merkezî otoritesinin daha da zayıflamasına yol açtı. Âyânlar o derece güçlendi ki, Rusçuk âyânı Alemdar Mustafa Paşa, Kabakçı isyanının ardından öldürülen III. Selim'in yerine tahta çıkan I. Mustafa'yı tahttan indirip yerine, II. Mahmud'u çıkarma cüretini bile göstermiş, ardından da tüm ayânları İstanbul'a davet edip, *sened-i İttifak* denilen anlaşmayı yapmıştı. Padişah istemeye istemeye bunu onaylamıştı. Bir süre sonra Alemdar Mustafa Paşa bir yeniçeri isyanı ile öldürüldü.¹³³

Otoriteyi sağlamak isteyen II. Mahmut, âyânların bazılarını İstanbul'a çağırıp öldürttü. Bazılarını ise devlete bağlamayı başardı. 1826'da ise Yeniçeri ocağı kaldırıldı. *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* ordusunu kurdu. II. Mahmud birçok alanda Osmanlı reformlarının öncüsü sayılmaktadır. Sultan Mahmud reformlarla birlikte merkezileşmeyi tesis etmeye çalışıyordu. Devletin gücü ülkenin her yanına uzanmadıkça reformların uygulanamayacağı aşikârdı. Âyânlar ile mücadele edilmesi, yeniçeri ocağının kaldırılması, taşrada muhtarlıkların kurulması genelde bu amaca hizmet etmekteydi. Devletin gücünün her tarafa yayılması için bizzat devletin eğitim verdiği ve atamasını yaptığı memurlara ihtiyaç vardı. II. Mahmud bu gibi sebeplerle önce eğitim meselesine eğildi. 1826'da sıbyan mektepleri ve vakıfların idaresindeki

¹³³ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, 1993, s. 342-343; Sened-i ittifak, âyânın padişaha karşı devlet iktidarını ele geçirme çabasıydı. İlk defa olarak padişahın otoritesi bir sened ile kısıtlanmakta, âyân devlet içinde bir güç olarak varlığını kabul ettirmekteydi. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz: İnalcık, **aynı eser**, s. 341-360; İltizam Usûlü hakkında bilgi için bkz: Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)**, İstanbul, 2015, s. 146-152.

diğer kurumları kontrol altına almak üzere *Evkaf Nezâreti*'ni kurdu. Vakıflar vasıtasıyla eğitimi denetim altında tutan ulemanın gücü bu suretle kırılmaya başlamış oldu.¹³⁴

II. Mahmud'a göre kaynağı ne olursa olsun padişah dışında hiçbir güç iktidara ortak olamamalıydı. Merkezdeki güçlerden ulema dahi kontrol altında olmalıydı. Zaten şeyhülislamlık makamı bu dönemde *Bâb-ı Meşihat* veya *fetvahane* denilen bir devlet dairesine dönüştürülmüştü.¹³⁵ 1824 tarihinde ilköğretimin mecburî olması için bir ferman ilan edildi. Fermanda her Müslüman çocuğun sıbyan mektebine gitmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş, fakat bu fermanda temel eğitim ile ilgili bir yeniliğe yer verilmemişti.¹³⁶ II. Mahmud'un oluşturmak istediği merkezî devlet için, sağlam bir bürokrasiye ihtiyaç vardı. Bunların yetiştirilmesi için de nitelikli eğitim verebilecek kurumlara ihtiyaç duyuluyordu. Sıbyan mekteplerinde çıkan öğrencilerin Türkçe kitap dahi okuyamadıkları eleştiriliyordu. Diğer yandan açılması tasarlanan Harbiye, Tıbbiye ve Hendese mekteplerine, temel bilgileri öğrenmiş talebelerin yetiştirilmesi için yeni kurumlara ihtiyaç duyulduğu da *Meclis-i Umûr-ı Nâfia*'nın 1838 tarihli layihasında belirtilmişti.¹³⁷ Bu layiha Osmanlı Devleti'nde eğitimin dünyevî-pratik yönde ıslahına yönelik ilk inisiyatif olarak da değerlendirilmektedir. Layihanın II. Mahmud'un teşvikiyle hazırlandığı da bilinmektedir. İşte rüştiyelerin kurulmasına yönelik 1838'de alınan karar, yukarıda belirtilen gelişmeler üzerine verilmiştir.¹³⁸

Zirâat, ticaret ve sanatın geliştirilmesi, halkın refahının ve memleketin imarının sağlanması gibi konularda çalışmalar yapmak ve raporlar sunmakla görevli olan nafia meclisi Haziran 1838'de kurulmuştu.¹³⁹ Bu meclis aynı yıl bir layiha hazırladı. Burada eğitimin saadet ve nimet kaynağı olduğundan bahsediliyor, halkın buna önem vermediğinden şikâyet ediliyordu. Ayrıca Tarım sanayi ve ticarete gelişmenin

¹³⁴ Koçer, *aynı eser*, s. 40.

¹³⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Ankara, 2011, s. 136.

¹³⁶ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 8.

¹³⁷ Sakaoğlu, *aynı eser*, s. 59.

¹³⁸ Somel, *aynı eser*, s. 51.

¹³⁹ Hariciye müsteşarı Nuri Efendi başkanlığında kurulan bu meclisin beş üyesi bulunmaktaydı. Bu meclis hazırladığı lâyiha hariciye nazırı M. Reşid Paşa'ya sunacak, o da Mâbeyn'e onay için gönderecekti. Bkz: Akyıldız, *aynı eser*, s. 258.

sağlanması ancak eğitim ile mümkün olabileceği bu nedenle de mevcut eğitim kurumlarının düzenlenmesinin gerektiği layihada anlatılmaktaydı.¹⁴⁰ Bu amaçla önce sıbyan mektebi hocalarının bilgi seviyelerinin tespit edilmesi, yeterli olanların yerlerinde bırakılması, her öğrenciye tek tek ders verilmesi yerine sınıf usulüncü aynı seviyedeki öğrencilerin bir araya getirilerek ders verilmesi, beş altı yaşlarındaki çocukların okula gönderilmeleri konusunda ailelerin mecbur tutulması gibi kararlar alındı. Konu *Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli*'de görüşüldü. Bir süre sonra Meclis-i Vâlâ orta mekteplerde okutulacak dersler, hocaların seçimi, sıbyan mektebinden ortaokula, oradan yüksek okullara geçişteki öğrenci seçimi, bu meseleler için Şeyhülislam'ın ulemadan bir kişiyi nazır olarak tayin etmesi gibi konularda teklifler sundu. Bir irâde çıkarılarak İmamzâde Esad Efendi, Anadolu pâyesi ile "*Mekâtib-i Rüştiye Nazırı*" tayin edildi.¹⁴¹

Bu nezaret esasen Şeyhülislam'ın denetiminde olmakla birlikte, Evkaf Nezaretinin bünyesinde bir genel müdürlük şeklinde teşkilatlanmıştı.¹⁴² Yine de ileride kurulacak olan maarif nezaretine temel oluşturması bakımından önemli bir kuruluştu. Rüştiyeler esasen sıbyan mekteplerinin üstünde ikinci bir derece şeklinde idi. Nafia meclisinin raporundan sonra sıbyan mektepleri iki dereceli olarak yeniden düzenlendi. Mahallelerde bulunan küçük sıbyan mektepleri eski sistemde eğitime devam edecekti. Bunların üzerinde ise "*sınıf-ı sanî*" denilen mektepler kurulacaktı.¹⁴³ Bu ikinci kısım okullara II. Mahmud tarafından rüştiye adı verilmiştir. Çocukların rüşt yaşına kadar bu okullarda okumaları düşünüldüğü için isim olarak rüştiye seçilmiştir. Yani 14 yaşında rüştiye bitirilmiş olacaktı.¹⁴⁴

2.1.2. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ve Rüştiyeler

Maarif nezaretinin 1861'deki Müslim ve gayrimüslim ortak eğitim teşkilatı girişimi ve ardından 1864 idarî yapılaması, ayrıca mali ve kurumsal açıdan düzenlemeler, hukukî bir dayanağı mecburî hale getirmekteydi. Bu nedenle Fransız Eğitim bakanı Jean Victor Duruy'un 1868'deki eğitim ile ilgili raporu, maârif-i

¹⁴⁰ Koçer, *aynı eser*, s. 43.

¹⁴¹ Akyıldız, *aynı eser*, s. 225.

¹⁴² Kafadar, *aynı eser*, s. 107.

¹⁴³ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 9.

¹⁴⁴ Akyüz, *aynı eser*, s. 148.

umûmiye nizamnamesinin oluşturulmasına temel teşkil etti.¹⁴⁵ Nizamnamede ortaöğretim kurumları olarak rüştiye, idadî ve sultanî mektepleri görülmektedir. İdadîlere, Rüştiyelerden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukların alınacağı belirtilmektedir. Yani rüşdiyelerin hangi öğretim kısmına ait oldukları net olarak belli değildir.¹⁴⁶ Zaten meclis-i maârif, 1868'de rüştiyelerin geliştirilmesi, öğretim sürelerinin dört yıldan beş yıla çıkarılması, usûl-i cedide'nin bu okullarda hâkim kılınması gibi konularda Sadâret'e bir yazı göndermiş, fakat bu dikkate alınmamıştı.¹⁴⁷ Nizamnamede rüştiyelere yönelik bazı maddeler de bulunuyordu.¹⁴⁸ 500 haneden büyük kasabalarda birer rüştiyenin açılması, bunların planının Meclis-i Maarif-i Kebir tarafından yapılması, giderlerinin de Vilayet Maarif Sandıkları'ndan karşılanması nizamnamede kararlaştırıldı. Her okula öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evvel ve muallim-i sanî atanması, her okulun mubassır ve bevhabının olması vs. gibi. 1869 nizamnamesinde kız rüştiyeleri için, büyük şehirlerde halkı İslam ise sırf İslam, halkı Hristiyan ise sırf Hristiyan birer rüştiye meydana getirilecek, İslam Hristiyan karışık yerlerde her ikisi için de birer tane rüştiye açılacak, bunlar 500 haneyi geçen kasabalarda açılacak, bu okulların kurulması şimdilik İstanbul'a ve bazı büyük vilayet merkezlerine mahsus olacak, Müslüman olmayan dinî gruplar da bu kurallara uyacak, dersler her toplumun kendi lisanına göre işlenecek, gibi maddeler yer almıştı.¹⁴⁹ Kız rüştiyelerinin öğretmenlerinin kadın olması, kadın öğretmen yetişinceye kadar edepli ve ihtiyar erkek öğretmenlerin bu okullarda görev yapmaları da alınan kararlar arasındaydı.¹⁵⁰

Rüştiyelerde okutulacak dersler ise şu şekildeydi: Erkek rüşdiyeleri: *Mebâdî-i Ulûm-ı Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, İmla ve İnşa, Tertîb-i Cedîde Üzere Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, İlm-i Hesâb, Defter Tutma Usûlü, Tersîm-i Hutût, Mebâdî-i Hendese, Tarih-i Umûmi ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik.*¹⁵¹

¹⁴⁵ Somel, **aynı eser**, s. 77.

¹⁴⁶ Koçer, **aynı eser**, s. 101.

¹⁴⁷ Somel, **aynı eser**, s. 76.

¹⁴⁸ Rüşdiyeler, 1869 maarif nizamnamesinde orta öğretimin en alt basamağı şeklinde görülür. Bazı tarihçiler 1869 maârif nizamnamesini ele alırken rüştiyeleri ilköğretim kısmında göstermektedir. Bkz, Koçer, **aynı eser**, s. 93; Somel, **aynı eser**, s. 149.

¹⁴⁹ Koçer, **aynı eser**, s. 95.

¹⁵⁰ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 120.

¹⁵¹ **Aynı yer.**

Kız rüşdiyeleri programı: *Mebâdî-i Ulûm-ı Diniye, Muhtasâr Tarih ve Coğrafya, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, Hesâb, Defter Tutma Usûlü, Mebâdî-i Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, Nakşa Medar Olacak Derecede Resim.*

Kız rüşdiye okullarının programı 1873'te düzenledi. Buna göre birinci sınıfta: *Arabî, Farisî, Hesâb, Coğrafya, Sülûs, Rik'a, Kırâat-ı Türkiye ve imla, Nakış.* İkinci sınıfta: *Arabî, Farisî, Hesâb, Coğrafya, Kırâat-ı Türkiye, Sülûs, Rik'a, Nakış.* Üçüncü sınıfta: *Arabî, Farisî, Hesâb, Coğrafya, Kırâat-ı Türkiye, Sülûs, Rik'a, Nakış.* Dördüncü sınıfta: *Arabî, Farisî, Tadâd ve Terkim, Ahlak, İlmihal, Sülûs, Nakış.*¹⁵² 1869 nizamnamesinde yer alan musikî dersi, kızların diğer derslerdeki başarısını etkiler kaygısı ile bu programda yer almamıştır.¹⁵³

1869-1876 yılları arasında rüştiye mektebi sayısı hızla artmıştır. Ağırlıklı olarak Rumeli'de olmak üzere toplam erkek rüştiye sayısı 425'i bulmuştur.¹⁵⁴

2.1.3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Rüştiyeler

Sayısal olarak bakıldığında toplam rüştiye sayısı 1876'da 425 idi. Abdülhamid devrinin sonunda ise bu sayı 619'a ulaşmıştı. Bunların 74'ü kızlara aitti. Öğrenci sayısı ise 40 bine yükseldi.¹⁵⁵ İstanbul'da ise 1878 yılı istatistiğine göre 12'si erkekler için, dokuzu kızlar için olmak üzere toplam 21 rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. 1903 yılı salnamesine göre ise okul sayısı 26'ya çıkmıştı.¹⁵⁶ 1882-1890 yılları arasında rüştiyeler idadîlerin içinde yer alan bir kısım olarak yaygınlaşmaktaydı. Vilayet merkezlerinde yedi yıllık, sancak merkezlerinde beş yıllık olarak kurulan bu idadîler birer ortaöğretim kurumu olarak ele alınıp, rüştiyeleri de içine alıyordu. Ders programları da hemen hemen aynıydı.¹⁵⁷ 1888-89 maarif salnâmesinde iki okulun ders programı birlikte verilmişti. Listedeki ilk üç senede okutulacak dersler İstanbul ve tüm vilayetlerdeki rüştiyeler içindi.¹⁵⁸ Buna göre dersler şunlardır: “*Maa Tecvid Kur'an ve Ulûm-ı Diniye, Türkçe, Arabî, Hesâb,*

¹⁵² Sarıçelik, *aynı eser*, s. 121.

¹⁵³ Sakaoğlu, *aynı eser*, s. 78.

¹⁵⁴ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 121.

¹⁵⁵ Akyüz, *aynı eser*, s. 232.

¹⁵⁶ Koçer, *aynı eser*, s. 129-130.

¹⁵⁷ Akyüz, *aynı eser*, s. 232.

¹⁵⁸ *Aynı yer.*

Fransızca (yalnızca üçüncü sene), Hendese (yalnızca üçüncü sene), Coğrafya, Farisî (ilk sene hariç), Tarih (ilk sene hariç), Malumat-ı Nafia ve Hıfzısihha, Hüsn-i hat, Resim". Fransızca dersinin müfredâta alınmasında dönemin devlet adamlarından 1879'da Sadâret'e getirilen M. Said Paşa ve Müşir Fuad Paşa etkili olmuştur.¹⁵⁹

93 harbinin yıkıntıları ve öncesindeki mali iflas sonucu ekonomik anlamda batı boyunduruğunun artması ve ülkede gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla daha zengin olmaları ve ekonomik çalışmalarda daha önde olmaları sebebiyle adı verilen devlet adamları hükümete bazı raporlar sunmuştu. Raporlarda ekonomik boyunduruktan kurtulmak için ilkokul ve ortaokul programlarına ülkede ticarete destek verecek, sadece memurlukla kalmayıp diğer alanlarda da çalışmalar yapacak teknik ekibin yetiştirilmesi için pratik bilgilerin konulması öngörülüyordu. Ayrıca 1879'daki bir kabine raporu Müslümanların bilimsel gelişmeleri takip edebilmesi için Fransızcanın programa dâhil edilmesini önermişti.¹⁶⁰ Fakat da sonradan eğitimde dinî bilgilerin ağırlık kazanması sonucu Said Paşa'nın müfredâta koydurduğu Fransızca dersi kaldırıldı.¹⁶¹

Said paşa 1888'deki bir lâyihasıyla eğitimin pratik ihtiyaçlara yönelik olarak ıslah edilmesi meselesini tekrar gündeme getirdi. Said Paşa, Alman eğitim modelini önermekteydi. Buna göre eğitim iki ana çizgide ilerleyecekti. Birinci çizgi beşerî eğitime odaklanacak ve "Ana Okulu", "ilkokul" ve "lise"den oluşacaktı. İkinci çizgi teknik eğitime hazırlık okulu olan "mekteb-i rüştiye" ile başlayacak, ardından sanayi orta okulu, sanayi lisesi ve meslek yüksek okulları gelecekti.¹⁶²

Eğitime dinî derslere önem verme eğilimi 1900 yılından itibaren değişmeye başladı. Pratik-dünyevî eğitim bir kez daha gündeme geldi. Devlet adamlarının verdikleri raporlara göre özellikle Anadolu'da Müslümanlar, diğer dinî gruplara göre

¹⁵⁹ Verilen derslerin haftalık kaçır saat işleneceğine dair tâfsilatlı bilgi için bkz: Akyüz, **aynı eser**, Tablo 14.

¹⁶⁰ Somel, **aynı eser**, s. 222.

¹⁶¹ Akyüz, **aynı eser**, s. 234. Dönemin devlet adamlarından sabık Adliye Nazırı Damat Mahmud Paşa, Bâb- Âli'de Fransızca dersine muhalefet edenlerin başından gelmekteydi. Ona göre bilimsel kitapların Türkçe'ye tercüme edilmesi yeterli idi. Müfredâta sanayi ve teknik eğitim dersleri de tercüme kitaplardan öğrenilmeli, eğitimde dinî bilgilere ağırlık verilip, öğrencilerin İslam'ın bilime engel olmadığı fikrini kazanmaları sağlanmalıydı. Zaten 1882'den itibaren bu doğrultuda olmak üzere dinî dersler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ayrıca bkz: Somel, **aynı eser**, s. 224.

¹⁶² Somel, **aynı eser**, s. 223.

oldukça geri kalmıştı. Osmanlı eğitim sisteminde dinî eğilim sebebiyle gayrimüslimler devlet okullarına gitmeyip, kendi kurdukları özel okullara gidiyorlar ve sonuçta millî bir eğitim alıp ayrılıkçı fikirler ortaya atmaya başlıyorlardı. Devlet buna çare olarak 1904'te bir hamle yaptı ve programlara ziraât, sanayi ve teknik konulardaki diğer derslerin eklenmesine karar verdi.¹⁶³

Rüştiye mektepleri ders programı da 1902'de düzenlenmişti. Buna göre kız rüştiyelerinde “*Elifbâ ve şifahi malumât, Kur’an-ı Kerim Maa Tecvid, Ulûm-ı Diniye, Kırâat, İmlâ, Kitabet, Kavâid-i Lisân- ı Osmanî, Arabî, Farisî, Hüsn-i hat, Malûmât-ı Nafta, İdâre-i Beytiye, Ahlak, Hıfzısıhha, Hesâb, Coğrafya, Tarih, El hünerleri.*” Erkek rüştiyelerinde ise: “*Kur’an-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniye, Türkçe, Ahlak, Arabî, Farisî, Hesâb, Hendese, Coğrafya, Tarih, Zirâat, Ticaret ve Sanayi, Hüsn-i hat, Resim.*” Dersleri görülecekti.¹⁶⁴

Görüldüğü üzere 1900 yılından itibaren yukarıda verilen sebeplerden dolayı zirâat, ticaret ve sanayi dersleri müfredâta alınmıştır. Fakat Fransızca dersinin bu düzenlemede de programa dahil edilmediği görülmektedir. Anlaşıldığı devlet, ideolojisine göre eğitim sistemine yön vermiştir. Tabi ki bu durum sadece bu döneme has bir şey olmayıp eğitim tarihimizde hep görülmüş, halen de görülmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından az evvel, Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishane gibi askerî okullara öğrenci yetiştirme zarûreti iyice hissedilmişti. 1845'ten itibaren açılan askerî idadîler ve bunlara öğrenci yetiştirmek için oluşturulan hazırlık sınıfları da bu konuda yeterli olmamıştı. Mevcudu 500 öğrenci olan Mahrec-i Mekâtib-i Askerî de yeterli öğrenciyi sağlayamadı.¹⁶⁵ 1875'e gelindiğinde devlet adamları bu konuya eğilerek askerî rüştiyelerin açılmasına karar verdiler. 1874 tarihli bir vesikada ilk olarak Dersaâdet, Beşiktaş ve Üsküdar'da üç adet askerî rüşdiye açılacaktı.¹⁶⁶ Daha sonra ise Bahriye mektebi için Kasımpaşa'da

¹⁶³ Somel, **aynı eser**, s. 226.

¹⁶⁴ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 123.

¹⁶⁵ Ergin, **aynı eser**, s. 501.

¹⁶⁶ Açılacak okulların masrafları Paris'te bulunan Mekteb-i Osmanî'nin lağvedilmesi sonucu, bu okula Tophane'den 50 bin Frank, Seraskerlik'ten 50 bin Frank ve Maarif hissesinden 50 bin Frank olmak üzere toplam 150 bin Frank olarak gönderilen tahsisatın, yalnız Seraskerlik'ten gönderilen 50 bin

bir askerî rüştiyenin açılması, Tıbbiye mektebi için ise Koca Mustafa Paşa, Gülhane ve Üsküdar'da olmak üzere üç askerî rüştiyenin açılması kararı alındı. Bu suretle Mahrec-i Askerî Okulu ile birlikte toplam sekiz askerî rüşdiye tesis edilmiş olacaktı.¹⁶⁷ 1880'lerde askerî idadînin bulunduğu vilayet merkezlerinde de askerî rüştiyeler açıldı. Bu okullarda Fransızca dersi de programda yer almıştı. Ayrıca resim dersine önem veriliyordu. Okulların hocaları genellikle askerdi. Öğrenciler derslere askerî üniforma ile girerlerdi. Mülkî rüştiyelere göre disiplin daha sağlamdı. 1908 yılına kadar devam eden bu okullar, bu tarihten sonra mülkî rüştiyeler ile birleştirildiler. Daha sonra da ortadan kalktılar.¹⁶⁸

2.1.4. II. Meşrûtiyet Dönemi ve Rüştiyelerin lağvı

Kurulduklarında ortaöğretim kurumları olan rüştiyeler zamanla bu özelliklerini yitirmişlerdi. Gerek 1869 nizamnamesinde gerekse II. Abdülhamid Dönemi düzenlemelerinde daha çok ilköğretim kurumları olarak görülmeye başlayan bu okullar II. Meşrûtiyet Dönemi'nde özelliklerini tamamen kaybetmeye başladılar. II. Abdülhamid Dönemi'nde daha çok devlet dairelerine kâtip yetiştirmeyi amaçlayan rüştiyeler ile askerî okullara öğrenci yetiştirmeyi amaçlayan ve idadîlerin altında bir kısım olarak görülen askerî rüştiyeler varlıklarını devam ettirmişlerdi. Haşim Paşa'nın maârif nazırlığı zamanında rüştiye muallimlerinin maaşlarında düşüş yapıldı. Bu durum muallimlerin okullardan ayrılmalarına yol açtı. Ayrıca Meclis-i Mebûsan kararı ile rüştiyelerin yapımı ve onarımı masrafları mahallerindeki ahaliye bırakıldı.¹⁶⁹

Emrullah Efendi'nin 1910 yılında meclise sunduğu *Tedrisât-ı İptidaiye Kanûnu Lâyihası* rüştiye mekteplerini ilköğretim ile ortaöğretim arasında bir eğitim kademesi olarak ele alıyordu. Fakat bu layiha kanun haline gelmemiştir.¹⁷⁰

Frank'ın aktarılması ile karşılanmıştır. İlk sekiz okul bu para ile açılmıştır. Bkz: Ergin, **aynı eser**, s. 505.

¹⁶⁷ Ergin, **aynı eser**, s. 504.

¹⁶⁸ **Aynı yer.**

¹⁶⁹ Ergün, **aynı eser**, s. 208.

¹⁷⁰ Koçer, **aynı eser**, s. 195.

Rüştiye mekteplerinin 1911 yılında dersleri şunlar idi: Birinci sınıf: *Kur'an-ı Kerim, Ulûm-ı Diniye, Türkçe, Kırâat, Malûmat-ı Fenniye, Farisî, Arabî, Hesâb, Hendese, Tarih, Coğrafya*. İkinci sınıf: Birinci sınıf derslerine ilâveten: *Malûmat-ı Medeniye, Fransızca*. Üçüncü sınıf dersleri de ikinci sınıf ile aynı idi.¹⁷¹ Fransızca, Tarih ve Coğrafya gibi dersler ile teknik eğitim dersleri II. Abdülhamid Dönemi'nde kaldırılmıştı. 1911 programında bu derslerin yer alması, 1909 tarihinde Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve ülkedeki hürriyet havasının etkisi olduğu düşünülebilir.¹⁷² II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Numune rüştiyelerinin açılması da söz konusu idi. 1910 yılında hazırlanan numune rüştiyeleri lâyihasına göre dokuz örnek rüştiye kurulacak, bunların müdürleri Belçika'dan getirilecek, bu okullarda yalnızca Fransızca dersi ve fen bilimleri okutulacaktı.¹⁷³

Emrullah Efendi'nin, 1910 yılı bütçe konuşmasına göre 21 adet numune rüştiyesi açılmıştı.¹⁷⁴ 1911 yılında bu yönde çalışmalara girişildiği de bilinmektedir. Numune mektepleri açmadaki amaç modern okullar kurmak, bunların öğretmenlerine yüksek maaş vermek ve cazip hale getirmek dolayısıyla da gayrimüslim çocukları bu okullara çekebilme idi. Numune rüştiyelerinin sayısı 1920'de 55'e ulaşmıştı.¹⁷⁵ 1913 yılında Emrullah Efendi'nin çalışmalarıyla yürürlüğe giren *Tedrisât-ı İptidaiye Kanûn Muvakkatı* ile ilkokullar ile ortaokullar Mekteb-i İptidaiye-i Umûmiye adı altında ele alınmaya başlayınca mülkî rüştiyeler kapatılmaya başladı. Bunların yerine de altı yıllık ilkokullar kuruluyordu. Askerî rüştiyeler ise 1913 yılından itibaren kapatılmaya başladı.¹⁷⁶

1910 yılında Maârif Nazırının verdiği bilgilere göre toplam 458 erkek rüştiyesi, 80 kız rüştiyesi bulunuyordu. Bunlardan 70-80 tanesinin muallimi bulunmamaktaydı. Zaten bir türlü sisteme oturtulamayan rüştiyeler 1869 nizamnamesinden itibaren önemlerini kaybetmişlerdi. Kurulu felsefelerinden de uzaklaşmış olmaları, devletin

¹⁷¹ Ergün, *aynı eser*, s. 210.

¹⁷² 1909 tarihinde meydana gelen 31 Mart Vak'ası için bkz: Faik Reşid Unat, **II. Meşrûtiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, Ankara, 1991.

¹⁷³ Ergün, *aynı eser*, s. 210.

¹⁷⁴ **Aynı yer.**

¹⁷⁵ Sakaoğlu, *aynı eser*, s. 137.

¹⁷⁶ Koçer, *aynı eser*, s. 195.

yıkılmaya yüz tuttuğu zamanlarda ortaya çıkan yeni eğitim düzenlemeleri ile iyice gözden düşmelerine sebep oldu.¹⁷⁷

2.2. Manastır’da Rüştîye Mekteplerinin Kuruluşu ve Gelişimi

2.2.1. Manastır Erkek Rüştîye-i Mülkîsi

Çeşitli vilayetlerde 1853 yılında 25 rüştîye mektebi açılması için nezaret tarafından tahsisat ayrılmış, bunların 15’inin Rumeli’deki vilayetlerde açılmasına karar verilmişti.¹⁷⁸ Bu mekteplerin ilk olarak önemlerine binaen Tırhala, İşkodra, Yanya, Delvine ve Manastır’da açılmaları uygun görülmüştü. Bu iş için, daha önce Manastır, Ohri ve Selânîk’te Müslüman çocukların eğitimi için çalışmalar yapan ve 10.000 adet Elifbâ cüzünün sıbyan mekteplerine dağıtımını başarıyla tamamlayan Mustafa Vehbi Efendi görevlendirilmişti. Mustafa Vehbi Efendi, açılacak mekteplere muallim tayini, bina tedarik edilmesi, çocukların eğitime başlatılması gibi konularda da çalışmalar yapacaktı. Nihayet Manastır’da açılacak olan rüştîye mektebine nezaret etme görevi de Vehbi Bey’e aitti. Nitekim 1857 yılı kayıtlarında Manastır Rüştîye Mektebi’nin yer alması, bu mektebin 1853’te alınan karardan hemen sonra açıldığını göstermektedir.¹⁷⁹

Okul ilk açıldığında oldukça zor şartlarda eğitim verilmekteydi. Mektep binası “Dârü’l-kura” adı verilen eski bir kârgîr binaydı. Bu bina iki odadan oluşuyordu ve yaklaşık 50 öğrenci bu odalardan birinde eğitim almaktaydı. Mektebe kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler de bu şartlardan dolayı geri çevriliyordu. Bu sorunu gidermek amacıyla tamir ve genişletme çalışmaları yapılmasına karar verildi. Nafia bütçesinden ayrılan yaklaşık 21.000 kuruş ile okula bir çeşme yaptırıldı. Öğrencilerin çeşitli ihtiyaçları için ilave odalar ile yeni derslikler inşa ettirildi. Bu suretle mektep kapasitesi 100 öğrenciye yükseldi. 1867 yılına kadar iki defa daha tamir ve genişletme çalışmaları yapılarak mektebin çeşitli ihtiyaçları karşılandı ve kapasite 113’e yükseltildi.¹⁸⁰ Bunlardan 1865 yılında yapılan tamir ve genişletme çalışmalarında iane usûlü ile 9.509 kuruş toplandı. Bu miktar yetersiz kaldığı için de

¹⁷⁷ Ergün, *aynı eser*, s. 213.

¹⁷⁸ Kodaman, *aynı eser*, s.92.

¹⁷⁹ Öztunç, *aynı tez*, s. 187.

¹⁸⁰ *Aynı tez*, s. 188-189.

hazineden 565 kuruş para harcanarak, mektebin eksikleri giderildi ve yeni odalar ilave edildi.¹⁸¹ Mektebin ilk muallimleri ise, muallim-i evvel Ahmet Efendi, muallim-i sanî Rafet Efendi ve Rik'a muallimi Şükrü Efendi idi. 1872 yılında ise mektepte, Ahmet Efendi, Daniş Efendi ve Ömer Efendi muallim olarak görev yapıyordu. Bu yıl ki öğrenci sayısı ise 119 idi.¹⁸²

Diğer yandan Maârif Nezareti'nin de onay ile 1876 tarihinde Manastır Kasabası'nda erkekler için yeni bir mektep açılmasına, eski erkek rüştiyesinin de kız rüştiyesi haline getirilmesine karar verilmişti. Ayrıca bir de ıslahhane inşa edilecek, yardımda bulunanların isimleri de hem Manastır'da hem de başkentte gazetelerde ilan edilecekti. Dolayısıyla 1853'te açıldığı anlaşılan ilk rüştiye mektebi, 1876 yılında kız rüştiyesi haline getirilmiş, erkekler için de yeni bir mektep binası inşa edilmeye başlamıştı.¹⁸³

Yeni erkek rüştiyesinin ilk muallimleri ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-13 Manastır Erkek Rüştiye Mektebinin 1875-1876 Eğitim Öğretim Dönemi Kadrosu¹⁸⁴

Muallim-i evvel	Hüseyin Hazim Efendi
Muallim-i sanî	Ahmet Efendi
Muallim-i salis	Salih Efendi
Riyaziye muallimi	Kolağası Hafız Mehmet Efendi
Rik'a muallimi	Rıza Efendi

Manastır Erkek Rüştiye Mektebi yeni binasına taşındıktan sonra öğrenci sayısı hızla artmıştı. Bu nedenle muallim-i evvel Hüseyin Hazim Efendi'nin talebi ve Maârif Nezareti'nin onayı ile uygun bir kişinin mubassır olarak tayin edilmesine

¹⁸¹ BOA., **Meclis-i Vâlâ Fonu** (Kısaltma: **MVL.**), 1019/12.

¹⁸² **Aynı belge.**

¹⁸³ BOA., **MF. MKT.**, 33/11.

¹⁸⁴ **SVM.**, H. 1292, s. 51.

karar verildi.¹⁸⁵ Uygun bir mubassır bulunana kadar da muallim-i salis Salih Efendi'nin 110 kuruş maaş ile, muallimliğe ilaveten mubassırlık vazifesinin de yerine getirmesi uygun görüldü.¹⁸⁶

Manastır Rüştüye Mektebi'nin 1875 yılında toplam 139 öğrencisi bulunuyordu. Bunlardan 18'i sınıf-ı evvel, 19'u sınıf-ı sanî, 39'u sınıf-ı salis, 63'ü de sınıf-ı rabî öğrencisiydi. Mektepte okutulan dersler ise, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin belirttiği üzere *Ulûm-ı Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid üzere Kavaid-i Arabiye ve Farisiye, Tersim-i hudut, İlm-i hesap, Defter tutma usûlü, Mebadi-i Hendese, Tarih-i Umûmî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya ve Jimnastik* dersleri olması gerekiyordu.¹⁸⁷

Manastır Rüştüyesi'nde muallim yetersizliği olduğu için, bu program tam olarak uygulanamıyordu. Bu nedenle mektebin kendi programını hazırlamasına karar verildi.¹⁸⁸ Yabancı dil ise seçmeli olacaktı ve ticaret bölgelerinde, isteyen talebeler Fransızca seçebilecekti.¹⁸⁹ Manastır Rüştüye Mektebi'nde yabancı dil olarak Fransızcanın tercih edildiği anlaşılmaktadır. Zira 1880 yılında Manastır Maârif Müdürlüğü, Maârif Nezâreti'nden, Manastır Rüştüyesi'nde okutturulmak üzere 200 adet Fransızca risâle talep etmiştir. Maârif Nezâreti ise maârif kitaplığında bu risalelerin mevcudu kalmadığından, Hariciye Nezareti vasıtasıyla Fransa'dan sipariş edilip gönderileceğini, gerekli olan 500 kuruşun da Manastır'dan gönderilmesini istemiştir.¹⁹⁰

Manastır Rüştüyesi'nde Tarih ders kitabı olarak Tarih-i Umûmî isimli bir kitap okutulması gerekirken, bu kitabın da maârif kitaplığında mevcudu kalmadığı için, onun yerine Nişancı Tarihi adlı kitabın okutulmasına karar verilmiştir. Manastır'a

¹⁸⁵ BOA., MF. İBT., 12/12; Mubassır, mekteplerde öğrencilerin durum ve davranışlarını denetleyen görevlidir. Bkz: Akyüz, aynı eser, s. 497.

¹⁸⁶ BOA., MF. İBT., 56/127.

¹⁸⁷ Kodaman, aynı eser, s. 94.

¹⁸⁸ BOA., MF. MKT., 108/10.

¹⁸⁹ Kodaman, aynı eser, s. 93.

¹⁹⁰ BOA., MF. MKT., 65/164.

gönderilecek olan bu kitapların her biri için de 12 kuruş ücret talep edilmiş, bunun toplanarak nezârete gönderilmesi emredilmiştir.¹⁹¹

Manastır Rüştîyesi'nde muallim yetersizliği olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bunlardan biri resim muallimiydi. Resim muallimi tayini malî nedenlerden dolayı yapılamadığı için de Manastır İdadî Mektebi resim mualliminin rüştiye mektebinde resim dersleri vermesi kararı alındı ve İdadî Mektebi resim muallimi Kolağası Ahmet Efendi, rüştiye mektebinde resim dersleri vermeye başladı. Mektebe 1876 tarihinde daimî suretle bir resim muallimi tayin edilmiştir. Bir diğer muallim eksikliği de matematik alanında bulunuyordu. İdadî mektebi matematik mualliminin rüştiyede ders vermesi kararı alınarak bu sorun giderilmeye çalışıldı.¹⁹² Yukarıda belirtildiği üzere mektebin ders programı mahallinde hazırlanacaktı. Bu programın ne şekilde hazırlandığı bilinmemekle beraber, mektebin 1887 yılına ait ders programı aşağıdaki tabloda gösterildiği üzeredir:

Tablo-14 Manastır Erkek Rüştîye Mektebi Ders Programı¹⁹³

1. sene	Vezâif-i Diniye, Kavaid-i Türkiye, Muhazarat-ı Türkiye, Lisan-ı Arabî, Lisan-ı Farisî, Hat (yalnız sülüs)
2. sene	Arabî, Farisî (Kavaid-i Farisiye, Nasihâtü'l-hikme), İmlâ-i Türkî (Medhal kavaid tatbik olunur), Coğrafya (Avrupa), Hat (Rik'a), Fransızca (Kırâat ve yazı)
3. sene	Arabî (İzahlar), Farisî, Lisan-ı Osmanî (Kavaid-i Osmaniye), Hesap, Coğrafya (Asya ve Afrika), Hat (Rik'a), Fransızca
4. sene	Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî (Kavaid-i Osmaniye), Hesap (ilm-i hesap) Coğrafya (Amerika ve Avusturalya), Tarih (Fezleke-i Tarih-i Osmanî) Hendese, Hat (Rik'a), Fransızca

1887'de mektebin öğrenci sayısı 100'dür ve eğitim öğretim kadrosu ile görevlilerin isimleri aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

¹⁹¹ BOA., MF. MKT., 15/51.

¹⁹² Öztunç, aynı tez, s. 191.

¹⁹³ SVM, H. 1305, s. 156-157.

Tablo-15 Manastır Erkek Rüştiye Mektebi Eğitim-Öğretim Kadrosu¹⁹⁴

Muallim-i evvel	Hayrettin Efendi
Muallim-i sanî	Salih Efendi
Muallim-i salis	Bekir Efendi
Hüsn-i hat muallimi	Rıza Efendi
Fransızca muallimi	Mülazım Tahir Efendi
Riyaziye muallimi	Yüzbaşı Tevfik Efendi
Mubassır	İsmail Efendi
Bevvap	Rıza Ağa

Bu kadroda 1890 yılında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Mektebin muallim-i evveli Arif Efendi, hüsn-i hat muallimi Sabri Efendi, Fransızca muallimi de Mülazım Recep Efendi olmuştur.¹⁹⁵

Manastır Rüştiye-i Mülkî Mektebi'nin 1891 yılına gelindiğinde İdadî-i Mülkî Mektebi haline getirilmiştir. Rüştiye mektebi olarak da başka bir binanın tahsis edildiği veya rüştiyenin idadî içinde bir kısım haline getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

2.2.2. Manastır Askerî Rüştiyesi

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından az evvel, Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishane gibi askerî okullara öğrenci yetiştirme zarûreti iyice hissedilmişti. 1845'ten itibaren açılan askerî idadîler ve bunlara öğrenci yetiştirmek için

¹⁹⁴ SVM, H. 1305, s. 156-157.

¹⁹⁵ SVM., H. 1308, s. 19.

¹⁹⁶ BOA., MF. MKT., 124/82.

oluşturulan hazırlık sınıfları da bu konuda yeterli olmamıştı. Mevcudu 500 öğrenci olan Mahrec-i Mekâtib-i Askerî de yeterli öğrenciyi sağlayamadı.¹⁹⁷

Devlet adamları 1874 yılı itibarıyla askerî rüştiyelerin yaygınlaştırılması konusuna eğildiler. Nitekim ilk olarak Dersaâdet, Beşiktaş ve Üsküdar'da üç adet askerî rüştiye açılmasına karar verildi.¹⁹⁸ Daha sonra ise Bahriye mektebi için Kasımpaşa'da bir askerî rüştiyenin açılması, Tıbbiye mektebi için ise Koca Mustafa Paşa, Gülhane ve Üsküdar'da olmak üzere üç askerî rüştiyenin açılması kararı alındı. Bu suretle Mahrec-i Askerî Okulu ile birlikte toplam sekiz askerî rüştiye tesis edilmiş olacaktı. 1880'lerde askerî idadînin bulunduğu vilayet merkezlerinde de askerî rüştiyeler açılmaya başladı.¹⁹⁹

Manastır Askerî Rüştiyesi'ne ait ilk kayıt da 1890 yılına aittir. Yukarıda belirtildiği üzere askerî rüştiyeler 1880'den itibaren vilayet merkezlerinde de açılmaya başlamıştı. Manastır'da 1880-1890 yılları arasında askerî rüştiye mektebinin açıldığı bu suretle anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Manastır Askerî Rüştiyesi hakkındaki bilgilerimiz, mektebin eğitim öğretim kadrosu ve dersler ile sınırlıdır. 1890 yılı kayıtlarına göre mektepte *Arapça, Farsça, Kırâat-ı Osmanî, Coğrafya, Riyaziye, Yabancı dil, Hüsn-i hat, İmlâ ve Resim* dersleri okutuluyordu.²⁰¹

Mektebin 1890 yılı eğitim-öğretim ve idarî kadrosu ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-16 Manastır Askerî Rüştiyesi Eğitim-Öğretim ve İdari Kadrosu (1890)²⁰²

Mektep müdürü	Kolağası Tevfik Efendi
----------------------	------------------------

¹⁹⁷ Ergin, **aynı eser**, s. 501.

¹⁹⁸ Açılacak okulların masrafları Paris'te bulunan Mekteb-i Osmanî'nin lağvedilmesi sonucu, bu okula Tophane'den 50 bin Frank, Seraskerlik 'ten 50 bin Frank ve Maarif hissesinden 50 bin Frank olmak üzere toplam 150 bin Frank olarak gönderilen tahsisatın, yalnız Seraskerlik 'ten gönderilen 50 bin Frank'ının aktarılması ile karşılanmıştır. İlk sekiz okul bu para ile açılmıştır. Bkz: Ergin, **aynı eser**, s. 505.

¹⁹⁹ **Aynı eser**, s. 504.

²⁰⁰ **SVM.**, H. 1308, s. 33.

²⁰¹ **Aynı yer.**

²⁰² **Aynı yer.**

Arapça muallimleri	Hacı İbrahim ve Ahmet Efendiler
Farsça muallimi	İsmail Rahmi Efendi
Kırâat-ı Osmanî muallimi	Yahya Efendi
Coğrafya muallimi	Mülazım-1 evvel Tahir Efendi
Riyaziye muallimi	Mülazım-1 evvel Mehmet Faik Efendi
Lisan muallimi	Mülazım-1 evvel Recep Efendi
Hüsn-i hat muallimi	Mehmet Malik Efendi
İmlâ muallimi	İbrahim Efendi
Resim muallimi	Mülazım-1 evvel Nafiz Efendi
Dahiliye Zabiti	Yüzbaşı Emin Efendi
Dahiliye Zabiti	Mülazım-1 evvel Abdi Efendi
Dahiliye Zabiti	Mülazım-1 evvel Hamza Efendi
Dahiliye Zabiti	Mülazım-1 evvel Yakup Efendi

Resim muallimi olarak 1892 yılında mülazım-ı sanî Adem Kemal Efendi tayin edilmiştir. Arapça muallimlerinden Ahmet Efendi ise kadroda bulunmamaktadır.²⁰³

Riyaziye muallimi olarak, M. Faik Efendi'nin yerine 1896 yılında Mülazım-1 evvel Rıfat Efendi kadroda yer almaktadır. Dahiliye zabitleri ise Mahmut, İzzet ve Cemal Efendilerdir.²⁰⁴

1903-1904 yıllarına ait olan eğitim-öğretim ve idarî kadro ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo-17 Manastır Askerî Rüştîyesi Eğitim-Öğretim ve İdarî Kadrosu (1903-1904)²⁰⁵

²⁰³ SVM., H. 1310, s. 213.

²⁰⁴ SVM., H. 1314, s. 90.

²⁰⁵ SNMU., H. 1321, s. 668.

Mektep müdürü	Tahir Efendi
Arapça muallimleri	Yahya ve Salih Efendiler
Farsça muallimi	İsmail Efendi
Kavaid muallimi	Hafız Talat Efendi
Lisan muallimi (Fransızca)	Yüzbaşı Recep Efendi
Riyaziye muallimi	Yüzbaşı Rıfat Efendi
Hüsn-i hat muallimi	Malik Efendi
Resim muallimi	Mülazım-ı evvel Ahmet Rıza Efendi
Coğrafya muallimi	Mülazım-ı sanî Kemal Efendi
Dahiliye zabitanı	Yüzbaşı Mahmut Salim, Mülazım-ı evvel Cemal, Mülazım-ı evvel Ramiz, mülazım-ı sanî Ömer Cemal Efendiler

Manastır Askerî Rüştîyesi'nin hem yatılı hem de gündüzlü öğrencileri bulunmaktaydı. 1898 yılı kayıtlarına göre mektepte 165 yatılı, 400 gündüzlü olmak üzere toplam 565 öğrenci bulunuyordu.²⁰⁶ 1903 yılında ise bu sayı 534'e düşmüştür.²⁰⁷

Manastır askerî rüştiyesi hakkındaki bilgilerimiz yukarıda açıklandığı şekildedir. Mektebin ilerleyen tarihlerdeki durumu hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

²⁰⁶ SNMU., H. 1316, s. 1189.

²⁰⁷ SNMU., H. 1321, s. 668.

2.2.3. Manastır Kız Rüştüyesi

Manastır'da kız rüştüye mektebi, 1876 tarihinde alınan karar ile açılmıştır. Bu karar erkek rüştüye mektebi binasının kız rüştüyesi haline getirilmesini, erkekler için yeni bir mektep binası tahsis edilmesini öngörmekteydi. Ayrıca yeni mektep inşasına destek olanların da isimlerinin gazetelerde ilan edileceği belirtilmekteydi. Neticede 1876 tarihinde kız çocuklarına mahsus olarak rüştüye mektebi açılmış oldu.²⁰⁸ Yeni mektebin ihtiyaçlarının karşılanması için de Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanların derilerinin mahallî hükümet tarafından toplanıp, mektep için kaynak oluşturulması yoluna gidildi. Toplamda 4.800 kuruş elde edildi ve gerekli şekilde ihtiyaçlar giderilmeye çalışıldı.²⁰⁹

Kız rüştüyesinin eksiklerinin 1890'lı yıllara doğru geldiği halde halen tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Zira mektebin coğrafya dersleri için haritaların dahi tamamlanamadığı görülmektedir.²¹⁰

Yeni bir kararla 1892 yılında kız rüştüyesi binası idadî mektebi binasına dahil edildi. Eskiden erkek rüştüyesi olarak kullanılan bina ise askeriyeeye ait olan bir bina ile mübadele edilerek ve burası da kız rüştüye mektebi olarak kullanılacaktı. Alınan bu kararın uygulamaya geçip geçmediği ise bilinmemektedir. Zira askeriyeenin bu mübadeleye onay verip vermediğine dair bilgimiz yoktur.²¹¹

Manastır Kız Rüştüyesi'nde bulunan öğrencilerle ilgili olarak elimizde 1903 ve 1908 yılları arasına ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre 1903 yılı şubat ayında mektebin toplam 97 öğrencisi bulunmaktaydı. Bunlardan 41 tanesi ihtiyat sınıfı öğrencisiydi. Geriye kalan sayı ise birinci seneden altıncı seneye kadar olan sınıflara dağılmıştı.²¹² 1904 yılına geldiğinde mektebin öğrenci sayısının büyük bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu yılın aralık ayında 104, ocak ayında 101 olan öğrenci sayısı, yeni kayıtlarla birlikte, şubat ayında 171'e yükselmiştir.²¹³ Fakat bu yılın mayıs ayında toplam mevcut 159'a düşmüştür. 1904 yılındaki bu kayıtlarda

²⁰⁸ BOA., MF. MKT., 33/11.

²⁰⁹ Öztunç, aynı tez, s. 192-193.

²¹⁰ BOA., MF. MKT., 116/36.

²¹¹ BOA., MF. MKT., 140/37.

²¹² BOA., MF. İBT., 114/81.

²¹³ BOA., MF. İBT., 145/109.

dikkat çekici olan kısım, ihtiyat sınıfı öğrencilerinden 13 tanesinin mart ve nisan aylarında mektebi terk etmiş olmalarıdır. Bu öğrencilerin mektebi terk etme sebepleri ise bilinmemektedir.²¹⁴

Öğrenci sayısı 1905 yılı mart ayında 119'dur. Bir önceki yıla göre ihtiyat sınıfı öğrenci sayısının yarı yarıya azalmış olması, bu sayının düşmesinin nedeni olarak anlaşılmaktadır. Aynı yılın mayıs ayında ise mevcut sayı 120'dir.²¹⁵

Aradan üç yıl geçtikten sonra mektebe kayıt olan öğrenci sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. 1908 yılı haziran ayında ihtiyat sınıfında 100 öğrenci olması mektebin mevcudunu arttırmıştır. Toplam öğrenci sayısı ise 153'tür. Mektebin altı senesi olmasına rağmen hazırlık sınıfı öğrenci sayısı diğer tüm sınıfların öğrenci sayısının iki katıdır. 1903'ten 1908'e beş yıllık süreçte birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar olan öğrencilerin sınıf mevcudu en çok 25'e yükselebilmektedir. Bu da mektebe kayıt olan öğrenci sayısının fazla olmasına rağmen mezun olana kadar okula devam edenlerin sayısının çok az olduğunu göstermektedir.²¹⁶

Mektebin 1898 yılındaki eğitim-öğretim kadrosu ise şöyleydi: muallime-i evvel Emine Hayriye Hanım, muallime-i sanî Afet Hanım, muallime-i salise Fatma Hanım, Nakış muallimesi Madam Aspasya.²¹⁷ 1903 yılına kadar nakış muallimesi olarak Matmazel İzaloni de görev yapmıştı. Ardından madam Victoria bu göreve tayin edilmiştir.²¹⁸

Kız rüştiyesinin 1905 yılındaki eğitim-öğretim kadrosu, maaşları ve mektebin masrafları ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-18 Manastır Kız Rüştiyesi'nin Eğitim-Öğretim Kadrosu, Maaşları ve Mektebin Masrafları (1905)²¹⁹

Görevi	Görevlinin adı	Maaşı
--------	----------------	-------

²¹⁴ BOA., MF. İBT., 147/41.

²¹⁵ BOA., MF. İBT., 161/62.

²¹⁶ BOA., MF. İBT., 215/107.

²¹⁷ SNMU., H. 1316, s. 1188.

²¹⁸ SNMU., H. 1321. S. 667.

²¹⁹ Manastır Maarif Müdürlüğü'nün hazırladığı Manastır'a bağlı yerlerdeki mekteplerde çalışan memur ve muallimlerin maaşlarını gösterir defter: BOA., TFR.I.MN.. 56/5539.

Muallime-i evvelisi	Fatma Hanım	540 kuruş
Muallime-i saniyesi	Lütfiye Hanım	230 kuruş
Muallime-i salisesi	Fatma Hanım	100 kuruş
Nakış muallimesi	Victoria Hanım	120 kuruş
Mektep hademesi	Şerife Hanım	50 kuruş
Masraf adı	Miktarı	
Masarif-i müteferrika (olası masraflar)	470 kuruş	
Hane kirası	4.800 kuruş	
Senelik toplam masraf	17.750 kuruş	

Emrullah Efendi'nin çalışmalarıyla 1913 yılında yürürlüğe giren *Tedrisât-ı İptidaiye Kanûn Muvakkatı* ile ilkokullar ile ortaokullar Mekteb-i İptidaiye-i Umûmiye adı altında ele alınmaya başladığını yukarıda belirtmiştik.²²⁰ Fakat Manastır kız rüştiyesine ait 1909 yılı kayıtlarına bakıldığında, 1913 yılından önce de rüştiye mektebinin 6 senelik bir ilkokul haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim kız rüştiyesi 3 yıllık iptidaî kısmı ile üç yıllık orta mektep kısmına ayrılmış ve toplam 6 yıllık eğitime geçilmiştir. Mektebin bundan sonraki süreci hakkında ise bilgimiz bulunmamaktadır.²²¹

2.3. İdadî Mektepleri

2.3.1. Askerî İdadî Mektepleri

Osmanlı ordusunun 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya ve diğer Batılı güçler karşısında ağır yenilgiler alması, Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerinin

²²⁰ Koçer, aynı eser, s. 95.

²²¹ BOA., MF. İST., 8/53.

askerî alanda başlamasına neden olmuştu. Özellikle ordunun ihtiyacı olan eğitimli subayların yetiştirilmesi için II. Mahmut Dönemi'nde bazı askerî okullar açılmıştı.²²² Fakat temel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri bunların bir kademe üzeri sayılabilecek olan rüştiye mekteplerinde yetişen öğrenciler bu askerî okullarda eğitim almak için yeterli seviyede değildi. Bu nedenle “*hazırlık sınıfları*” oluşturulmasına karar verildi.²²³ Bu amaçla önce Bahriye, Tıbbiye, Harbiye ve Mühendishanelerin orta eğitimleri birbirinden ayrıldı. Ardından 15 Mayıs 1845 tarihli irade ile askerî idâdîler kurulmaya başladı.²²⁴ Ordu merkezlerinde açılması kararlaştırılan bu okulların ilkleri Bursa ve Saraybosna'da açılmıştır. Üç yıl eğitim veren bu okulları bitiren öğrenciler Harbiye İdâdîsi'nde dördüncü sınıfı okuyup daha sonra Harbiye Mektebine girebileceklerdi.²²⁵

İstanbul'da açılan ilk idadî Mekteb-i Fünûn-ı İdadîye'dir. Bu okul 1872'de Kuleli kışlasına taşınmış ve adı Kuleli Askerî İdâdî'si olmuştur. Bursa'da açılmış olan okul ise sonradan Işıklar Askerî İdâdî'si adını almıştır.²²⁶ Girişte belirtildiği üzere İdâdî mekteplerinin sivil orta öğretim kurumları olarak ortaya çıkmaları 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ile olacaktır.

2.3.2. Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ve Ortaöğretim Kurumu Olarak İdadî Mektepleri

Birer yaygın eğitim kurumu olarak idadî mektepleri 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin kararları sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Nizamnâmede İdâdî mektepler ile ilgili maddeler ise şunlardı.²²⁷

33. madde: İdadî okulları, rüştiyeyi bitirmiş olan Müslüman ve gayrimüslim çocukları alan ve bir arada talim ettiren kurumdur.

²²² Somel, aynı eser, s. 42.

²²³ Aynı eser, s.44.

²²⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, 1993, s. 68.

²²⁵ Koçer, aynı eser, s. 57.

²²⁶ Akyüz, aynı eser, s. 166.

²²⁷ Nizamnâmenin tüm maddeleri için bkz: **Düster**, I. Tertip, C. II, s. 184-219.

34. madde: 1.000 haneyi geçen ve hâl ve mevkilerinde lüzum görülen kasabalarda birer idadî okulu açılır.

35. madde: İdadî okullarının yapım giderleri ve öğretmenlerle hademesinin ödenekleri ve diğer tüm giderler vilayet maârif idaresi sandığından ödenir.²²⁸

Bu maddelerin uygulamaya geçmesi 1850 yılında açılmış olan ve idadî mektepleri açılana kadar ortaöğretim kurumu vazifesi gören kurumlardan biri olan Darülmaârif'in 1873'te idadî mektebine çevrilmesi ile olmuştur.²²⁹ İki yıl sonra da Mora Yenişehir'de Mülkî İdadî açıldı. 1875'te İstanbul Darümuallimîn Mektebi'nde idadî şubesi açıldı.²³⁰ 1868 yılında açılmış olan Galatasaray Sultanîsi'nin programı ile bu ve bundan sonra açılacak olan idadîler ile aynı idi.²³¹ Zira meydana getirilmesi planlanan sultanî mektepleri maddi imkânsızlıklardan dolayı açılmadığı için bu okulların yeri idadî mektepleri ile doldurulmaya çalışılmış gibi görünmektedir. Nizamnâmeye göre idadî mektepleri dört yıllık rüştiye mekteplerinin üzerinde üç yıllık kurumlar şeklinde açılacak ve bu suretle ortaöğretim kademesi yedi yıl olmuştur. Yine bu nizamnâmeye göre idadîlerde okutulacak olan dersler ise şunlardır: *Mükemmel Türkçe ve Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i ilm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umûmiye, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve defter tutmak usûlü, Hendese ve ilm-i mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim*. Bu derslerde mahallin özelliğine göre maârif nezaretinin izni ile değişiklikte yapılabileceği nizamnâmede belirtilmiştir.²³²

Nizamnâmenin ilanından I. Meşrûtiyet Dönemi'ne kadar olan süreçte Darülmaârif'in idadîye çevrilmesi ve Mora Yenişehir'de bir idadî açılmasından başka ortaöğretim için ciddi bir çalışma bulunmamaktadır.²³³

²²⁸ Koçer, *aynı eser*, s. 101.

²²⁹ *Aynı yer*.

²³⁰ Kodaman, *aynı eser*, s. 117.

²³¹ Koçer, *aynı eser*, s. 103.

²³² Akyüz, *aynı eser*, s. 166.

²³³ Koçer, *aynı eser*, s. 103-104.

2.3.3. Birinci Meşrûtiyet Dönemi'nde İdadî Mektepleri

İdadî mekteplerinin yaygınlaşması I. Meşrûtiyet Dönemi'ne denk gelmektedir. Özellikle 1882-1890 yılları arası hem İstanbul'da hem de taşrada çok sayıda idadî mektebi açılmıştır.²³⁴ İdadîlerin yaygınlaştırılması meselesi, Harbiye Nezareti'nin Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir yazı ile hükümetin gündemine geldi. Bu yazıda vilayetlerdeki yabancı tıp okullarına karşı denge sağlamak amacıyla özellikle ordu merkezlerinde tıbbiye mekteplerinin açılmasının gereklilikleri vurgulanıyordu. Hükümet ise İstanbul'daki tıbbiye mektebinin bile yetersiz seviyede kaldığını belirtip öneriyi geri çevirdi. Diğer yandan vilayetlerde tıbbiyeler açılrsa bile bu okullara girebilecek nitelikte öğrenci bulmak zor olacaktı. Bu nedenle ortaöğretim konusu tekrar gündeme geldi ve hükümet öncelikle ortaöğretimdeki eksikliği tamamlamak adına idadî mekteplerinin taşrada -özellikle ordu merkezlerinde- sayısının arttırılmasına karar vermiştir.²³⁵

Taşrada idadî mekteplerinin yaygınlaşmasına sebep olan diğer bir etken de Berlin kongresi idi. Bu kongre kararlarınının 61. maddesinde Doğu Anadolu bölgesinde idari reformların yapılması kararı bulunuyordu. Ayrıca Sadrazam Mehmed Said Paşa kongredeki reform talepleri çerçevesinde rüştiye mekteplerine gayrimüslimlerin de alınması, bu kurumlarda Fransızca öğretilmesi ve yönetimlerinin "cemaat meclislerine" bırakılması konularını da görüşmüştü. Fakat zaten idadî mekteplerinin açılış gayelerinden biri tüm Osmanlı toplumunu karma olarak aynı okullarda yetiştirmektir. Bu nedenle söz konusu taleplere uygun olarak taşradaki ilk idadî mekteplerinin gayrimüslimlerin yaygın olarak yaşadığı Beyrut ve Yanya gibi vilayetlerde açıldığı görülmektedir.²³⁶ 1869 yılından I. Meşrûtiyet'e kadar olan süreçte maddi sıkıntılar nedeniyle idadî mektepleri açılmamıştı. Bu nedenle Said Paşa, daha önce temel eğitim için alınan öşrün öşrü nispetindeki vergiyi kaldırıp yerine aşarın yedide biri ve bunun dörtte biri nispetinde vergi koyulmasını ve müsakkafat vergisinin de %6'sının maârif aktarılmasını sağlamıştır. Bu sayede de

²³⁴ Akyüz, **aynı eser**, s. 232.

²³⁵ Somel, **aynı eser**, s. 155.

²³⁶ Somel, **aynı eser**, s.156.

idadî mektepleri için bütçe oluşmaya başlamıştır.²³⁷ Fakat bu gelirlerin dörtte biri İstanbul Mekâtib-i Âlisine gönderildiği için vilayetlerdeki idâdîler için harcanacak miktar azalıyordu. 1887’de bu oran 2’de 1’e yükseltince vilayet idadîlerinin gelirleri iyice azalmış oldu. Bu nedenle 1890 yılında hükümet yeni bir karar alarak vilayetlerde bulunan rüştiyeler ile idadîleri birleştirerek rüştiye gelirlerinin de idadîlere aktarılmasını sağlayıp idadîlerin gelirlerini arttırmayı amaçladı. Böylece vilayet merkezlerindeki idadîlerin öğretim süresi rüştiyelerle birlikte yedi yıl, sancaklardaki idâdîler ise beş yıl olmuş oluyordu.²³⁸ Bu düzenlemelerden önce 1885’te Bursa, Edirne, Yanya, Çanakkale ve Konya²³⁹’da birer idadî mektebi açılmıştı. Yine aynı yıl İzmir, Selânik, Elâzığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Teke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit, Sivas idadîlerinin yapımı başladı. Ekonomik düzenlemelerden sonra da idadî mektepleri açılmaya devam etti. Abdülhamid devri sonlarına doğru idadî sayısı 109, öğrenci sayısı 20 bin civarına ulaşmıştı.²⁴⁰ Açılan okulların mimarisi Fransız okullarının mimari özelliklerini yansıtmaktaydı. Nitekim bu okulları için Fransa’dan örnek planlar getirilmişti.²⁴¹

İdadî sayısını arttırma siyaseti maârif komisyonu tarafından olumsuz eleştiri aldı. Maârif komisyonuna göre iptidaî mekteplerin sayısı yetersiz iken bu denli idadî mektebinin açılması gereksiz idi.²⁴² Diğer yandan vilayetlerdeki idadî mekteplerinde vilayet merkezindeki öğrenciler okuyabiliyorken mülhakattaki öğrenciler kalacak yerleri olmadığı için okula gidemiyorlardı. Bu nedenle önce bazı vilayetlerdeki idâdîler yatılıya çevrildi. Sayı yeterli olmayınca da 1892’de alınan kararlar tüm vilayet merkezlerindeki idâdîler yatılı hale getirildi. Okula girecek öğrencilerden de yıllık 12 Osmanlı altını ücret alınacaktı.²⁴³ Böyle bir düzenlemeye gidilmesinde mahallî maârif yetkililerinin maârif vergilerin dağılımını protesto etmesi de etkili olmuştu. Öte yandan maârif komisyonu, idadîlerin öğretim süresinin arttırılmasını da

²³⁷ Kodaman, **aynı eser**, s. 118.

²³⁸ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 136.

²³⁹ Konya’da idadî mektebi hakkında detaylı bilgi için bkz: Sarıçelik, **aynı eser**, s. 135-161.

²⁴⁰ Akyüz, **aynı eser**, s. 233.

²⁴¹ Kodaman, **aynı eser**, s. 118.

²⁴² **Aynı eser**, s. 119.

²⁴³ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 137.

önerdi. Gerekçe olarak da rüştiyelerdeki bazı derslerin öğretmen eksliğinden dolayı işlenemediği, bu nedenle bu derslerden bir kısmının iptidaî mekteplere bir kısmının da idadî mekteplere aktarılmasının uygun olacağı gösterilmiştir. Ayrıca bu komisyona göre idadî mektepleri sultanîlere değil, Darülfünun ve Harbiye'ye mahreç olmalıydı. Komisyonun önerileri hükümet tarafından genel olarak kabul görmedi, hükümet hızla idadî yapımına devam etme kararı aldı. Fakat yukarıda belirtildiği üzere, vilayet idadîlerine daha fazla tahsisat ayrılmaya başladı.²⁴⁴

Tüm bunlara ilaveten maddi imkânların kısıtlı olması sebebiyle yatılı idadî mektepleri her vilayette açılmadı. İstanbul'daki mekteplere daha fazla tahsisat ayrılması bu duruma sebep olan en önemli faktörlerden biriydi. Aynı şekilde taşrada iptidaî ve rüşti mekteplerinin yeterli oranda geliştirilememesinde de bu faktör etkili olmuştu.²⁴⁵

2.3.4. İkinci Meşrûtiyet Dönemi'nde İdadî Mektepleri

1908 yılında beş ve yedi yıllık idadî mektepleri rüştiye mekteplerini de içine alarak ortaöğretim kademesini oluşturuyordu. 1913 yılındaki *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Muvakkati* ile rüştiye mektepleri temel eğitim kurumları ile birleştirilip ortaöğretim kademesinden çıkarıldı.²⁴⁶ Diğer yandan 1910 yılından itibaren birçok vilayet merkezindeki idadî mektebi tedricen sultanî mektebine dönüştürülmeye başlamıştı. Zira sultanî mekteplerinin açılmasına 1869 Nizâmname'si ile karar verilmiş fakat uygulanamamıştı. 1913 yılında bu mesele ciddi olarak ele alındı ve yedi yıllık idadîlerin sultanîye çevrilmesi kararı alındı. 1914 yılında itibaren de uygulamaya konuldu. Bu suretle iptidaî kısmını da içine alan sultanîlerin eğitim öğretim süresi 12 yıl olmuş oldu.²⁴⁷ Yine 1913'te maârif nazırı Şükrü Bey idadî mekteplerini, sanat, ticaret ve ziraat şubelerine ayırmayı, bu şekilde ehliyetli insanlar yetiştirmeyi amaçlayan bir kurum olarak teşkilatlandırmayı istemiş, fakat başaramamıştı. Bu nedenle idadîler sultanîlere tahvil edilmeden önce yüksek okullara girmek isteyen öğrencilere eğitim veren bir kurum olarak varlıklarını kısa bir süre

²⁴⁴ Kodaman, *aynı eser*, s. 123.

²⁴⁵ *Aynı yer.*

²⁴⁶ Akyüz, *aynı eser*, s. 273.

²⁴⁷ Sarıçelik, *aynı eser*, s. 140.

devam ettirmişti. Ardından da yukarıda belirtildiği üzere zamanla sultanî mektebi haline geldiler.²⁴⁸ Livalardaki idadî mekteplerinde ise 1916'dan itibaren yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. Fransızların yüksek ilk mektepleri örnek alınmak suretiyle, ticarî, sınaî, ziraî ve umûmî şubeleri oluşturuldu. Öğretim süresi üç yıl olarak planlanan bu okulların adedi 12 idi. Bunlar cumhuriyet döneminde yedi yıl ayakta kalabildi. Zira ders vasıtaları, atölyeleri ve öğretim elemanları yetersizdi.²⁴⁹

İstanbul'da 1911 yılında bir de kız idadîsi açıldı. 1913 yılında bu okul İstanbul inas sultanîsi haline getirildi. Bu okul ilk kız lisesi olarak bilinmektedir.²⁵⁰

2.4. Manastır'da İdadî Mektepleri'nin Kuruluşu ve Gelişimi

2.4.1. Manastır Askerî İdadisi

Manastır'da ilk idadî mektebi askerî amaçla açılmıştı. Bu mektep *Ekşi Zararlık* adı verilen bir mevkiideki vakıf arazisi üzerine toplam 242.197,5 kuruş masrafla inşa edilmişti. Mektebin hizmete giriş tarihi 1846'dır.²⁵¹

Manastır Askerî İdadisi'nin 1862 yılından 1875 yılına kadar olan süreçteki eğitim öğretim kadrosu ve okutulan dersler ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-19 1862-1875 Yılları Arasında Manastır Askerî İdadîsi Eğitim Öğretim Kadrosu ve Dersler.²⁵²

1861-62 yılları	
Mektep müdürü	Kaymakam Halil Bey
Ders nazırı, matematik ve coğrafya hocası	Yüzbaşı Selâmi Efendi
Resim hocası	Kol Ağası Ali Efendi

²⁴⁸ Koçer, *aynı eser*, s. 195.

²⁴⁹ Hasan- Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s. 17.

²⁵⁰ Akyüz, *aynı eser*, s. 273.

²⁵¹ Öztunç, *aynı tez*, s. 193.

²⁵² *Aynı tez*, s. 194-198.

Arapça hocaları	Şerif ve Selim Efendiler
Farsça hocası	Osman Efendi
Kâtip, Rik'a ve yazı dersi hocası	İsmail Efendi
Öğrenci sayısı	80
1864-65 yılları	
Mektep müdürü	Binbaşı Ahmet Rüştü Efendi
Resim hocası	Kol Ağası Necip Efendi
Ders nazırı	Besim Efendi
Arapça hocaları	Ahmet ve Hurşit Efendiler
Farsça hocası	İbrahim Efendi
Öğrenci sayısı	88
1865-66 yılları	
Mektep müdürü	Binbaşı Hacı Ahmet Rüştü Efendi
Resim hocası	Sağ Kol Ağası Necip Efendi
Lisan hocası	Yüzbaşı Mehmet Şerif Efendi
Matematik hocası	Yüzbaşı Mehmet Nuri Efendi
Kozmografya, Tarih ve Coğrafya hocası	Mülazım-ı evvel Mustafa Efendi
Fransızca hocası	Mülazım-ı evvel Osman Efendi
Arapça 1. Hocası	Ahmet Efendi
Arapça 2. Hocası	Abdurrahman Efendi

Farsça hocası	Bahaddin Efendi
İlm-i kitap hocası	İbrahim Ethem Efendi
Hüsn-i hat hocası	Mehmet Şakir Efendi
1867-68 yılları	
Mektep müdürü	Binbaşı Selâmi Efendi
Resim hocası	Sol Kol Ağası Ahmet Efendi
Matematik hocası	Kol Ağası Tahsin Efendi
Matematik hocası	Yüzbaşı Emin Efendi
Dil hocası	Yüzbaşı Tahir Efendi
Coğrafya, Kozmografya, Osmanlı Tarihi hocası	Yüzbaşı Abdullah Efendi
Dahiliye Zâbiti	Yüzbaşı Hüseyin Ağa
Arapça hocası	Şerif Efendi
Arapça hocası	Selim Efendi
Farsça hocası	Osman Efendi
Kâtip ve Münşeat²⁵³ hocası	İsmail Rahmi Efendi
Hüsn-i hat hocası	Ahmet Nazif Efendi
Dil hocası	Mülazım-ı evvel Süleyman Bey
1869-70 yılları	
Mektep müdürü	Piyade Sağ Kol Ağası Tahsin Efendi

²⁵³ Münşeat: Kaleme alınmış şeyler, bir münşinin yazdığı şeyler, fenn-i inşâya müteallik eserler. Bkz: Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî** (Hazırlayanlar: Raşit GÜNDOĞDU, Niyazi ADIGÜZEL Ebul Faruk ÖNAL), İstanbul, 2011, s. 1090.

Resim hocası	Süvarî Sol Kol Ağası Ahmet Efendi
Coğrafya, Kozmografya, Osmanlı Tarihi hocası	Piyade Sol Kol Ağası Abdullah Efendi
Dil hocası	Piyade Sol Kol Ağası Tahir Efendi
Dil hocası	Piyade Sol Kol Ağası Süleyman Bey
Matematik hocası	Piyade Sol Kol Ağası Emin Efendi
Kâtip	Tabur kâtibi Mahmut Bey
Arapça hocası	Şerif Efendi
Arapça hocası	Selim Efendi
Farsça hocası	Osman Efendi
İmam ve Dürr-i yekta²⁵⁴ hocası	Ömer Efendi
Hüsn-i hat hocası	Ahmet Nazif Efendi
Vekilharç	Mehmet Efendi
Öğrenci sayısı	100
1871-72 yılları	
Mektep müdürü	Piyade Binbaşısı Tahsin Efendi
Resim hocası	Süvarî Sağ Kol Ağası Ahmet Efendi
Fransızca hocası	Piyade Sağ Kol Ağası Süleyman Bey
Kâtip ve Münşeat hocası	Alay Kâtibi Naim Efendi
Ders nazırı ve matematik hocası	Piyade Sol Kol Ağası Emin Efendi

²⁵⁴ Dürr-i Yekta: Bir İlm-i Hâl dersidir. Bkz: Akyüz, **aynı eser**, s. 488.

Fransızca hocası	Piyade Sol Kol Ağası Tahir Efendi
Resim hocası yardımcısı	Piyade Yüzbaşısı Hüseyin Hüsnü Efendi
Kozmografya ve Coğrafya hocası	Piyade Yüzbaşısı Faik Efendi
Geometri hocası	Piyade Yüzbaşısı Hafız Efendi
Arapça 1. Hocası	Şerif Efendi
Arapça 2. Hocası	Müderrisinden Selim Efendi
Farsça hocası	Müderrisinden Osman Efendi
İmam ve ilm-i hâl hocası	Hafız Ömer Efendi
Vekilharç	Mehmet Efendi
Çavuş	Salih Efendi
1873-74 yılları	
Mektep müdürü	Binbaşı Hasan Tahsin Efendi
Ders nazırı ve hesap ve cebir hocası	Şerif Efendi
Fransızca hocası	Sol Kol Ağası Tahsin Efendi
Arapça 1. Hocası	Şerif Efendi
Umûr-ı Tahririye ve Hesap ve Münşeat hocalığını memur	Alay kâtibi
Resim hocası	Sol Kol Ağası Hüseyin Hüsnü Efendi
Farsça hocası	Hafız Osman Efendi
Farsça hocası	Ali Selim Efendi

Geometri ve müsellesat²⁵⁵ hocası	Yüzbaşı Hafız Mehmet Efendi
Resim hocası yardımcısı	Yüzbaşı Hüseyin Hazim Efendi
Coğrafya, kozmografya ve Tarih hocası	Mülâzım-ı evvel Recep Efendi
Mektep imamı	Hafız Ömer Efendi
Dahiliye Yüzbaşları	Süleyman ve İzzet Ağalar
Mektep çavuşu	Salih Ağa
1874-75 yılları	
Mektep müdürü	Beşinci Mecidî Nişanlı Bnbş. Hasan Tahsin Efendi
Arapça hocası	Şerif Efendi
Umûr-ı Tahririye ve Hesabiye memuru	Alay Kâtibi Naim Efendi
Ders nazırı ve cebir hocası	Sol Kol Ağası Faik Efendi
Fransızca hocası	Sol Kol Ağası Ali Tahsin Efendi
Resim hocası	Sol Kol Ağası Hasan Hüsnü Efendi
Farsça hocası	Hafız Osman Efendi
Arapça hocası	Selim Efendi
Geometri ve trigonometri hocası	Sol Kol Ağası Hafız Mehmet Efendi
Resim hocası yardımcısı	Yüzbaşı Hüseyin Hazim Efendi

²⁵⁵ Müselles: üç şeyden ibaret, üç köşeli (üçgen). Müsellesat: Eşkâl-i müsellese kavaidinden ve bunlar vasıtasıyla mesâha usulünden bahseden hendese. Bkz: Şemseddin Sami, **aynı eser**, s. 991; müsellesat: üçgen hesaplarıyla ilgili matematik kolu, Trigonometri. Akyüz, **aynı eser**, s. 499.

Coğrafya kozmografya ve tarih hocası	Yüzbaşı Recep Efendi
Fransızca hocası	Mülâzım-ı evvel Sadık Efendi
İmam	Hafız Ömer Efendi
Dahiliye Zâbitleri	Süleyman ve Yusuf Ağalar
Vekilharç	Mehmet Efendi
Çavuş	Salih Ağa

Manastır'da 1884 tarihinde yedi yıllık yatılı bir idadî mektebi açıldığı bilgisi bulunmaktadır. Manastır Askerî İdadîsi'nin 1890'lardan itibaren yatılı olarak kayıtlarda bulunması, 1884'te açıldığı bilinen yatılı idadînin Manastır Askerî İdadîsi olduğunu göstermektedir.²⁵⁶

Manastır Askerî İdadîsi'nin 1890-91 yılları dersleri ve eğitim-öğretim kadrosu ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-20 Manastır Askerî İdadîsi'nin 1890-91 Yılları Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Dersler.²⁵⁷

Mektep müdürü	Binbaşı Süleyman Fehmi Efendi
Münşeat hocası	Alay Emîni Mehmet Asım Efendi
Kâtip	Alay Kâtibi Recep Efendi
Lisan hocası	Kol Ağası Hasan Adlî Efendi
Riyaziye hocası	Kol Ağası Yahya Efendi
Lisan hocası	Yüzbaşı Orhan Efendi
Tarih hocası	Yüzbaşı Tefik Efendi

²⁵⁶ Kodaman, aynı eser, s. 125.

²⁵⁷ SVM. H. 1308, s. 32.

Riyaziye hocası	Yüzbaşı Halit Efendi
Coğrafya hocası	Yüzbaşı Halim Efendi
Resim hocası	Mülâzım-ı evvel İbrahim Efendi
Jimnastik hocası	Mülâzım-ı sanî Osman Efendi
Dahiliye Zâbitanı	Yüzbaşı İsmail Hakkı ve Mülâzım-ı sanî Salim Efendiler
Resim hocası	Mülâzım-ı evvel Vasfi Efendi

Manastır Askerî İdadîsi'nin 1893 yılında müdürlük görevinin münhal olması nedeniyle Mekteb-i İdadî-i Harbî riyaziye hocası Ahmet Suphi Efendi bu göreve terfian irade-i seniyye ile tayin edilmiştir.²⁵⁸

Manastır Askerî İdadîsi'nin 1898-99 yılları eğitim-öğretim kadrosu ve dersleri ise aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo-21 Manastır Askerî İdadîsi (Yatılı) 1898-99 Yılları Eğitim-Öğretim Kadrosu ve Dersleri.²⁵⁹

Mektep müdürü	Binbaşı Ahmet Suphi Efendi
Ders nazırı ve Tarih muallimi	Kol Ağası Tevfik Efendi
Umûr-ı Hesabiye memuru	Alay Kâtibi Âdem Vasfi Efendi
Hendese ve makine muallimi	Yüzbaşı Halit Ziya Efendi
Coğrafya ve kozmografya muallimi	Yüzbaşı Abdülhalim Efendi
Cebir ve müsellesat muallimi	Yüzbaşı Faik Efendi
Jimnastik muallimi	Mülâzım-ı evvel Osman Efendi

²⁵⁸ Münhal olan Manastır İdadî-i Askerîsi müdürlüğüne Kolağası Ahmet Suphi Efendi'nin terfian tayini hakkında irade-i seniyye. BOA., İ..AS., 4/36.

²⁵⁹ SNMU., H. 1316, s. 1184.

Resim muallimi	Mülâzım-ı evvel Âdem Kemal Efendi
Fransızca muallimi	Mülâzım-ı sanî Muharrem Efendi
Dahiliye Zâbitanı	İsmail, Mehmet Nuri ve Ömer Efendiler
İmam	Hacı Zühtü Efendi
Öğrenci sayısı	245

Askerî idadî olarak 1895 yılında yeni bir mektep inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu mektebin resmî açılış töreni 29 Ekim 1895'te yapılmıştır.²⁶⁰ Mart 1899'da ise mektep müdürlüğünün boş olması nedeniyle Bursa İdadî Mektebi Coğrafya muallimi Kol Ağası Ali Salihî Efendi bu göreve tayin edilmiştir.²⁶¹ Son olarak, mektebin 1901 yılında toplam 274 Müslüman öğrencisi vardı. Gayrimüslim öğrenci ise bulunmuyordu. Manastır Askerî İdadîsi hakkındaki bilgilerimiz bunlardan ibarettir.²⁶²

2.4.2. Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi

Manastır Mülkî İdadîsi'nin tam olarak hangi tarihte kurulduğu hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Okula ait en eski kayıt ise 1875 tarihli Manastır Vilayeti salnamesidir. Bu salnamede mektebin eğitim-öğretim kadrosunun mevcut olması, mektebin kuruluşunun 1875 tarihinden önce olduğunu göstermektedir. Yine de bu tarih kesin değildir.²⁶³ 1888 tarihine gelindiğinde idadî mektebinin yatılı olarak da hizmet vermeye başladığı görülmektedir. 1888 Ağustos ayında alınan karar ile 50 öğrencisi bulunan mektebe, şimdilik 30 öğrencinin yatılı olarak kabul edilmesine, tahsisat olarak da Manastır Sancağı senevî ianesinden (yaklaşık 500.000 kuruş)

²⁶⁰ BOA., **Yıldız. Mütenevvi Maruzat.** (Kısaltma: **Y.MTV**), 130/103.

²⁶¹ Rütbesinin Binbaşılığa terfii ile Manastır Mekteb-i İdadî-i Askerîsi müdüriyetine Bursa İdadî Mektebi Coğrafya muallimi Kol Ağası Ali Salihî Efendi'nin tayini hakkında irade-i seniyye. BOA., **İ..AS..**, 27/41.

²⁶² SNMU., H. 1321, s. 663.

²⁶³ SVM., H. 1292, s. 41.

176.000 kuruş ayrılmasına, ilerleyen zamanlarda tahsisat ile birlikte öğrenci sayısının da artırılmasına karar verilmişti.²⁶⁴

Mektep binası

Manastır Rüştîye mektebi 1891 yılında lağvedilmiş ve mektep binası idadî mektebine tahsis edilmişti. Bu suretle mektep kapasitesinin artırıldığı anlaşılmaktadır.²⁶⁵ 1893 yılına gelindiğinde idadî mektebi binasının tamire muhtaç hale gelmesi nedeniyle Maârif Nezareti'nden tahsisat talep edildi. Konu hem Maârif Nezareti'nde hem de Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi'nde görüşülerek tamir için gerekli olan 3.430 küsur kuruşun 1893 yılı inşaat tertibinden karşılanmasına ve bu şekilde tamirin yapılmasına karar verildi.²⁶⁶ Tamir işlemlerine rağmen mektep binasının yetersiz kalması nedeniyle idadî mektebi olarak yeni bir bina yapılması kararlaştırılmıştı. Manastır Maârif İdaresi yeni mektep inşa edilmesi konusunda Rumeli Vilâyat-ı Şahane Müfettişliği 'ne yazı göndermiş, müfettişlik de durumu Şûrâ-yı Devlet'e bildirmişti. Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi de 403.000 kuruş harcanarak yeni bir bina yapılmasına, 403.000 kuruşunda Maârif bütçesinden taşradaki inşaatlara mahsus olan tertibinden karşılanmasına karar vermişti. Yeni bina inşası tamamlanana kadar da geçici olarak başka binalarda eğitime devam edilecekti.²⁶⁷ Yeni mektebin inşasına da Ocak 1904'ten itibaren başlanmıştır.²⁶⁸ İnşaat için belirlenen 403.000 kuruşun yeterli gelmemesi nedeniyle de bu paraya, Manastır Vilayeti'nin İstanbul mektepleri için vilayet maarif varidatından gönderdiği 307.000 kuruşun 129.000 kuruşunun da ilave edilmesi kararı alındı. Maârif-i Umûmiye Nezareti bu kararı Rumeli Vilâyat-ı Şahanesi Müfettişliği vasıtasıyla Manastır Maârif Müdürlüğüne bildirmişti. Varidattan geriye kalan 178.000 kuruşun

²⁶⁴ Manastır İdadî Mektebi'nin bir kısmının yatılıya çevrilmesi hakkında irade. BOA., **İrade. Meclis-i Mahsus** (Kısaltma: **İ. MMS.**), 100/4223.

²⁶⁵ BOA., **MF. MKT.**, 124/82; İdadî mektebi bulunan yerlerde rüştiye mekteplerinin lağvedilmesi ve tahsisatlarının mekâtib-i idadîye tahsisatına aktarılması hakkında 1890 yılında çıkarılan irade-i seniyye bulunmaktadır. İdadî mekteplerinin açılması ve yaygınlaşması konusunda gerekli tahsisatın bu yolla tedarik edilmeye çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: **Düstûr**, I. Tertib, C. VI. S. 499-500.

²⁶⁶ BOA., **MF. MKT.**, 189/127.

²⁶⁷ Manastır'da İdadi-i Mülkî mektebi binası inşa edilmesi hakkında irade. BOA., **İrade. Maârif** (Kısaltma: **İ. MF.**), 10/15; BOA., **BEO.**, 2251/168809.

²⁶⁸ BOA., **Teftişat-ı Rumeli Evrakı. Müteferrik Evrak** (Kısaltma: **TFR.I.M.**), 2/169.

şubat ayına kadar İstanbul'a gönderilmesi istendi.²⁶⁹ Nitekim gerekli paralar da tedarik edilince mektep binası Haziran 1905'te tamamlandı. Manastır Valiliği de mektebin tamamlanarak resmî açılışının yapıldığını Mabeyn Başkâtipliği'ne bildirmiştir.²⁷⁰

Yeni mektep binası inşa edildikten sonra eşyaların alınması ve eski mektepten gelen eşyaların bazılarının yenilenmesi için çalışmalar başladı. Zira yeni bina ile birlikte eşyaların da yenilenmesi gerekliydi. Eski mektepte bulunan eşyaların çoğu kullanılamaz hale gelmişti. Manastır Maârif Müdürlüğü bu konudaki taleplerini Rumeli Vilâyat-ı Şahanesi Müfettişliği'ne bildirmiş, müfettişlik de konuyu Şura-yı Devlet'e havale etmişti. Yeni eşyalar için daha önceden 24.640 kuruş 15 para harcanmıştı. Fakat eksiklerin tamamlanması için 5.000 kuruş daha gerekmektedir. Şûrâ-yı Devlet bu paranın Mekâtib-i İdadîye hissesinden karşılanmasına karar verdi ve sadaretin de onayı alınarak Manastır Maârif Müdürlüğü'ne bildirildi. 1906 yılında mektebin eşya eksikleri de bu şekilde tamamlanmış oldu.²⁷¹

Okul 1911 yılına gelindiğinde tekrar tamire muhtaç hale geldi. İhale usûlü ile mektebin tamir edilmesi düşünülmekteydi. Fakat bu iş için 50.000 kuruş tahsisat harcanmış olmasına rağmen yeterli gelmemekteydi. Mektebin tamir işleri karışık ve detaylı bir durumdaydı. Bu nedenle ihale usulünden vazgeçilerek tatil zamanlarında emaneten tamir edilmesi kararına varıldı.²⁷²

Öğrenciler

Yukarıda belirtildiği üzere idadî mektebine yatılı kısım da eklenmişti. Mektepte yatılı olarak öğrenim gören 50 öğrenci bulunmaktaydı. 1891 alınan karar ile bu sayısının 70'e çıkarıldığı görülmektedir. Zira idadî mektebine çevre kasaba, nahiye ve karyelerden çok sayıda öğrenci kayıt başvurusu yapmaktaydı. Sayının arttırılmasıyla birlikte tahsisat artışı da yapılmıştı.²⁷³ Yatılı öğrenciler mektebe ücret ödemekteydi. Bunlardan alınan taksitler de Osmanlı Bankası'na yatırılarak

²⁶⁹BOA., Teftişat-ı Rumeli Evrakı. Makamat Evrakı. (Kısaltma: TFR. I. MKM.), 9/819.

²⁷⁰BOA., Yıldız. Umûmî. (Kısaltma: Y. PRK. UM.), 75/153.

²⁷¹BOA., İ. MF., 12/13.

²⁷²BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (Kısaltma: MV.), 159/56.

²⁷³BOA., MF. MKT., 127/17.

değerlendirilmekte ve gerekli durumlarda kullanılmaktaydı.²⁷⁴ Yatılı kısmı öğrencileri taksit ödemelerine rağmen bazı sıkıntılar da yaşamaktaydı. Örneğin 1890 yılında mektepte çamaşırcı bulunmuyordu. Öğrenciler çoğu zaman çamaşırlarını kendileri yıkıyor veya mektep hademesi yardım ediyordu. Çamaşırcının olmaması nedeniyle birçok öğrenci eşyalarını yıkama kurutma esnasında kaybetmekteydi. Maârif Nezareti'nin bu konudaki çözüm teklifi ise evleri yakın olan öğrencilerin çamaşırlarını eve götürüp temizletmeleri, yakın olmayanların mektepte hademe yardımıyla yıkamaları olmuştu.²⁷⁵

İdadî mektebi öğrencileri senelik olarak elbise tahsisatı almaktaydı. Maârif Nezareti bu tahsisatı kişi başı senelik 750 kuruş olarak belirlemiş ve aşılması gerektiğini de bildirmişti.²⁷⁶ Diğer taraftan mektebin aylık 100 kuruş yakacak tahsisatı bulunuyordu. Fakat bu miktar yeterli gelmemekteydi. Mektep idaresi durumu nezarete bildirmesine rağmen olumlu bir cevap alınamadı. Mektebe yakacak ihtiyacı için ilave bir tahsisat ayrılmadı. Nezaret umûm idadî mektepleri yakacak tahsisatının 100 kuruş olduğunu ilave para gönderilmeyeceğinin bildirmişti.²⁷⁷

idadî mektebini yatılı kısmına 1903 tarihinde 20 öğrenci daha alınabileceği, Rumeli Müfettişliği tarafından Manastır'a bildirilmiştir. Aynı bildiri Kosova ve Selânik idadî mekteplerine de yapılmıştı. Maârif Nezareti ve Bâb-ı Âlî'nin onayı ile de senelik 22 bin kuruş tahsisat ayrılması ve bir defaya mahsus olarak 3'er bin kuruş karyola dolap vs. için tahsisat gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tahsisatın tedariki için yerel maârif varidatının kullanılması da emredilmiştir. Bâb-ı Âlî, İstanbul mektepleri için vilayetten gönderilen hisseye dokunulmamasını istese de tahsisatın yeterli olmadığı durumlarda bu hisseden de bir miktar para alındığı anlaşılmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁴ Manastır İdadî Mektebi yatılı öğrencilerinden alınan taksitlerden H.1311-1312 senelerine ait olan 104 lira para Manastır'da Osmanlı Bankası olmaması nedeniyle Selânik Osmanlı Bankası'na yatırılmıştı. Manastır maârif idaresi bu paranın Ziraat Bankası'na yatırılmasını teklif etmişse de hükümet bu teklifi reddetmiştir: BOA., **MF. MKT.** 337/34.

²⁷⁵ BOA., **MF. MKT.**, 116/84.

²⁷⁶ BOA., **MF. MKT.**, 115/21.

²⁷⁷ BOA., **MF. MKT.**, 104/48.

²⁷⁸ BOA., **BEO.** 2184/163745.

Mektebin öğrenci sayısı ise 1907 kayıtlarına göre aşağıdaki tabloda gösterildiği üzeredir:

Tablo-22 Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi 1907 Yılı Gündüzlü ve Yatılı Öğrenci Sayısı.²⁷⁹

Gündüzlü (Neharî)	Yatılı (Leyfî) ücretli	Yatılı (leyfî) ücretsiz
Neharî Müslüman: 235	Müslüman: 41	Müslüman: 23
Neharî Rum: 11	Rum: 3	Rum: 7
Bulgar ve Sırp neharî: yok	Bulgar: 28	Bulgar: 6
Musevî neharî: 1	Sırp: yok	Sırp: 3
Yekûn neharî: 247	Yekûn: 72	Yekûn: 39
Yekûn Müslüman öğrenci sayısı: 299		
Yekûn Rum öğrenci sayısı: 21		
Yekûn Bulgar öğrenci sayısı: 34		

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalım öğrencileri de etkilemekteydi. 1906 yılında alınan kararlarla idadî mektebi yatılı talebelerine verilen yiyecek ve giysi tahsisatı %15 oranında azaltıldı. Bu suretle öğrencilere verilen iki takım elbise bire düşürüldü. Daha önceden verilen palto ise bu tarihten itibaren verilmeyecekti. Manastır Valiliği ve Maârif Müdürlüğü bu kararın öğrencileri zor durumda bırakacağını bu nedenle yerel maârif hissesinden pay alınarak öğrencilerin ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasını Maârif Nezareti'ne teklif etmiştir. Fakat nezaret bu konuda kesin karar verildiğini belirterek, kararın aynen uygulanmasını emretti. İlerleyen zamanlarda maaşlardan elde edilen tasarrufla bu konuda yeniden bir düzenleme yapılabileceği de nezaret tarafından Manastır'a bildirilmiştir.

²⁷⁹ BOA., TFR.I.M., 131/13034.

Görüldüğü üzere ekonomik şartlar eğitim öğretimi doğrudan etkilemekte ve öğrencileri müşkül durumda bırakmaktaydı.²⁸⁰

Eğitim Öğretim ve İdari Kadro

1888 yılından 1903 yılına kadar olan süreçte mektebin eğitim-öğretim ve idarî kadrosu aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

Tablo-23 1888-1903 Yılları Arasında Eğitim Öğretim ve İdarî Kadrosu.

1888 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu ²⁸¹		
Mektep müdürü İsmail Efendi	Hesap ve Cebir muallimi Recep Efendi	Tarih-i Tabii muallimi Kol Ağası Davut Efendi
Fransızca Muallimi Mülazım Tahir Efendi	Resim muallimi Mülazım İbrahim Efn.	İmlâ ve Lisan-ı Osmanî İsmail Efendi
Hüsn-i hat muallimi Malik Efendi	Hikmet ve kimya muallimi Binbaşı Seyit Bey	Tarih muallimi Yüzbaşı Tevfik Efendi
Hukuk-ı İdare muallimi Rasim Efendi	Hendese muallimi Yüzbaşı Halit Efendi	Coğrafya muallimi Sadık Efendi
Müsellesat muallimi Halit Efendi	Arapça muallimi Hilmi Mehmet Ali Efn.	Farsça muallimi Amir Efendi
Sermubassır Faik Efendi	Mubassır Şakir Efendi	Mubassır Hüseyin Sabri Efendi
Mektep tabibi Münhal (boş)	Serhademe Mehmet Ağa	Hademe Abdurrahman, Abdullah Ethem Ağalar

²⁸⁰ BOA., TFR.I.MN., 103/10257.

²⁸¹ SVM., H. 1305. s. 154.

1891 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu ²⁸²		
Mektep müdürü Lütfü Bey	Hikmet muallimi Binbaşı Sait Bey	Tarih muallimi Kol Ağası Tevfik Efendi
Hendese muallimi Yüzbaşı Halit Bey	Coğrafya muallimi Lütfü Bey	Arapça muallimi Hacı Mehmet Ali Efendi
Farsça muallimi Mustafa Efendi	Hesap muallimi Lütfü Bey	Tarih-i Tabii muallimi Abdurrahman Efendi
Fransızca muallimi Hamit Efendi	Resim muallimi Ali Efendi	İmlâ ve Lisan-ı Osmanî Recep Efendi
Hüsn-i hat muallimi Malik Efendi	Mektep tabibi Reşit Bey	Sermubassır Faik Efendi
Mubassır Mehmet Efendi	Mubassır Şakir Efendi	Serhademe Malik Efendi
Hademe Mustafa Ağa	Hademe Abdullah Ağa	Hademe Abdurrahman Ağa
Hademe Hüseyin Ağa		
1892 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu ²⁸³		
Mektep müdürü	Hikmet muallimi	Tarih-i umûmî muallimi

²⁸² SVM., H. 1308, s. 18.

²⁸³ SVM., H. 1310, s. 98.

Vasıf Efendi	İsmail Hakkı Efendi	Kolağası Tevfik Efendi
Hendese muallimi Yüzbaşı Halit Efendi	Coğrafya muallimi Vasıf Efendi	Arapça muallimi Münhal
Farsça muallimi Münhal	Hesap muallimi Emin Bey	Fransızca muallimi Kenan Bey
Resim muallimi Mehmet Nafiz Efendi	İmlâ ve Lisan-ı Osmanî Recep Efendi	Hüsn-i hat muallimi Malik Efendi
Mektep tabibi Nail Efendi	Dahiliye memuru Hayrettin Efendi	Sermubassır ²⁸⁴ Faik Efendi
Mubassır Şakir Efendi	Mubassır Hakkı Efendi	Mubassır Bahtiyar Efendi
Mubassır Nurettin Efendi	Mektep kâtibi Osman Efendi	Ambar memuru Tayfur Efendi
Serhademe Ahmet Ağa	Hademe Abdullah Ağa	Hademe Mustafa Ağa
Hademe Abdurrahman Ağa	Hademe Hüseyin Ağa	
1893 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu²⁸⁵		

²⁸⁴ Sermubassırlık görevi Ekim 1892'de lağvedilerek bu görevde bulunan Faik Efendi açıkta kaldığı için, mektebin hafız-ı kütüplüğü ile elbise ve erzak ambarı memurluğuna getirilmiş, maaşı da 250 kuruş olarak belirlenmiştir. Bkz: BOA., MF. MKT., 152/62.

²⁸⁵ SVM., H. 1311, s. 180.

Mektep müdürü Ahmet Edip Efendi	Muavin-i evvel Hakkı Efendi	Muavin-i sanî Şevket Efendi
Muavin-i salis Karabet Efendi	Hikmet muallimi İsmail Hakkı Efendi	Tarih-i umûmî muallimi Kolağası Tevfik Efendi
Hendese muallimi Yüzbaşı Halit Efendi	Coğrafya muallimi Şevket Efendi	Arapça muallimi Hasan Efendi
Arapça muallimi Hayrettin Efendi	Farsça muallimi Hayrettin Efendi	Hesap muallimi Yüzbaşı Faik Efendi
Tarih-i tabii muallimi Münhal	Fransızca muallimi Karabet Efendi	Resim muallimi Kostaki Efendi
İmlâ ve Lisan-ı Osmanî Recep Efendi	Hüsn-i hat muallimi Malik Efendi	Mektep tabibi Nail Efendi
Mektep kâtibi Hacı Selim Efendi	Ambar memuru Faik Efendi	Hademe Mustafa Ağa
Hademe Abdullah Ağa	Hademe Abdurrahman Ağa	Hademe Hüseyin Ağa
1898 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu²⁸⁶		
Mektep müdürü Ahmet Fevzi Efendi²⁸⁷	Muavin-i evvel Mehmet Hayrettin Efendi	Muavin-i sanî Mehmet Fahri Efendi²⁸⁸

²⁸⁶ SVM., H. 1316, s. 1182-1183.

²⁸⁷ Ahmet Fevzi Efendi H.1272/M.1855 doğumludur. 6 Temmuz 1887'de Mekteb-i Sultani'den mezun olmuş, aynı yıl Trabzon İdadî mektebine müdür olarak tayin edilmiştir. 1888'de Siroz İdadisi'ne, 1891'de Şam İdadisi'ne 1896'da da Yanya İdadisi'ne tayin edilmiştir. 1897 yılından itibaren de 800 kuruş maaş ile Manastır İdadî Mektebi müdürlüğü görevine başlamıştır. Ayrıca ilave

Muavin-i salis Artin Efendi	Kâtip Mehmet Faik Efendi	Mektep tabibi İbrahim Bey
Ambar emini Yahya Efendi	İmam Hayrettin Efendi	Rumca muallimi Ahmet Fevzi Efendi
Fransızca muallimi Ahmet Fevzi Efendi	Edebiyat, Ahlâk muallimi Vasıf Efendi	Malûmat-ı Fenniye, Fransızca, Kitabet-i Resmiye ve Servet muallimi Mehmet Efendi Hayrettin Efendi
Kimya, Usûl-i Defterî, Müsellesat ve Kozmografya muallimi Mehmet Fahri Efendi	Coğrafya muallimi Artin Efendi	Tarih muallimi Tevfik Efendi
Cebir muallimi Halit Efendi	Ulûm-ı Diniye ve Arapça muallimi Hasan Efendi	Türkçe, Farsça ve Arapça muallimi Hayrettin Efendi
Türkçe ve Makine muallimi Recep Vehbi Efendi	Türkçe ve Hikmet muallimi Mehdi Efendi	Hesap, Hendese ve Kavanin muallimi Fikri Efendi
Hüsn-i hat muallimi Malik Efendi	Resim muallimi Kostaki Efendi	Bulgarca muallimi Dimitraki Efendi

memuriyet olarak Fransızca ve Rumca muallimlikleri de kendisine verilmiştir. Bu görevler için de 550 kuruş maaş tahsis edilmiştir. A. Fevzi Efendi, Fransızca, Rumca, Farsça ve Arapça lisanlarını bildiği gibi, kısmen İngilizce eğitimi de almıştır. Bkz: BOA., **MF. İBT.**, 94/59.

²⁸⁸ Mehmet Fahri Efendi 1894 yılında Darümuallimin Mektebi'nden mezun olmuştur. 1895 yılında da Mamuretülaziz İdadî Mektebi muavin-i evveli olarak 1000 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. İlaveten Hendese, Usûl-i Defterî ve Fransızca dersleri de kendisine tevdi edilmiştir. 1896'da bu görevlerinden ayrılmış, hemen ardından aynı mektebin Hikmet, Kimya, Malûmat-ı Fenniye ve İnşa dersleri muallimliğine 1050 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. Bu görevlerinden de istifa ettikten sonra 1897'de Manastır İdadî Mektebi muallim-i sanîliğine tayin edilmiş, ilaveten Mevalid, Kimya, Usûl-i Defterî, Kozmografya ve Müsellesat dersleri muallimliği görevini üstlenmiştir. Bkz: BOA., **MF. İBT.**, 94/59.

1901 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu²⁸⁹		
Mektep müdürü Ahmet Fevzi Efendi	Muavin-i evvel Mehmet Hayrettin Efendi	Muavin-i sanî Avni Efendi
Muavin-i salis Artin Efendi	Mektep tabibi Miralay İbrahim Bey	İmam Hayrettin Efendi
Kâtip Mehmet Faik Efendi	Ambar ve Depo memuru Yahya Efendi	Fransızca, Rumca ve Ahlâk muallimi Ahmet Fevzi Efendi
Edebiyat ve Ahlâk muallimi Vasıf Efendi	Tarih muallimi Kolağası Tevfik Efendi	Bulgarca muallimi Dimitraki Efendi
Kitabet-i Resmiye, İlm-i Eşya, Fransızca, İlm-i Servet, Usûl-i Defterî muallimi Mehmet Hayrettin Efendi	Mevalid, Müsellesat, Kimya, Hıfzıssıhha muallimi Hüseyin Avni Efendi	Makine, Hikmet, Coğrafya ve Kavanin muallimi Vekâleten idare ediliyordu.
Akaid-i Diniye ve Arapça muallimi Hasan Efendi	Arapça, Farsça ve Türkçe muallimi Hayrettin Efendi	Türkçe cebir muallimi Recep Efendi
Resim muallimi Kostaki Efendi	Hüsn-i hat muallimi İbrahim Ethem Efendi	Türkçe muallimi Faik Efendi
1903 yılı eğitim öğretim ve idarî kadrosu²⁹⁰		
Mektep müdürü	Muavin-i evvel	Muavin-i sanî

²⁸⁹ SNMU., H. 1319, s. 886.

²⁹⁰ SNMU., H. 1321, s. 661-662.

Said Efendi	Mehmet Hayrettin Efendi ²⁹¹	Şevki Efendi
Muavin-i salis Artin Efendi ²⁹²	Mektep Tabibi Miralay İbrahim Bey	Mektep kâtibi Mehmet Faik Efendi
İmam Hayrettin Efendi	Hıfz-ı kitap, ambar ve depo memuru Yahya Efendi	Fransızca muallimi vekili Yüzbaşı Kâmil Efendi
Rumca muallimi vekili Filip Efendi	Ahlâk muallimi vekili Mustafa Efendi	Fransızca, Kitabet, İlm-i Eşya, Servet ve Usûl-i Defterî muallimi Hayrettin Efendi
Mekanik, Fizik, Kimya, Müsellesat, Cebir ve Türkçe muallimi Mustafa Hakkı Efendi	Coğrafya muallimi Artin Efendi	Hıfzıssıhha muallimi Nail Efendi
Kozmografya, Hesap, Kavanin, Hendese muallimi Şevki Efendi	Ulûm-ı Diniye ve Arapça muallimi Hasan Efendi	Türkçe, Arapça ve Farsça muallimi Hayrettin Efendi
Türkçe muallimi Faik Efendi	Tarih muallimi Tevfik Efendi	Hat muallimi İbrahim Efendi

²⁹¹ Mehmet Hayrettin Efendi H. 1284 / M. 1867 doğumludur. 17 Haziran 1889'da Mekteb-i Sultanî'den mezun olmuş, 1890'da aynı mektebin Sermubassırlığı'na 250 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. Bu görevinden istifa etmesinin üzerine Mamuretülaziz İdadî Mektebi Hendese muallimliğine tayin edilmiş, ardından yine istifa ettiği için bu kez de 1891 yılında aynı mektebin ilm-i sürüt ve tarih dersleri muallimliğine 550 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. İlaveten 75 kuruş maaş ile Hıfzıssıhha muallimliği de kendisine tevdi edilmiştir. M. Hayrettin Efendi bir yıl içinde bu görevlerinden de infial ettiği için 1892 yılında Mamuretülaziz İstinaf Mahkemesi azalığına tayin edilmiştir. Aynı yıl mezkûr mektebin Coğrafya muallimliğini de yapmıştır. Bu yılın sonuna doğru Diyarbakır İdadî Mektebi Hesap muallimliğine tayin olmuştur. 1894'te Manastır İdadî Mektebi muavin-i saliselğine, 1895'te muavin-i sanilğine, 1896'da da muavin-i evliğine getirilmiştir. Bkz: BOA., MF. İBT., 94/59.

²⁹² 1871 doğumlu olan Artin Efendi 1891 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane 'den mezun olmuştur. 1892 yılında da Nafia Nezareti Tercüme kalemine tayin edilmiştir. Ardından da Gelibolu İdadî Mektebi'nde Fransızca ve Coğrafya muallimliği yapmıştır. 1897 yılında ise Manastır İdadî Mektebi muavin-i saliseliği görevine tayin edilmiş, ilaveten Hikmet ve Coğrafya muallimlikleri de kendisine tevdi edilmiştir. Bkz: BOA., MF. İBT., 94/59.

Bulgarca muallimi vekili	Resim muallimi	
Salih Efendi	Kostaki Efendi	

Manastır İdadîsi'nde 1903 yılında bazı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeye göre dersler ve öğretmenleri aşağıda yazıldığı gibidir.²⁹³

1-Ulûm-ı Diniye muallimi Hasan Efendi'ye ilave ders olarak Arapça verilmiş ve maaşına 150 kuruş zam yapılmıştır.

2-Arapça ve Farsça muallimi Hayrettin Efendi'ye ilave ders olarak Türkçe verilmiş, maaşına 100 kuruş zam yapılmıştır.

3-Fransızca ve Rumca muallimi Ahmet Fevzi Efendi'ye ilave ders olarak Ahlâk verilmiş, maaşına 100 kuruş zam yapılmıştır.

4-Fransızca, Usûl-i Defterî, Malûmat-ı Fenniye, Kitabet-i Resmîye ve İlm-i Ziraat dersleri muallimi Mehmet Efendi'ye ilave ders olarak, 4. Sınıflara mahsus Türkçe dersi verilmiş, maaşına 100 kuruş zam yapılmıştır.

5-Hendese, Hesap, Kozmografya ve Kavanin dersleri muallimi olarak Şevki Efendi tayin edilmiş ve maaşı 750 kuruş olarak belirlenmiştir.

6-Mevalid ve Coğrafya muallimi olarak Artin Efendi tayin edilmiş ve maaşı 700 kuruş olarak belirlenmiştir.

7-Hikmet, Kimya, Cebir ve Müsellesat muallimi olarak Hakkı Efendi tayin edilmiştir.

8-Usûl-i Tahrir, Kavanin ve Ahlâk muallimi olarak Vasıf Efendi tayin edilmiş ve maaşı 250 kuruş olarak belirlenmiştir.

9-Tarih dersi muallimi önceden olduğu gibi Kolağası Tevfik Efendi'dir.

²⁹³ BOA., MF. MKT., 702/5.

10-6. ve 7. Sınıflar Coğrafya dersi muallimi olarak Sait Bey tayin edilmiştir. Sait Bey ayrıca, Ziraat şubesi Coğrafya derslerine de girecekti.

11-Muavin-i evvel Mehmet Efendi'ye ilave ders olarak Fransızca verilmiştir.

12-Coğrafya ve Türkçe dersleri için Galip Bey tayin edilmiştir.

13-Makine dersi için Mekteb-i İdadî-i Askerî riyaziye muallimi görevlendirilmiştir.

14-Bulgarca dersi muallimi Hüseyin Efendi'dir.

15-Malûmat-ı Ziraiye dersi muallimi bulunmamaktadır.

16-Hıfzıssıhha dersi lağvedilmiştir.

Anlaşıldığına göre 10 Ocak 1903 tarihinde Manastır İdadî mektebine ziraat şubesi açılmıştır. Bu şubenin Usûl-i Defterî dersi için Muavin-i evvel Mehmet Hayrettin Efendi, Coğrafya-i Ziraiye dersi için Muavin-i salis Artin Efendi, Mevalid dersi için Hakkı Efendi, Ameliyat-ı Ziraiye dersi için de Binbaşı Tevfik Efendi görevlendirilmiştir.²⁹⁴

Manastır İdadî Mektebi'nin 1905 yılı kayıtlarına göre muallimin ve müstahdeminin aldıkları maaşlar ile mektebin genel bütçesi aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo-24 Manastır İdadî-i Mülkî Mektebi Maaş ve Yıllık Bütçe Durumu²⁹⁵

Görevi	İsmi	Maaşı
Mektep müdürü	Sait Bey	800 kuruş
Muavin-i evvel	Müştak Efendi	300 kuruş
Muavin-i sanî	Panilot Efendi	200 kuruş

²⁹⁴ BOA., MF. MKT., 702/5.

²⁹⁵ BOA., TFR.L.MN., 56/5539.

Muallim-i salis	Mustafa Hakkı Efendi	200 kuruş
Coğrafya muallimi	Sait Bey (Md.)	220 kuruş
Kitabet muallimi	Sait Bey (Md.)	200 kuruş
Hesap, Cebir ve Müsellesat muallimi	Müştak Efendi (Muavin-i evvel)	500 kuruş
Kozmografya muallimi	Müştak Efendi (M. Evvel)	100 kuruş
Ziraat dersleri muallimi	Müştak Efendi (M. Evvel)	120 kuruş
Fransızca muallimi	Panilot Efendi	340 kuruş
Hesap muallimi	Panilot Efendi	260 kuruş
Usûl-i Defteri muallimi	Panilot Efendi	150 kuruş
Mevalid ve Hıfzıssihha muallimi	M. Hakkı Efendi	240 kuruş
Hikmet, Kimya ve Makine muallimi	M. Hakkı Efendi	490 kuruş
Ulûm-i Diniye muallimi	Hasan Efendi	400 kuruş
Ahlâk muallimi	Hasan Efendi	120 kuruş
Kavanin muallimi	Sait Bey (Md.)	110 kuruş
Tarih muallimi	Tevfik Efendi	310 kuruş
Hat muallimi	İbrahim Efendi	160 kuruş
Resim muallimi	Naim Efendi	120 kuruş
Bulgarca muallimi	Salih Efendi	250 kuruş
Arapça muallimi	Hayrettin Efendi	350 kuruş

Farsça muallimi	Hayrettin Efendi	210 kuruş
Coğrafya muallimi	Galip Efendi	350 kuruş
Türkçe muallimi	Galip Efendi	500 kuruş
Rumca muallimi	Kirilos Efendi	250 kuruş
Fransızca muallimi	Kirilos Efendi	270 kuruş
Hendese muallimi	Zekeriya Efendi	100 kuruş
Hendese muallimi	Mehmet Efendi	100 kuruş
Mektep çamaşırıcısı	Salih Efendi	100 kuruş
Hademe	Ali Efendi	100 kuruş
Hademe	Abdal Efendi	100 kuruş
Aşçı	Hüseyin Efendi	300 kuruş
Kâtip ve Mübâyâa memuru	Faik Efendi	300 kuruş
Ambar memuru	Yahya Efendi	230 kuruş
Mektep Tabibi	İbrahim Bey	140 kuruş
Mektep imamı	Hayrettin Efendi	100 kuruş
Aylık maaş toplamı	9.940 kuruş	
Senelik maaş toplamı	119.280 kuruş	
Aydınlatma giderleri	1.700 kuruş	
Yiyecek giderleri	28.560 kuruş	
Giysi giderleri	16.320 kuruş	
Mesarif-i Mütferrikası	Senelik 1.200 kuruş	

Mahrûkatı (Yakacak)	4.675 kuruş
Tevzî-i Mukafat giderleri	680 kuruş
Eczane giderleri	750 kuruş
Mektebin senelik tahsisatı	173.165 kuruş

Ders Programı

Manastır İdadî mektebinin ders programı ile ilgili elimizde bulunan tek kayıt H.1305 tarihli vilayet salnamesinin ilgili kısmıdır. Bu kayda göre mektebin programı aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir.

Tablo-25 Manastır İdadî-i Mülkî mektebi ders programı²⁹⁶

1. sene	
Cumartesi	Fransızca, Hesap, İmlâ-i Türkî
Pazar	Hüsn-i hat, Coğrafya-i Osmanî Hesap
Pazartesi	Hendese, Sarf-ı Osmanî, Coğrafya-i Osmanî
Salı	Farsça, Sarf-ı Arabî, Tarih-i Osmanî
Çarşamba	Resim, Hüsn-i hat, Fransızca
Perşembe	Hendese-i hattiyeye, İmlâ-i Türkî, Farsça
2. sene	
Cumartesi	Hendese, Fransızca, Hesap
Pazar	Tarih, Nahv-i Arabî, Tarih-i Osmanî
Pazartesi	Kavaid, İmlâ, Umûmî Coğrafya, Nahv-i Arabî

²⁹⁶ SVM., H. 1305, s. 155.

Salı	Hendese, Farsça, Tarih
Çarşamba	Kavaid, İmlâ, Fransızca, Hesap
Perşembe	Coğrafya-i Umûmî, Resim, Tarih-i Osmanî
3. sene	
Cumartesi	Belagat-ı Osmaniye, Tarih-i Umûmî
Pazar	Hendese, Fransızca, Coğrafyanın Ziraat, Zanaat ve Ticaret kısımları
Pazartesi	Tabakat'ül-arz, Usûl-i Defteri, Nahv-i Arabî
Salı	Tarih-i tabii, Hendese, Belagat-ı Osmanî
Çarşamba	Tarih-i tabii Coğrafyanın Ziraat, Zanaat ve Ticaret kısımları
Perşembe	Resim, Hikmet-i Tıbbiye, Fransızca
4. sene	
Cumartesi	Cebr-i Adî, Tarih-i Umûmî, Mantık
Pazar	Kavanin-i Mülkiye, Lisan-ı Osmanî, Fransızca
Pazartesi	Cebr-i adî, Hikmet-i Tıbbiye, Resim
Salı	Müsellesat, Kimya, Mantık
Çarşamba	Fransızca, Kimya, Kavanin-i Mülkiye
Perşembe	Müsellesat, Tarih-i Umûmî, Hikmet-i Tıbbiye

Mektebin Kapanışı

İdadî mektepleri 1910 yılında başlayan çalışmayla tedricen Sultanî mekteplerine dönüştürülmeye başladılar. 1913 yılında sultanî mekteplerinin eğitim-öğretim süresi iptidaî kısmını da kapsayacak şekilde 12 yıla çıkarıldı. Yine bu yıl alınan karar ile yedi yıllık idadî mektepleri sultanî mekteplerine dönüştürülmeye başladı. Liva merkezlerinde bulunan beş yıllık idadî mektepleri ise eğitim-öğretim süresi altı yıla çıkarılan iptidaî mekteplerin üzerinde bulunan üç yıllık mektepler haline gelecekti.²⁹⁷ Fakat Osmanlı Devleti tam da bu tarihlerde Balkan Savaşları içindeydi. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Muâhedesini ile de Balkanlar'daki toprakların neredeyse tamamı kaybedildi. Manastır Vilayeti'nin de kaybedildiği göz önüne alındığında diğer mekteplerle birlikte idadî mekteplerinin de bu suretle kapanmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁸

2.5. Darülmualimîn Mektepleri

2.5.1. Darülmualimîn-i Rüşdî'nin açılması

Öğretmen yetiştirmeye yönelik ilk adımlar Tanzimat Dönemi'nde atılmıştır. II. Mahmud Dönemi'nde açılmaya başlayan rüştiye mekteplerine gerekli öğretmenleri yetiştirmek amacıyla ilk defa olarak bir öğretmen okulunun açılması meselesi bu dönemde gündeme geldi. 1848 tarihinde Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin başına getirilen ve maarif nazırlığı da yapacak olan Kemal Efendi'nin öncülüğünde İstanbul Fatih'te Darülmualimîn açıldı.²⁹⁹ Açılmasında Büyük Reşid Paşa'nın da yardımları dokunan bu okulun müdürlüğüne Cevdet Paşa getirildi.³⁰⁰ Okulun açılmasındaki öncelikli amaç rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmektir. Bunun yanında diğer okullara da gerekli durumlarda bu mektepten mezun olanların atanması öngörülmüyordu.³⁰¹ Okulun programı hakkında ise belirsizlik olduğu düşünülmesine rağmen, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Cevdet Paşa'nın bu okul için hazırladığı

²⁹⁷ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 140.

²⁹⁸ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi, Siyasi Tarih C. 1.**, İstanbul, 2011, s. 605.

²⁹⁹ Akyüz, **aynı eser**, s. 177.

³⁰⁰ Cevdet Paşa'dan evvel bu okula "Baş Hoca" unvanıyla Denizlili Yahya Efendi müderris yönetici olarak atanmıştır. Cevdet Paşa'nın müdür olarak tayini 1850 yılındadır. Bkz: Akyüz, **aynı eser**, s. 177.

³⁰¹ **Aynı yer.**

nizamnamenin varlığını ortaya çıkarmış ve “Darümuallimîn ’in ilk nizamnamesi ve Cevdet Paşa’nın önemi” adıyla yayımlamıştır.³⁰²

Darümuallimîn-i Rüştî’nin açılmasından sonra 20 yıl kadar zaman zarfında öğretmen yetiştirme konusunda önemli bir adım atılmadı. Özellikle Kemal Efendi’nin 1850’de Avrupa’ya gitmesi bu okula verilen önemin azalmasına yol açtı.³⁰³ Fakat Cevdet Paşa 1850’de bu okulun müdürlüğüne tayin edildikten bir yıl sonra yukarıda sözü geçen nizamnameyi hazırladı. Buna göre niteliği arttırmak için okulun öğrenci sayısı 30’dan 20’ye düşürülecekti. Okula giriş sınav ile olacak ve alınacak öğrencinin Arapça bilmesi ve Türkçeye tercüme yapabilmesi kesin şartlardan olacaktı. Öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen okulun programı ise nizamnameye göre şu şekilde idi: *Ders verme ve öğretim yöntemleri, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan ölçümü, Astronomi, Coğrafya.*³⁰⁴

2.5.2. Darümuallimîn-i Sıbyan’ın açılması

Tanzimat Dönemi’nin başında sıbyan mektepleri için ıslah çalışmaları yapılmış, fakat başarılı olunamamıştı. Tanzimatçılar çareyi modern temel eğitim kurumları açmakta buldu. Selim Sabit Efendi’nin Rehnüma-yı muallimin adlı eserinin de etkisi ile usûl-i cedid’e göre eğitim veren İptidai mektepleri açılmaya başladı. Hem sıbyan mektepleri için hem de iptidai mektepleri için öğretmen yetiştirmek amacıyla da 1868 yılında Darümuallimîn-i Sıbyan açıldı.³⁰⁵ Bu okulun öğretim süresi iki yıl olarak belirlendi. Başlangıçta sınav ile 30 öğrencinin kaydı alındı. Arapça, Farsça ve hesap konusunda biraz bilgisi olanlar bu okula kabul edilmiştir.³⁰⁶ Bu okulun başına Mehmet Cevdet Efendi tayin edildi. Bazı başarılarına rağmen taassup çevrelerinin etkisi ile okul kısa bir süre sonra lağvedildi.³⁰⁷

³⁰² Akyüz, **aynı eser**, s. 178.

³⁰³ Koçer, **aynı eser**, s. 56.

³⁰⁴ **Aynı yer.**

³⁰⁵ **Aynı eser**, s. 79.

³⁰⁶ Kodaman, **aynı eser**, s. 146.

³⁰⁷ Ergin, **aynı eser**, s. 579.

2.5.3. Maârif-i Umûmiye Nizamnamesine Göre Öğretmen Okulları

Maarif-i umumiye nizamnamesi öğretmen okulları konusunda yeni düzenlemeler getirdi. Öncelikle öğretmen okulları yüksek öğretim kurumları olarak kabul edilmekteydi. Buna istinaden İstanbul'da Darülmualimîn-i Kebir'in açılmasına, İptidaî, Rüştî ve İdadî şubelerinin oluşturulmasına karar verildi. Ayrıca her bölümün biri edebiyat diğeri ilim ve fen olmak üzere iki kolu olacaktı.³⁰⁸ Nizamnamenin bu kararları hemen uygulamaya konulamadı. 1874'te İdadî şubesi, rüşdiyeleri ve sıbyan mekteplerini kapsayacak şekilde açıldı. 1874'te sıbyan şubesi 2 yıl olarak oluşturuldu.³⁰⁹

Büyük Darülmualimîn'in açılmasına yönelik bu ilk teşebbüs, istenilen seviyede başarıya ulaşamadı. İdadî şubesi açıldıktan kısa bir sonra kapatıldı. 1877'de tekrar açıldı. Sıbyan şubesi sonradan iptidaî şubesi adını aldı. Rüşdiye bölümü 1870'te açılmıştı. Darülmualimîn-i Rüşdî de bu şubeye bağlandı. Yüksek öğretmen okulu bu şekilde zaman zaman değişikliklere uğradı ve son şeklini, ancak 1890 yılında alabildi.³¹⁰ Bu tarihe kadar olan süreçte yüksek öğretmen okulu yeterli eğitim seviyesinde değildi. Pedagojik manâda dersler müfredatta yer almadığı da görülmektedir. Sayısal anlamda bakıldığında da yeterli sayıda öğretmenin yetiştirilemediği görülmektedir. Zira 1871'de Darülmualimîn'in üç şubesinde toplam 200 öğrenci bulunuyordu. Bu rakam ülkede sayıları 300'ü aşan rüşdiye mekteplerine dahi yeterli gelememektedir. 12 binden fazla sıbyan mektebi olmasına rağmen Darülmualimîn-i sıbyan'da 25 öğrenci bulunmaktaydı.³¹¹ Sayının yetersiz olması sebebiyle bazı usûlsüz uygulamalar da görülmüştür. İlk maârif nazırlarından Abdurrahman Sami Paşa 1860 yılında taşradaki sekiz rüştiye mektebine Darülmualimîn mezunu olmayan bazı kişileri sınav yapıp öğretmen olarak atamıştır. Bu duruma karşı Darülmualimîn öğrencileri sadarete şikâyet dilekçesi yazmışlar ve

³⁰⁸ Somel, **aynı eser**, s. 169.

³⁰⁹ Akyüz, **aynı eser**, s. 182.

³¹⁰ Somel, **aynı eser**, s. 170.

³¹¹ Akyüz, **aynı eser**, s. 187; Maârif-i Umûmiye Nizamnamesinin temel eğitim ile ilgili maddelerinde, sıbyan mekteplerinin ülke genelinde yaygınlaştırılacağı ve bu okullara İstanbul'daki Darülmualimîn-i sıbyan'dan mezun olanların atanacağına yönelik kararlar mevcuttur. Fakat 25 mezun veren bu okulun sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılayamayacağı aşikardır. Bkz: Kodaman, **aynı eser**, s. 64.

usûle aykırı atama olduğunu bildirmişlerdir. Zira 1851 nizamnamesinde ve sonraki nizamnamelerde Darümuallimîn mezunları dışında öğretmen atamasının yapılabileceğine yönelik herhangi bir madde mevcut değildir.³¹²

2.5.4. Taşrada Darümuallimînlerin Yaygınlaşması

Taşrada ilk olarak 1875 yılında Bosna, Girit ve Konya’da Darümuallimîn açıldı. 1877 tarihli Konya vilayet salnâmesine göre sıbyan Darümuallimîni’nin müfredatı oldukça zengindi.³¹³ Taşrada öğretmen okullarının açılmasına yönelik ciddi adımlar 1882’de atılmaya başladı. Islah edilen sıbyan mekteplerine nitelikli öğretmenler yetiştirmek amacıyla *Darülameliyat* oluşturulmuş ve medrese çıkışlı talebelere kurs verilerek taşra ibtidaî mekteplerine gönderilmişlerdi. Fakat bunlar yeterli olmadığından vilayetlerde öğretmen okullarının açılması gerekmektedir. 1880 yılında Kosova Piriştine’de *Darümuallimîn-i Sıbyan* açıldı. Okulun amacı Kosova’daki öğretmenleri usûl-i cedide göre eğitmek ve bu yönde yeni öğretmenler yetiştirmektir.³¹⁴

Okulların yaygınlaşması konusunda vilayet meclislerinin çalışmalar yapması arsa temin etmesi gerekiyordu. Fakat mali sıkıntılar sebebiyle okulların açılması konusunda sıkıntılar ortaya çıktı. Evkaf-ı münderise varidatı da bu konuda yeterli gelememekteydi. Vilayet meclisleri Maârif Nezareti’nden Darümuallimînler için tahsisat ayrılmasını talep etmekteydi. 1882’de içinde Selim Sabit Efendi’nin de bulunduğu Maârif Meclisi toplandı. 10 vilayette Darümuallimîn-i sıbyan açılmasına, bunun içinde aylık 12 bin kuruş tahsisat ayrılmasına karar verildi. Meclis-i vükela kararı inceledi ve padişah da bunu onayladı. Eğer ilerde öğretmen okulları için mali kaynak bulunursa hükümet 12 bin kuruşluk tahsisatı kesecekti.³¹⁵

İradenin yayımlanmasıyla birlikte vilayet merkezlerinde öğretmen okulları açılmaya başladı. 1882-1890 yılları arasında, Sivas, Bursa, Amasya, Kastamonu, Kudüs, Trabzon, Edirne, Selânik, Kosova, Manastır, Aydın, Halep, Mamuretülaziz,

³¹² Akyüz, **aynı eser**, s. 188.

³¹³ Somel, **aynı eser**, s. 171; Konya Darümuallimîni hakkında tafsilatlı bilgi için bkz: Sarıçelik, **aynı eser**, s. 182-200.

³¹⁴ Kodaman, **aynı eser**, s. 150.

³¹⁵ **Aynı eser**, s. 152.

Erzurum, Van ve Bolu'da öğretmen okulları açıldı.³¹⁶ 1900 yılı verilerine göre taşrada toplam 15 öğretmen okulu vardı. Bunlarda toplam 32 öğretmen, 496 öğrenci bulunuyordu.³¹⁷

Taşradaki öğretmen okulu sayısı 1906 yılı istatistiğine göre 32'den fazladır. Bunların 31 tanesi Darülmualimîn-i sıbyandır. Sadece Bursa Darülmualimîn-i Rüşti'dir.³¹⁸ Sayısal olarak okullarda artış görülse de nitelik bakımından yeterli seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Birçok okula medrese talebeleri alınmış, öğretmen bulunmayan yerde de imamlar derslere girmiştir. Maârif komisyonunun 1888 tarihli raporuna göre vilayetlerde Darülmualimînlere öğrenciler maddi sebepler ve mesafe yüzünden gidememekte, ekseri bu okullara sıbyan mektebinden çıkan talebeler alındığı için başarı sağlanamamaktaydı.³¹⁹ Bu problemler için devletin kurs açma girişiminde bulunduğu da bilinmektedir. Köy ve kazalardan imam ve öğretmenlere usûl-i cedit eğitimi vermek üzere Trabzon, Aydın ve İzmir'de kurslar açılmıştı.³²⁰ Öğretmen okullarından mezun olanların sıbyan mekteplerine tayin edilmesinde imamların güçlük çıkardığını gösteren hadiselerde vardır. İmamlar sıbyan mekteplerinde görev yaptıklarında kendilerinin görevlerinin sona ermesine karşı çıkmışlardır. Bu gibi bir nedenle Bursa Darülmualimîni bir süre kapalı kalmıştır.³²¹ Hakkari'de ise kayıtlara öğretmen okulu olarak geçen Başkale Darülmualimîninde hiç öğrenci yoktu ve bu şekilde de kaldı. Fakat okulun öğretmeni maaş alıyordu ve bu şahsın eğitimli olup olmadığına dair bir belge de yoktu.³²² Vilayetlerdeki öğretmen okullarına öğrenciler Türkçe bilmek dışında bir şart aranmaksızın kabul ediliyorlardı. Bu okullarda İstanbul'daki Darülmualimînin

³¹⁶ Akyüz, *aynı eser*, s. 250.

³¹⁷ **Aynı yer.**

³¹⁸ Bu veriler devlet salnamelerine göre ortaya çıkarıldığından bazı vilayetlerin salnâmelerini göndermedikleri ya da hazırlamadıkları dikkate alınmalıdır. Bu nedenle toplam Darülmualimîn sayısı 36'ya çıkabilmektedir. Bkz: Kodaman, *aynı eser*, s. 153; Yahya Akyüz'ün verdiği rakamlar ile yukarıdaki rakamlar karşılaştırıldığında 36 sayısının doğru olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bkz: Akyüz, *aynı eser*, s. 250.

³¹⁹ Kodaman, *aynı eser*, s. 152.

³²⁰ Akyüz, *aynı eser*, s. 251.

³²¹ **Aynı yer.**

³²² Somel, *aynı eser*, s. 174.

seviyesinin çok çok altında bir eğitim verilmekteydi. Mezun sayısı da ülkedeki okullara gerekli öğretmeni tedarik etmekten oldukça uzaktı.³²³

2.6. Manastır Darümuallimîn Mektebi

Manastır Darümuallimîn Mektebi'nin açılış tarihi ile ilgili net bir tarih olmamakla beraber, 1882-1890 yılları arasında Sivas, Bursa, Amasya, Kastamonu, Kudüs, Trabzon, Edirne, Selânik, Kosova ve Manastır'da Darümuallimîn mektepleri açıldığı bilgisi bulunmaktadır.³²⁴ İlâveten 1888 tarihli bir belgede Manastır Darümuallimîn-i Sıbyan mektebinin lağvedildiği, gerekçe olarak da mektebin herhangi bir başarısının bulunmadığının gösterildiği, tahsisatının tasarruf edilmesinin daha faydalı olacağını belirtildiği anlaşılmaktadır. Bu suretle Manastır Darümuallimîn mektebinin 1882-1888 yılları arasında açıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.³²⁵ Mektebin muallimi 1897 yılında Ahmet Efendi³²⁶ idi. İki yıl eğitim-öğretim süresi olan mektebin birinci sınıfında dokuz, ikinci sınıfında sekiz öğrenci bulunmaktaydı. Bu yıla ait bir devam cetveli aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³²⁷

Tablo-26 Manastır Darümuallimîn Mektebi R. 1313 Mart Nisan Mayıs Ayları Devam cetveli³²⁸

İsmi	Mart	Nisan	Mayıs	Açıklama
Muallim Ahmet Efendi	Devam: 27 Terk: 0	Devam: 26 Terk: 0	Devam: 27 Terk: 0	-
Bevvab Yusuf Ağa	Devam: 27 Terk: 0	Devam: 26 Terk: 0	Devam: 27 Terk: 0	-
2. sene talebesi				

³²³ Somel, **aynı eser**, s. 174.

³²⁴ Akyüz, **aynı eser**, s. 250.

³²⁵ BOA., **MF. MKT.**, 100/32.

³²⁶ Ahmet Efendi 1899 yılında "Şifa 'el Karî" isimli bir eser kaleme almıştı. Bu eserin tâb ve neşri için Maârif Nezareti'nden ruhsat istemesi üzerine, nezaret gerekli incelemeleri yapmış ve eserin tâb ve neşrine caiz olmadığı gerekçesiyle izin vermemiştir. Bkz: BOA., **MF. MKT.**, 482/47.

³²⁷ BOA., **MF. MKT.**, 445/37.

³²⁸ BOA., **MF. MKT.**, 445/37

Aziz Efendi	Devam: 27 Terk: 0	Devam: 3 Terk: 23	Devam: 0 Terk: 27	Biraderleri muharebeye gittiği için hane idaresi yaptı.
Bâli Efendi	Devam: 24 Terk: 3	Devam: 25 Terk: 1	Devam: 19 Terk: 8	Mâzurludur.
Tahir Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 1 Terk: 25	Devam: 0 Terk: 27	Sebepsiz olarak terk etmiştir.
Mehmet Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 4 Terk: 21	Devam: 0 Terk: 27	Sebepsiz olarak terk etmiştir.
Halit Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 7 Terk: 19	Devam: 0 Terk: 27	Kayıtsızdır.
Davut Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 25 Terk: 1	Devam: 27 Terk: 0	Terk ettiği günler için izinlidir.
Yahya Efendi	Devam: 24 Terk: 3	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 0 Terk: 27	Biraderleri muharebeye gittiği için hane idaresi yaptı.
Celâl Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 14 Terk: 12	Devam: 0 Terk: 27	-
1. sene talebesi				
Ziya Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 7 Terk: 19	Devam: 0 Terk: 27	-
Hüseyin Efendi	Devam: 25 Terk: 2	Devam: 11 Terk: 15	Devam: 0 Terk: 27	-
Ali Efendi	Devam: 25	Devam: 0	Devam: 0	

	Terk: 2	Terk: 26	Terk: 27	
Salih Efendi	Devam: 27 Terk: 0	Devam: 24 Terk: 2	Devam: 27 Terk: 0	-
Hilmi Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 18 Terk: 8	Devam: 0 Terk: 27	
Ömer Efendi	Devam: 25 Terk: 2	Devam: 16 Terk: 10	Devam: 0 Terk: 27	
Yakup Efendi	Devam: 25 Terk: 2	Devam: 5 Terk: 21	Devam: 0 Terk: 27	
Bâli Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 18 Terk: 8	Devam: 6 Terk: 21	
Hüseyin Efendi	Devam: 26 Terk: 1	Devam: 24 Terk: 2	Devam: 27 Terk: 0	

Tablodan da anlaşılacağı üzere mektebin öğrencileri çok fazla devamsızlık yapmışlar ve mektebe ilgi göstermemişlerdir. Nitekim aynı yıl Manastır Maârif Müdürü tarafından Maârif Nezareti'ne gönderilen bir yazıda mektebe devam eden öğrenci sayısının 5'e kadar düştüğü belirtilerek, boşuna masraf yapılmaması adına mektebin kapatılması teklif edilmişti. Mektebe devam eden öğrencilerin de çoğunun sadece imtihanlara katıldığı ayrıca şikâyet konusuydu. Diğer yandan hangi derslerde hangi kitapların okutulacağı konusunda da bir talimat olmadığından bu konuda da bir program gönderilmesi talebi Maârif Nezareti'ne iletilmişti. Bunun üzerine Maârif Nezareti bir program gönderdi. Buna göre rüştiye ve idadî mekteplerinde okutulan kitapların Darümuallimîn'de okutturulması ilk sene Siyer-i Enbiya-i Azam ve İslam

Tarihi kitaplarının, ikinci sene Tarih-i Osmanî kitaplarının okutturulması kararlaştırıldı. Bu programın oldukça sade ve yetersiz olduğu da anlaşılmaktadır.³²⁹

Gerek öğrencilerin ilgisizliği gerekse programın yetersizliği sebebiyle Maârif Nezareti yeni bir talimat göndererek Şûra-yı Devlet Maârif Dairesi ile birlikte yeni çalışmalara başlandığını, mükemmel surette Darümuallimînler vücuda getirileceğini, yeni programlar hazırlanacağını belirtmiş, şimdilik mevcut durumun idare edilmesini istemiştir.³³⁰

Okulun öğrenci sayısı 1899 yılında 14'tür. Mektep muallimi ise yine Ahmet Efendi'dir.³³¹ 1901 yılında ise öğrenci sayısı 19'a yükselmiş, muallim olarak da Mustafa Reşat Efendi tayin edilmiştir.³³² 1902 yılına gelindiğinde mektebin öğrenci sayısını arttırmak için yeni bir uygulamaya geçildiği görülmektedir. Normalde 20 yaşını doldurmuş olanların mektebe kabul edildiği halde, yeni uygulama ile birlikte 17-18 yaşlarındaki öğrencilerin de mektebe kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu kararı Maârif Nezareti de onaylamış ve öğrenci sayısı bu şekilde arttırılmaya çalışılmıştır.³³³

Mektebin öğrenci sayısı 1905 yılında, birinci sınıfta 15, ikinci sınıfta dokuz olmak üzere toplam 24'e ulaşmıştır. Mektebin muallimi yine Mustafa Reşat Efendi'dir. Bevvab ise Şerif Efendi'dir. Yukarıda belirtildiği üzere yeni uygulama neticesinde mektebin öğrenci sayısında sadece beş kişilik bir artış görülmüştür. Üç yıllık süreç için bu artışın hiç de yeterli olmadığı açıktır.³³⁴

Tablo-27 Manastır Darümuallimîn Mektebi Öğrencilerinin 1904 Yılına Ait Bir İmtihan Cetveli.³³⁵

2. sene talebesi	Dersler								
	Kur'ân-ı Kerîm	Arapça	Kavaid-i	Farsça	Coğrafya	Hesap	Tarih	Hüsni-hat	Yekûn

³²⁹ BOA., MF. MKT., 445/37

³³⁰ Aynı belge.

³³¹ SNMU., H. 1319, s. 888.

³³² SNMU., H. 1321, s. 664.

³³³ BOA., MF. İBT., 111/39.

³³⁴ BOA., MF. İBT., 169/57.

³³⁵ BOA., MF. İST. 3/41.

	mâ Tecvid		Türkiye						
Numan Efendi	10	10	8	10	10	10	10	9	77
Rüstem Efendi	10	10	8	10	10	8	10	9	75
Veli Efendi	10	9	7	8	9	5	10	8	66
İlyas Efendi	İmtihana katılmadı.								
Hüseyin Efendi	İmtihana katılmadı.								
Şerif Efendi	9	7	3	4	5	4	10	8	50
Vasıl Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	80
Muhtar Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	80
Adem Efendi	9	7	3	5	8	4	10	8	54
	Dersler								
1. sene talebesi	Kur'ân- ı Kerîm mâ Tecvid	Arapça	Kavaid- i Türkiye	Farsça	Coğrafya	Hesap	Tarih	Hüsni- hat	Yekûn
Yusuf Efendi	10	10	5	8	10	5	9	8	65
Garamiz Efendi	10	6	5	7	7	7	9	8	59
Mustafa Efendi	8	6	7	4	7	7	4	10	53

İsmail Efendi	10	10	8	9	10	7	10	8	72
Mürteza Efendi	10	10	7	7	10	10	10	8	72
Mehmet Efendi	10	10	6	6	9	8	9	8	66
Adem Efendi	İmtihana katılmadı.								
Davut Efendi	10	9	6	4	10	3	7	9	58
Mehmet Efendi	10	10	7	7	10	10	10	8	72
Yusuf Efendi	9	6	7	5	8	7	7	9	58

Bu sonuçlarla 1904 ekim ayına kadar 6 öğrenci itimatname almıştır. Ekim ayından 1905 mart ayına kadar da toplam 16 öğrenci itimatname almıştır.³³⁶

Darülmualimîn mektebinin bütçe durumu ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo-28 Manastır Darülmualimîn Mektebi Senelik Bütçesi. (1905)³³⁷

Mektep muallimi	Mustafa Reşat Efendi	600 kuruş maaş
Mektep hademesi	Şerif Ağa	70 kuruş maaş
Mektebin mesarif-i müteferrikası		285 kuruş
Senelik toplam		8.325 kuruş

³³⁶ BOA., MF. İST. 3/41.

³³⁷ BOA., TFR.L.MN., 56/5539.

2.7. Sanayi Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde teknik eğitim anlamında ilk ciddi çalışmalar Tanzimat dönemi'nde yapıldı. İlk olarak 1847 tarihinde İstanbul Yeşilköy'de uygulamalı tarım okulu açıldı. Fransız ve Ermeni öğretmenlerin görev yaptığı bu kurum dört yıl ayakta kalabildi. 1857 yılında ise Fransız orman mühendislerinin yönetiminde bir ormancılık kursu açılmıştı. Daha sonra da *Orman Mektebi* kuruldu.³³⁸ İlk sanat okulu Zeytinburnu'da açılan sanayi mektebi idi. Devletin ihtiyacı olan teknik elemanı yetiştirmek amacıyla açılan bu okul öğretmenlerin nitelik anlamında yetersizliği ve vaat edilen bursların ödenmemesi sebebiyle kısa bir süre sonra kapandı.³³⁹

Teknik eğitim anlamında Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği yaptığı dönemde açmış olduğu ıslahhaneler önemli bir yer tutmaktadır. Mithat Paşa Niş şehrinde 1863 yılında, ardından Rusçuk'ta ve Sofya'da 1864 yılında birer ıslahhane açmıştı. Kimsesiz çocukların alındığı bu ıslahhaneler Mithat Paşa'nın hazırladığı *Islahhaneler Nizamnamesi*'ne göre yatılı ve beş bölümdü. İlk olarak sabahları ikişer saat ilköğretim düzeyinde eğitim gören öğrenciler ardından ayrıldıkları dallara göre terzilik, kunduracılık, matbaacılık, tabaklık (deri işleme) ve dokumacılık eğitimi alıyorlardı.³⁴⁰ Alınan başarılı sonuçlar üzerine 1870 tarihine kadar ülke genelinde Bosna, İşkodra, Edirne İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır şehirlerinde ıslahhaneler açıldı.³⁴¹ Bu okulların giderleri ise hayır sahibi insanlardan toplanan paralarla karşılanmaktaydı. 1862 yılında kurulan *ıslah-ı sanayi komisyonu* da ülkede teknik eğitimin ve sanayinin gelişmesi için Mithat Paşa önderliğinde çalışmalar yaptı. Mithat Paşa Şûrâ-yı Devlet'in başına geçtikten sonra da çalışmalarına devam etti. Tuna Vilayeti için hazırladığı ıslahhaneler nizamnamesi tüm ülke genelinde uygulanmaya başladı. 1868 yılında açılan Kılıçhane'deki sanayi mektebi de Mithat Paşa'nın gayretlerinin sonucuydu.³⁴² Bu mektep 1868 yılında ıslah-ı sanayi komisyonu tarafından hazırlanan nizamnameye göre teşkilatlandırıldı. Buna göre beş sınıflı olan mektep yatılı olarak eğitim öğretim verecekti. Esas

³³⁸ Akyüz, **aynı eser**, s. 171.

³³⁹ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 204.

³⁴⁰ Akyüz, **aynı eser**, s. 172.

³⁴¹ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 205.

³⁴² **Aynı yer.**

öğrencilerin bulunduğu dâhilî şubeye din ve ırk ayrımı gözetmeksizin 13 yaşını geçmemiş tüm öksüz çocuklar alınacaktı. Haricî şube ise esnafların çıraklarından oluşacaktı. Sabahları teorik dersler verilecek, daha sonra da sanat dersleri beş saatten az olmamak şartıyla (kışın en az beş, yazın en az altı saat) atölyelerde verilecekti. Sanat dersleri ise şunlardı: Demircilik, terzilik, dökmeçilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, kunduracılık ve ciltçilik. Yine nizamnameye göre birinci sınıfi bitirenlere çıraklık, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfi bitirenlere kalfalık ve beşinci sınıfi bitirenlere de ustalık diploması verilecekti. Gittikçe gelişen bu mektep zamanla öğretim kadrosuna yabancı uzmanları da dâhil etti. Bu mektebin mezunları yedi yıllık idadî mektebi mezunları ile denk sayılmaktaydı.³⁴³

Vilayet sanayi mekteplerinin temeli Mithat Paşa tarafından atılmıştı. Mithat Paşa'nın açtığı ıslahhaneler zamanla sanayi mektepleri şeklinde teşkilatlanmaya başladı. 1868 yılından sonra ülkenin Konya³⁴⁴, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Edirne, Erzurum, İzmir gibi çeşitli vilayetlerinde açılmaya başlayan ıslahhaneler açıldıkları vilayetin sanayi mektepleri olarak adlandırıldılar. Mithat Paşa'nın Niş ıslahhanesinde uyguladığı talimat ve teamüller birleştirilerek nizamname haline getirildi. 1871 yılından sonra bu nizamname tüm sanayi mektepleri için referans teşkil etmeye başladı.³⁴⁵

Vilayet sanayi mekteplerinin durumlarının iyileştirilmesi, ders ve meslekî programlarının teknolojik ilerlemelere ve ülke ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi amacıyla 1911 yılında Ticaret ve Nâfiâ Nezareti tarafından *Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı* hazırlanmıştı.³⁴⁶ Bu düzenleme ile sanayi mekteplerinin yönetiminde birlik sağlanmaya da çalışıldı.³⁴⁷

³⁴³ Akyüz, **aynı eser**, s. 172.

³⁴⁴ Konya Sanayi Mektebi için ayrıca bkz: Sarıçelik, **aynı eser**, s. 206-219.

³⁴⁵ Bu düzenlemenin detayları için bkz: Mehmet Ali Yıldırım, "II. Meşrûtiyet Döneminde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXXI, S. 52, Ankara 2012, s. 4.

³⁴⁶ **Aynı makale**, s. 35.

³⁴⁷ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 206.

2.8. Manastır Sanayi Mektebi

Manastır'da sanayi mektebinin tam olarak ne zaman açıldığına dair bilgi olmamakla beraber, 1899 tarihinde Dâhiliye Nezareti, mektebin açılması için gerekli olan kerestenin mirî ormanlardan kesilmesinin kararlaştırıldığını bildiren bir yazıyı Manastır'a göndermişti. Bu kararla birlikte toplam 315 metre 726 desimetre kereste mirî ormanlardan temin edilmişti. Buradan anlaşıldığı üzere Manastır sanayi mektebi 1899'dan hemen sonra açıldı. Okulun inşasında iane usûlüne başvurulmuş, fakara çocuklara çeşitli zanaatlarda talim yaptırılması ve bakımlarının yapılması amaçlanmıştı.³⁴⁸

H. 1321/ M.1903 Maârif Salnâmesi'ne göre 68 öğrencisi bulunan okulun eğitim öğretim kadrosu aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir:³⁴⁹

Tablo-29 Manastır Sanayi Mektebi Eğitim-Öğretim ve İdarî Kadrosu³⁵⁰

Müdür vekili	Ömer Fevzi Bey
Kâtip ve sandık emini	Süleyman Fikri Efendi
Kâtip refiki	Mehmet Kemal Efendi
Vekil-i harç ve Ambar memuru	Kemal Efendi
Kur'ân-ı Kerîm mâ-Tecvid ve İlm-i Hâl muallimi	Hüseyin Efendi
Fransızca ve Farsça muallimi	Mustafa Efendi
Kırâat, Hüsn-i hat ve imlâ muallimi	Süleyman Fikri Efendi
Hesap, Kırâat ve İmlâ muallimi	Mehmet Kemal Efendi

³⁴⁸ BOA., DH. MKT., 2265/79.

³⁴⁹ SNMU., H. 1321, s. 667.

³⁵⁰ SNMU., H. 1321, s. 667.

Rumca muallimi	Münhal
Bulgarca muallimi	Manuel Efendi
Marangoz Ustabası	Dorço Efendi
Terzi Ustabası	Gorki Efendi
Kunduracı Ustabası	Kopo Efendi
Hademem sayısı	1

Mektebe gelir olması için Manastır şehrindeki koç, koyun, kuzu ve keçilerin derilerinden vergi toplanarak, gelirleri belediye idaresi aracılığıyla sanayi mektebine aktarılıyordu.³⁵¹ Bundan başka şehir dışında bir Derihane inşa edilmişti. Emanet usûlü ile idare edilen derihanenin 6.000 kuruş geliri bulunuyordu. Fakat bu usûlde dörtte üç oranında zarar ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle Ağustos 1908’de Rumeli Vilâyet-ı Şahane Müfettişliği’nin teklifi ile ihale yapıp, mültezime verilmesi kararı alındı. Hal-i hazırda 22.000 kuruşluk teklif bulunmaktaydı. Fakat Şûrâ-yı Devlet daha yüksek tekliflerin olması ihtimali nedeniyle ihalenin yapılmasını uygun buldu.³⁵² Eylül 1908’de ise ihaleden yüksek bir teklif çıkmamış olacak ki, 22.000 kuruşluk teklifin kabul edilmesine ve derihane işletmesinin mültezime kiralanmasına karar verildi.³⁵³

Manastır Sanayi Mektebi’nde teorik derslerle birlikte çeşitli zanaatlara yönelik bölümler de bulunuyordu. Terzilik, Kunduracılık ve Marangozluk bunlardan bazılarıydı. Bu bölümlerde yetim veya öksüz fakir çocuklar eğitim alıyorlardı. Bir yandan da çeşitli imalat çalışmalarında bulunuyorlardı. Örneğin Manastır vilayet matbaasının çeşitli basım aletleri Manastır Sanayi Mektebi’nin ilgili bölümlerinde

³⁵¹ BOA., **BEO.**, 2666/199879.

³⁵² BOA., **ŞD.**, 2061/13.

³⁵³ BOA., **BEO.**, 3386/253938.

imal ediliyordu.³⁵⁴ Ayrıca Manastır şehrindeki polis teşkilatı için gerekli olan elbise, kaput ve çizmeler sanayi mektebinin dokuma ve dericilik bölümlerinde imal edilmekteydi. Bu şekilde sanayi mektebi için yeni gelirler ortaya çıkıyordu.³⁵⁵

Anlaşıldığı üzere Manastır Sanayi Mektebi bir yandan ihtiyaç sahibi çocukların eğitim-öğretim olanaklarından faydalanmalarına ve meslek edinmelerine vesile olurken, bir taraftan da Osmanlı Devleti'nde sanayi üretiminin gelişmesine katkıda bulunmuştu. Okulun ayakta kalabilmesi için gerekli olan paralar varlıklı ailelerden alınan yardımlarla birlikte, çeşitli imalat çalışmaları ile elde edilmişti. Fakat okul açıldıktan 15-20 sene sonra bazı ekonomik sorunlar ortaya çıktı. Mektep artık kendi kendini idare edememeye başladı. Yardımların azalması ve küçükbaş hayvanların derilerinden alınan vergilerden hükümet kararıyla indirime gidilmesi nedeniyle okul kapanma derecesine geldi. Tam da Balkan Savaşları'nın yaşandığı bir dönemde mektebi tekrar ihya etmek amacıyla piyango tertip edilmesi düşünüldü. Toplam 50.000 kuruş hasılat hesaplanmıştı. Bunun 20.000 kuruşunu, piyangoyu düzenleyecek olan belediye idaresi alacak, geriye kalan 30.000 kuruş sanayi mektebine aktarılacaktı. Piyangonun tertip edilmesi için ilgili makamlardan izin istendi. Fakat olumlu bir yanıt alınamadı. Hükümet piyango tarzı faaliyetlere izin verilemeyeceğini, ülkedeki birçok mektepten benzer taleplerin yapıldığını ve bunlarında reddedildiğini bildirmişti. Maârif Nezareti ise taşra sanayi mektepleri için ayrılan 2.020.000 kuruştan 140.000 kuruşun Manastır Sanayi Mektebi'ne gönderileceğini, bu şekilde mektebin ihtiyaçlarının karşılanacağını bildirdi.³⁵⁶

Balkan Savaşları'nın ardından imzalanan Londra Muahedesi ile Manastır şehri Sırp sınırlarının eline geçmişti. Manastır Sanayi Mektebi de Sırp Hükümeti ile yapılan sulh müzakerelerinde alınan karar gereğince bir süre daha Müslüman ahaliye ait olarak eğitim-öğretime devam etti.³⁵⁷

³⁵⁴ BOA., **DH. MKT.**, 539/5; **SNMU.**, H. 1321, s. 667.

³⁵⁵ BOA., **TFR.I.MN.**, 197/19622.

³⁵⁶ BOA., **BEO.**, 4025/301841; BOA., **BEO.**, 2666/199879.

³⁵⁷ BOA., **BEO.**, 4238/317811.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANASTIR ŞEHRİNDE GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİ

3.1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Mekteplerinin Yaygınlaşması ve İdareleri

Gayrimüslimlerin eğitim alanındaki faaliyetleri Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hız kazanmaya başlamıştı. Bu ferman gayrimüslimlerin can, mal ve namus güvenliğini kanunlarla garanti altına alıyordu. Esasen bu haklara öteden beri sahip olmalarına rağmen, gayrimüslimlere ilk defa olarak kanunlarla belirlenen haklar verilmekteydi. Vergi ve askerlik konularında da düzenlemeler getirilmişti. Gayrimüslimler bu eşitlik ortamında daha aktif faaliyetler göstermeye başlamışlardı.³⁵⁸ Tanzimat'tan sonra 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı gayrimüslimlerin eğitim hakları konusunu da ele almıştı. Gayrimüslimler eğitim kurumlarını eski halleri üzerine tamir etme, yeni okullar inşa etme konularında resmî ruhsat almak şartıyla özgür hale geldiler. Bu süreçte de birçok mektep tamiri yaptılar veya yeni mektepler inşa ettiler. Osmanlı hükümeti ise bu mektepler hakkında bilgi sahibi değildi. Denetleme mekanizması da bulunmuyordu. 1869 Maârif-i nizamnamesi bu konuda bazı kararları beraberinde getirerek, gayrimüslim mekteplerin kontrol altında tutulması yönünde çalışmaları başlattı. Mektep açmak ve mekteplerde öğretmenlik yapabilmek için bazı şartlar getirildi. Bunlara uymayanlara izin verilmeyeceği belirtildi. II. Abdülhamid Dönemi'nde hem gayrimüslim mekteplerini hem de yabancı okulları denetlemek adına *Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği* ihdas edildi. Bu müfettişlik için 1888'de 19 maddelik bir nizamname yayınlandı. Bu nizamname müfettişliğe geniş yetkiler vermekteydi. Teftişi kabul etmeyen ve ruhsatsız olarak faaliyet gösteren okulların kapatılacağı da belirtilmişti. Ayrıca ders kitapları da kontrol edilecekti. Gayrimüslim çocuklardan erkek olanların fes giyinmesi zorunlu idi. *Türkçe ve Osmanlı Tarihi* dersleri de yine

³⁵⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. V.*, Ankara, 2011, s. 170-171.

bu okullarda zorunlu ders olacaktı. Yabancı okular hakkında da 1891’de yayınlanan irade ile ruhsatsız olanların kapatılması kararı alındı.³⁵⁹

Teftiş işlerinin sağlıklı olarak yürütülebilmesi için yetkili mercilere ihtiyaç vardı bu nedenle maârif müdürlüklerinin teftiş yapabilmeleri adına çalışmalar başlatıldı. 1896 yılında *Vilâyat-ı Şâhâne Maârif Müdürlerinin Vezâyifini Mübeyyîn Talîmât* yayınlandı. 61 maddeden oluşan bu talimatname ile maârif müdürlerinin teftiş yetkileri genişletildi. Öğretmenlerin diplomalarının onaylanması, okutulacak kitapların tetkik edilmesi, ruhsat işlemlerinin yapılması, ders programlarının kontrol edilmesi, yapılan değişikliklerin incelenmesi vs. bu yetkilerden bazılarıydı.³⁶⁰

II. Meşrutiyet Dönemi’nde de teftiş konusunda çalışmalar devam etti. Kanûn-ı Esasî’ye göre bütün mektepler hükümetin taht-ı nezareti altındaydı. Bundan dolayı da mekâtib-i hususîye, ecnebiyye ve gayrimüslimenin ders programları ders kitapları, muallim ve müdürlerin tayini, diploma ve şahadetnamelerin tasdiki, konularında Maârif Nezareti ve mahallî maârif idareleri teftiş yetkisine sahipti. Gayrimüslim mekteplerin idarecileri ve muallimleri de her türlü izahatı maârif müdürlüklerine sunmak zorundaydılar. Aksi halde mesleklerinden men edileceklerdi. Yeni açılacak mektepler ve yeni tayin olacak muallimler için de bu kurallar geçerliydi. Bu kuralları yerine getirmeyen mekteplere ruhsat verilmeyecek, muallimlerin diplomaları tasdik edilmeyecekti. Rum Patrikhanesi, Eksarhlık, Bulgar Metropolitliği gibi kurumlar, kendilerine ait mektepler hakkındaki raporları inceleyip “görüldü” işareti koyarak mahallî maârif idaresine sunmak zorundaydılar.³⁶¹

Gayrimüslimlerin eğitim faaliyetlerindeki amacı milliyetçilik duygusunu uyandırmaktı. Manastır şehri de etnik açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olduğundan bu faaliyetlerle sık sık karşı karşıya kalınıyordu. Mesela Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya vilayetlerinde gayrimüslimler tarafından Osmanlı alfabesinin zorluğu bahane edilerek, ecnebi harfleriyle başka bir lisan ortaya çıkarma girişimi olmuştu. Gayrimüslimler ecnebi alfabe lisanlarını kullanarak ders kitapları dahi neşretmişlerdi *Rumeli Vilâyat-ı Şahane Müfettişliği*’nden Musa Kazım Efendi

³⁵⁹ Sarıçelik, **aynı eser**, s. 281-282.

³⁶⁰ **Aynı eser**, s. 283.

³⁶¹ BOA., **DH. MUİ.**, 19-2/15.

bu konuda bir tahrirat hazırlayıp hükümete sunmuştu. Tahriratta meselenin Osmanlı alfabesinin zorluğu olmadığı, bunun bahane edilerek yabancı hükümetler tarafından misyonerlik faaliyetleri yürütüldüğü belirtiliyordu. Musa Kazım Efendi, Osmanlı alfabesi ile yazılan kitapların daha açık seçik olmasını ve sadakate vurgu yapan risalelerin hazırlanarak mekteplere dağıtılmasını da tavsiye etmişti. Dahiliye ve Maârif nezaretleri ecnebi harfleriyle yazılmış kitapların maârif müdürlükler aracılığıyla toplatılmasına ve daha açık seçik yazılmış kitap ve risalelerin Maârif Nezareti vasıtasıyla hazırlatılıp mekteplere dağıtılmasına karar verdi. Gerekli tedbirlerin alınması da yerel maârif idarelerine emredildi.³⁶² Bu emirlere rağmen Kosova'da maârif müdürünün mührünü taşıyan ve Arnavut alfabesiyle yazılmış bir ders kitabı ele geçirildi. Yine Arnavut alfabesiyle İncil, Tevrat ve dinî risale kitapları da basılmıştı. Bâb-ı Âlî bu mesele üzerine Rumeli'deki tüm posta müdürlüklerine ve posta memurlarına yazı göndererek, yabancı harflerde yazılmış kitapların ülkeye sokulmasında ihmali olanların memurluktan men edileceğini belirtmiştir. Ülke içinde de aynı tarz kitapların yayınlanmasında ihmali olanlar da mesleklerinden men edilecekti. Bu yazı tüm valiliklere de bildirilmişti.³⁶³ Gayrimüslimler ve ecnebi komiteler sadece kitap yayınlamakla kalmayıp, İtalyan harfleri ve Arnavut lisanıyla tedrisat yapan mektepler de inşa etmeye çalışıyordu. Osmanlı hükümeti bu mekteplerin açılmasını engellemeye çalışırken bir yandan da yeni devlet okulları açarak halkın ayrılıkçı fikirlerini önleyecek eğitim faaliyetleri yapmayı amaçlıyordu. Fakat bu konuda önemli başarılar elde edilemediği de görülmekteydi. Gayrimüslimler, yabancı sefaretler ve komiteler aracılığıyla kendi eğitim sistemlerini yaygınlaştırmaya devam ediyorlardı. Gayrimüslim ruhanî reislikleri de bu çalışmalara destek oluyor, maârif idarelerinin teftiş çalışmalarına engel olabilmek için her türlü yola başvuruyorlardı.³⁶⁴

Gayrimüslim tebaa ile birlikte yabancı devletlerin konsoloslukları da Rumeli'deki okullarda siyasi faaliyetler gösteriyordu. Bunlardan Rus konsolosluğu Bulgarlarla iş birliği halinde olarak Rumeli'ye siyaseten zararlı kitap ve gazeteler gönderiyordu. Manastır valiliği Bulgar tüccar vekilliği namına getirilen bu kitap ve

³⁶² BOA., **DH. MKT.**, 676/11.

³⁶³ BOA., **BEO.**, 2181/163526.

³⁶⁴ BOA., **DH. TMIK.S.**, 24/30; BOA., **DH. MKT.**, 194/58.

gazeteleri ele geçirip, Rus konsolosluğu hakkında soruşturma başlatmıştı.³⁶⁵ Diğer yandan yine siyaseten zararlı görülen makaleler içeren *Independance Belge* adlı bir gazetenin Manastır'a sokulması da yasaklanmıştı.³⁶⁶ Gayrimüslim mektepleri üzerinde devlet otoritesinin tam olarak yerleştirilmesi ancak I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşebildi. 9 Eylül 1914'te Osmanlı Devleti tüm kapitülasyonları ilga ettiğini nota ile ilgili devletlere bildirdi. 18 Kasım'da tüm yabancı devlerin Osmanlı topraklarındaki müesseselerine el konuldu. 2 Eylül 1915'te ilan edilen *Mekâtib-i Hususîye Talîmât-nâmesi* ile de gayrimüslim okullar tam olarak kontrol altına alındı. Bu talimat Cumhuriyet Döneminde de bir süre yürürlükte kaldı.³⁶⁷

3.2. Manastır'da Gayrimüslim Mektepleri

3.2.1. Rum Mektepleri

Manastır şehrinde 1835 yılında dokuz adet Hristiyan mahallesi bulunuyordu. Rumlar da Papa Yorgi Sakilyo Kilise, Papas Gorgi Sakiladiyos, Papas Gorgi Sakilyo, Papa Hristo, Papas Trayçe, Papas Naum, Papas Angle, Papas Vasili ve Uzun Papas Gorgi adlarındaki bu mahallelerde ikamet etmekteydiler. 1847'de ise yeni mahalleler oluşmuştu. Papa Naum Tani, Papa Likor Kilise ve Papa Panaki yeni mahallelerdi.³⁶⁸ Bu mahallelerde 1908 yılında 9.162 Rum yaşamaktaydı.³⁶⁹

Manastır şehrinde kayıtlarda bulunan dokuz adet Rum mektebi vardı. Bunlardan iki adedi idadî, geriye kalanı rüştiye derecesinde mekteplerdi. İdadî mekteplerinden her ikisi de Manastır Rum Metropolitliği'ne bağlı olarak kurulmuştu. Bu mektepler 4 Teşrin-i evvel 1313 (16 Ekim 1897)'te resmî ruhsat almışlardı. İdadîlerden birinin 184 erkek, 50 kız öğrencisi vardı. Diğer idadî mektebinin 39 erkek öğrenci mevcudu buluyordu. Rumlara ait olarak yine metropolitliğe bağlı iki adet kız rüştiyesi vardı. Bunlardan birinin 123, diğerinin 250 öğrenci mevcudu bulunmaktaydı. Bu mektepler de yine 1897'de resmî ruhsat almışlardır.³⁷⁰

³⁶⁵ BOA., MF. MKT., 377/43.

³⁶⁶ BOA., MF. MKT., 461/5.

³⁶⁷ Sarıçelik, aynı eser, s. 284.

³⁶⁸ Öztunç, aynı tez, s. 95-97.

³⁶⁹ Aynı tez, s. 90.

³⁷⁰ SNMU., h. 1321, s. 670.

Manastır şehrinde, Ohri Rum Metropolitliği'ne bağlı mektepler de açılmıştı. 1883'te bu kuruma bağlı olarak açılan kız rüştiyesinin 87 öğrencisi bulunuyordu. 1872'de ise erkek rüştiyesi açılmıştı. 132 öğrencili bu mektebin ruhsat tarihi ise 10 Ağustos 1316 / 23 Ağustos 1900'dür. Ohri Rum Metropolitliği'ne bağlı olup Manastır şehrinde açılan iki adet rüştiye mektebi daha vardı. Her iki mektep de karma eğitim veriyordu. Bunlardan birinin 35 erkek, 20 kız öğrencisi vardı. Bu mektebin resmî ruhsat tarihi 25 Nisan 1311 / 7 Mayıs 1895'ti. Diğer mektebin 20 erkek, 15 kız öğrencisi vardı. Bunun ruhsat tarihi ise 25 Mayıs 1311 / 6 Haziran 1895'ti. Şehirde bulunan diğer Rum rüştiyesi hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁷¹ 1903 yılında Manastır'ın Arnavut mahallesinde bir adet Rum mektebi yapılmasına müsaade edildiği ve ruhsat verildiğine dair kayıt mevcuttur. Fakat bu mektep hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁷² Rumlara ait iptidaî mektepleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen yukarıda adı geçen rüştiye mektepleri aynı zamanda iptidaî kısmını da ihtiva etmekteydi. Bu mekteplerde toplam 37 öğretmen görev yapıyordu. Özellikle kız karma eğitim veren idadî mektebi Makedonya'da ünlüydü. Bu mektebin mali destekçisi Mısır'da yaşayan Pinika adında Rum tüccar ailesiydi. Bükreş'te yaşayan Rum Musika ailesi ise erkek idadîsine 20.000 düka altın bağış yapmıştı.³⁷³ Diğer yandan 1905 yılında Manastır şehrinde ve şehre bağlı karyelerde yaşayan Rumların yararına olmak üzere Manastır şehrinde bir adet Eytamhane inşa edilmesi için Rum Patrikhanesi tarafından başvuru yapılmıştı. Bu kurum eğitim amaçlı da kullanılacaktı. Eytamhane'nin 61.898 kuruş olan yapım maliyeti ise Aya Dimitri Kilisesi sandığından karşılanacaktı. Bu başvuru gerekli incelemelerin yapılmasından sonra olumlu değerlendirilmiş ve irade-i seniyye ile ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁷⁴

Osmanlı Devleti diğer mekteplerde olduğu gibi Rum mekteplerinde de Osmanlıca dersinin okutulmasını şart koymuştu. Muallim tayini de hükümet tarafından yapılıyordu. Fakat Rum mekteplerine yapılan tayinlere metropolitlik karşı çıkıyor, atamalar konusunda yetki talep ediyordu. Tayinleri kabul etmeyeceğini

³⁷¹ SNMU., H. 1321, s. 670.

³⁷² BOA., BEO., 2080/155/941.

³⁷³ Birol-Akpınar, aynı makale, s. 144.

³⁷⁴ BOA., DH. MKT., 1006/41.

belirten metropolitliğe uyarı yazıları gönderildi. İkazlara uyulmadığı takdirde gerekli muamelenin de yapılacağı bildirilmişti.³⁷⁵ Rum mekteplerinde okutulan Cebir, Hendese ve Riyaziye gibi derslerin kitapları konusunda da bazı sorunlar yaşanmaktaydı. 1890 yılında mekteplerdeki kitapların bazılarında Yunan hükümetine ait armaların mevcut olduğu tespit edilmişti. Manastır Maârif Müdürlüğü bu konuda Maârif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, kitapların yurtdışında basılmış olmalarından dolayı bu tarz armalara sahip olduklarını belirtmişti. Nitekim nezaret bu kitapların incelenmesini, siyaseten zararlı olanların toplatılmasını, içeriğinde bir kusur olmayanların da armalarının sökülüp sahiplerine iade edilmesini emretmişti.³⁷⁶

Görüldüğü üzere Manastır şehrinde Rumlara mahsus toplam 10 adet eğitim kurumu bulunuyordu. Bu mekteplerden idadîlerde 223 erkek, 50 kız öğrenci bulunuyordu. Üç adet kız rüştiyesinde 460 öğrenci vardı. Erkek rüştiyelerinde 132 öğrenci, karma eğitim veren iki rüştiyede toplam 55 erkek, 35 kız öğrenci eğitim görmekteydi. Bu suretle hakkında bilgi olmayan Eytamhane ile bir rüştiye mektebi haricinde geriye kalan 8 mektepte toplam 955 öğrenci olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Elbette bu sayı belli tarihlere göre belirlenmiştir. Fakat genel bir fikir oluşturması açısından 1908'de yaklaşık 9.000 nüfusa sahip olduğunu bildiğimiz Rumlardan yaklaşık .1000 kişinin öğrenci olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür. Bazı kaynaklarda öğrenci sayısının 1.345 olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle hakkında bilgi olmayan 2 eğitim kurumunun öğrenci sayısının 390 olduğu sonucuna varmak da mümkündür.³⁷⁷

3.2.2. Sırp Mektepleri

Manastır şehrinde 1908 yılında 275 Sırp yaşamaktaydı.³⁷⁸ Önceki yıllarda Manastır şehrinin gayrimüslim nüfusunun daha az olduğu düşünüldüğünde Sırp nüfusunun yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Manastır Valiliği de şehirde Sırpça konuşan olmadığını, bu nedenle Sırp mektebi de olmadığını 1890 yılı Ekim ayında Maârif Nezareti'ne bildirmişti. Buna rağmen Maârif Nezareti, kuruma gelen

³⁷⁵ BOA., **TMIKS.S.**, 6/67.

³⁷⁶ BOA., **MF. MKT.**, 122/38.

³⁷⁷ Birol-Akpınar, **aynı makale**, s. 144.

³⁷⁸ Öztunç, **aynı tez**, s. 90.

taleplere bakarak, Sırp'ların mektep açmasına müsaade edilmesini Manastır Valiliği'ne gönderdiği yazılarda emretmekteydi. Mektep açılması için belirli şartların yerine getirilmesi gerektiğinden dolayı da Manastır Valiliği ve maârif müdürlüğü bir şekilde bu talepleri reddediyordu. Gerekçe olarak da Sırp mektebi açma talebinde bulunanların çoğunun ya Rum ya da Bulgar oldukları, meselenin siyasî kökenlerinin olduğu gösteriliyordu. Maârif Nezareti'nden bu taleplere karşı olumlu tavır alınmaması rica ediliyordu.³⁷⁹ II. Abdülhamid'in yaverlerinden Derviş Paşa kendisine gelen Sırp mektebi açma talepleri karşısında bir mütalâa hazırlayarak Manastır Valiliği'ne göndermişti. Derviş Paşa Sırp mektepleri açılmasının siyaseten zararlı olacağı fikrindeydi. Nüfusu çok az olan Sırp'lar için mektep açılmasına lüzum yoktu. Sırp mektebi açmak isteyenlerin Sırp ahalisinden olmamaları, meselenin siyasî bir nedene dayandığını göstermekteydi. Derviş Paşa, bu düşüncelerini bildirerek, Manastır'da Sırp mektebi açılmasına müsaade edilmemesini, Bâb-ı Âli bu konuda bir karar alana kadar beklenilmesini istemiştir.³⁸⁰

Bununla birlikte Sırp konsolosluğu Manastır'da Sırp mektebi açılması için çaba harcıyordu. Kanuna göre, uygun şartları taşıyan mekteplere ruhsat verilmesi gerekse de Manastır maârif idaresi ve valiliği, konsolosluğun mektep açmak istemekteki amacının eğitim-öğretim olmadığını bildiği için her seferinde talepleri reddediyordu.³⁸¹

Şûrâ-yı Devlet 1895'te bu konuda bir karar aldı. Kararda Rumeli Vilâyat-ı Şahanesi (Manastır, Selânik, Kosova)'nde toplam 602 adet Bulgar mektebi olduğu ve bu mekteplerde yaklaşık 32.000 öğrencinin öğrenip gördüğü, buna rağmen Sırp mektebi sayısının yetersiz olduğu belirtilmekteydi. Ardından Bulgarların Rumeli'deki Slavları asimile etmeye çalıştıkları, Sırp'lar adına mektep açma talebinde buldukları ve Sırp'ların artık kendi dillerini dahi unutmaya başladıkları vurgulanıyordu. Bu durum ise Devlet-i Âliyye'nin menfaatine aykırıydı. Bunun önüne geçmek adına gerekli görülen mahallerde Sırp mektebi açılması konusunda mahallî idarelerin kolaylık sağlamaları gerektiği bildirilmişti. Açılacak mekteplerin

³⁷⁹ BOA., **DH. MKT.**, 1775/22.

³⁸⁰ BOA., **Y..MTV.**, 46/109.

³⁸¹ BOA., **MF. MKT.**, 152/14.

talimat ve nizamnamelere uygun olmasına, Sırp konsolosluğunun ve sefaretinin bu mekteplerin iç işlerine karıştırılmamasına dikkat edilmesi de şart olarak gösterilmişti.³⁸² Bu karardan bir yıl sonra Mihail Hacı Papa önderliğindeki bir grup Sırp muallimin imzasıyla Dersaadet'e bir arzuhal gelmişti. Arzuhalde Sırpça eğitim verecek olan bir iptidaî mektebinin açılmasına ruhsat isteniyordu. Bu konuda 1895 yılında alınan karar gereğince, gerekli şartları yerine getirmesi halinde mektep açılmasına ruhsat verilmesi gerekmekteydi. Fakat bu arzuholden anlaşıldığı üzere Manastır Valiliği mektep açılmasına izin vermemeye devam ediyordu.³⁸³ Yine 1896'da Maârif Nezareti Manastır'a yazı göndererek gerekli şartları yerine getirenlere mektep açma ruhsatı verilmesini emretmişti. Sırlara Manastır Valiliği tarafından mektep açma izni verilmemesine karşı bu tarz emirler sürekli olarak Manastır Valiliği'ne gönderilmeye devam ediyordu. Valilik ise yukarıda belirtilen gerekçelerle bu talepleri reddetmeye devam ediyordu.³⁸⁴

Mihail Hacı Papa tarafından 1897'de sadarete bir telgraf gönderilerek, yıllardır Manastır'da Sırp mektebi açabilmek için izin istediklerini, fakat Manastır Valiliği'nin ve maârif idaresinin buna engel olduğunu belirtmişti. Sadaret gereğinin yapılmasını ve nizama uyduğu takdirde mektep açılmasına ruhsat verilmesini Manastır Valiliği'ne gönderdiği yazıda emretmişti. Valilik Manastır şehrinde Sırpça konuşan ahali olmadığından mektep açılmasına lüzum görülmediğini, bu nedenle taleplerin reddedildiğini belirten bir yazı ile cevap vermişti. Maârif Nezareti benzer emirleri gönderse de valiliğin cevabı aynı olmaktadır.³⁸⁵ Manastır Valiliği'nin bu konuda haklı olduğu 1897 sonlarında anlaşıldı. Zira Mihail Hacı Papa ve yanında bulunan kişiler, valilik tarafından sorguya çekilmişlerdi. Neticede bu şahısların Sırpça dahi bilmeyen Rum Ortodoks oldukları ortaya çıktı. Yani mesele eğitim-öğretim gayesi değildi.³⁸⁶

Bu bilgilere rağmen 1895 yılında Manastır şehrinde iki adet Sırp Rüştîyesi açıldığı görülmektedir. Maârif Salnamesi'ndeki bilgilere göre bunlardan biri yatılı

³⁸² BOA., İ.MF., 3/13.

³⁸³ BOA., İ.HUS., 50/88.

³⁸⁴ BOA., BEO., 774/57981.

³⁸⁵ BOA., BEO., 902/6758; BOA., BEO., 848/63542.

³⁸⁶ BOA., BEO., 893/66944.

erkek rüştiyesiydi ve 72 öğrencisi bulunuyordu. Diğer mektep ise kız rüştiyesiydi ve 52 öğrencisi vardı. Her iki mektep de 1895'te ruhsat almıştı. Yukarıda bu Sırp mekteplerinin açılmasına müsaade edilmediğine dair verilen bilgilere rağmen bu iki mektebin nasıl açıldığına dair bilgi yoktur.³⁸⁷

3.2.3. Ulah Mektepleri

Manastır şehrinde 1908 yılında 450-500 civarında Ulah yaşamaktaydı.³⁸⁸ Sayıları oldukça az olan Ulahların şehirde iki mektebi bulunuyordu. Bunlardan biri idadî, diğeri kız rüştiye mektebiydi.³⁸⁹ İdadî mektebi Ulah cemaati namına olmak üzere Poli Efendi adına alınan izin ile 1879'da kurulmuştu. Mektebin 160 erkek öğrencisi vardı. Resmi ruhsat tarihi ise 1891'dir.³⁹⁰ Manastır'daki diğer Ulah mektebi ise Madam Bizanti'nin aldığı izinle açılan kız rüştiyesiydi. Bu okulun 130 kız öğrencisi vardı. Ruhsat tarihi ise 1891'di.³⁹¹

İdadî okulu 1895 yılında Manastır Maârif Müdürlüğü memurlarınca kapatılmıştı. Mektep idaresi ise ruhsatlarının olduğunu, mektebin sebepsiz olarak kapatıldığını Maârif Nezareti'ne bildirmişti.³⁹² Bu olaydan beş yıl önce Ulah muallimler Manastır Maârif Müdürü Hamdi Bey'i Yaver Derviş Paşa'ya şikâyet etmişlerdi. Gerekçeleri ise Hamdi Bey'in Rumlarla iş birliği içinde olup Ulahların eğitim-öğretim faaliyetlerini engellemesi, Rumlara mektep açma izni verirken, Ulahlara hiçbir şekilde izin vermemesi gösterilmişti. Manastır Valiliği bu şikâyetin gerekçelerinin asılsız olduğunu Hamdi Bey'in görevini layıkıyla yerine getirdiğini bildirmişti. Mektep izni konusunda Ulahların belgeleri tamamlayamamalarının etkili olduğu da belirtilmişti.³⁹³

Ulah mektepleri umûmî müfettişi Lazar Duma sadarete sunduğu bir arzuhalde, Manastır Valiliği ve maârif idaresinin Ulah mektepleri açılmasına karşı olduklarını, ruhsat konusunda zorluk çıkardıklarını belirtmişti. Bâb-ı Âlî bu konuda Manastır'a

³⁸⁷ SNMU., H. 1321, s. 670.

³⁸⁸ Öztunç, aynı tez, s. 90.

³⁸⁹ SNMU., H. 1316, s. 1190.

³⁹⁰ SNMU., H. 1321, s. 670.

³⁹¹ SNMU., H. 1321, s. 670.

³⁹² BOA., BEO., 596/44638.

³⁹³ BOA., Y.PRK.UM., 18/103.

gönderdiği emirnamede gerekli şartların yerine getirilmesi halinde Ulahlara mektep açma izni konusunda sorun çıkarılmamasını bildirmişti. Fakat Sırp mekteplerinde olduğu gibi Ulah mektepleri konusunda da Manastır mahallî idaresi olumlu tavır almıyor, talepleri reddediyordu.³⁹⁴ Ulah okulları ile ilgili Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi 1905 yılında yeni bir karar aldı. Karara göre Yanya, Selânik ve Manastır vilayetlerindeki ruhsatlı Ulah mektepleri milel-i saire mekteplerinin tabii oldukları kurallara tabii olacaklardı. Bu şekilde Ulahların mektep açmaları konusunda kolaylıklar sağlanacaktı.³⁹⁵

3.2.4. Musevî Mektepleri

Birçok Musevî Fatih'in İstanbul'un fethinin ardından Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden yeni başkente göç etmişti. Bunların bir kısmı daha sonra Manastır'a yerleşti. Ardından 1592'de, İspanya'dan getirilen Musevîlerin bir kısmı da Manastır'a yerleşmişti. Bunlar *Sefardim Yahudileri* olarak adlandırılmıştı. Manastır'a yerleşen Musevîler kendi mahallelerini kurarak uzun yıllar ikamet ettiler. 1844'te altı Musevî mahallesi bulunuyordu. Bunlar; Yeni Havlu, Paşa Havlusı, Drahor Havlusı, Eski Havra, Yeni Havra, Büyük Havlu, Yeni Havra mahalleleriydi. Bu mahallelerde toplam 293 hane bulunmaktaydı.³⁹⁶ Musevîlerin nüfusu 19. yüzyılın ilk yarısında 2.326 olarak tahmin edilmektedir.³⁹⁷ 1881-1893 yılları arasında ise bu sayının 4.274'e ulaştığı görülmektedir. 1908'de ise 6.307'dir.³⁹⁸

Manastır'da Musevîlere ait bir adet mektep bulunuyordu.³⁹⁹ Bu mektep 1878 tarihinde kurulmuştu. Ruhsat tarihi 6 Kanûn-ı sanî 1308 / 18 Ocak 1893'tü. Rüştüye derecesindeki bu okulun 130 erkek öğrencisi bulunmaktaydı.⁴⁰⁰ 1889 yılında Manastır Hahambaşı ve saire tarafından Maârif Nezareti'ne bir arzuhal gönderilerek, mektepteki talebelere Türkçe öğretmek üzere Müslüman bir muallim tayini talep ettiler. Musevîlerin muallim tayini konusunda maddî sorun yaşadıklarını da

³⁹⁴ BOA., BEO., 2514/188480.

³⁹⁵ BOA., BEO., 2575/193099.

³⁹⁶ Öztunç, aynı tez, s. 97-98.

³⁹⁷ Aynı tez, s. 79.

³⁹⁸ Aynı tez, s. 89-90.

³⁹⁹ SNMU., H. 1316, s. 1190.

⁴⁰⁰ SNMU., H. 1321, s. 670.

belirtmişlerdi. Maârif Nezareti muallim tayini için bütçenin uygun olmadığını belirterek, Musevî öğrencilerin Manastır İdadî Mektebi ihtiyat sınıfında Türkçe dersi almaları kararını verdi.⁴⁰¹

3.2.5. Bulgar Mektepleri

Bulgar nüfusu, 1908 nüfus sayımına göre 3.807 kadın, 4.093 erkek olmak üzere toplam 7.900'dü. Bunlar da yukarıda adı geçen Hristiyan mahallelerinde ve Müslümanların yaşadığı mahallelerde ikamet etmekteydiler.⁴⁰² Manastır şehrinde Bulgarlara ait olan altı adet mektep tespit edilmiştir. Bunlardan biri erkek idadîsi olup Bulgar ruhani reisliğine bağlı olarak 1879 yılında açılmıştır. 228 öğrencisi bulunan okul, 1892 yılında resmî ruhsat almıştır. Yine Bulgar ruhani reisliğine bağlı olarak 1878'de kız rüştiyesi açılmıştı. Bu mektebin 111 öğrencisi vardı. Ruhsat tarihi 1892'ydı.⁴⁰³ Manastır'daki diğer mektep Yeni Mahalle'de 1895 yılında açılmıştı. Mektebin masrafları Bulgar kilisesi mütevellisi tarafından karşılanmış ve okul binası vakıf olarak kullanılan bir hanenin avlusuna yapılmıştı. Bulgar çocuklarına mahsus olduğu belirtilen mektebin iptidaî derecesinde olması muhtemeldir.⁴⁰⁴

Manastır'ın Hasır Pazarı Mahallesi'nde de Bulgar çocuklarına mahsus mektep bulunuyordu. Karma eğitim veren bu mektebin de iptidaî derecesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bakımsız halde olan okulun 1896 yılında Maârif, Adliye ve Mezâhib Nezaretleri onayı ile tamir edilip genişletildiği anlaşılmaktadır. Gerekli masraflar da Kilise sandığındaki nakitten karşılanmıştı.⁴⁰⁵ Kara Debbâğ Mahallesi'nde de bir adet Bulgar mektebi bulunuyordu. Okul binasının harap vaziyette olmasından dolayı 1901 yılında yenileme ve genişletme çalışmaları yapıldı. 14.750 kuruşluk toplam masraf Bulgar vakıfları tarafından karşılanmıştı.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ BOA., **MF. MKT.**, 105/68.

⁴⁰² Öztunç, **aynı tez**, s. 90.

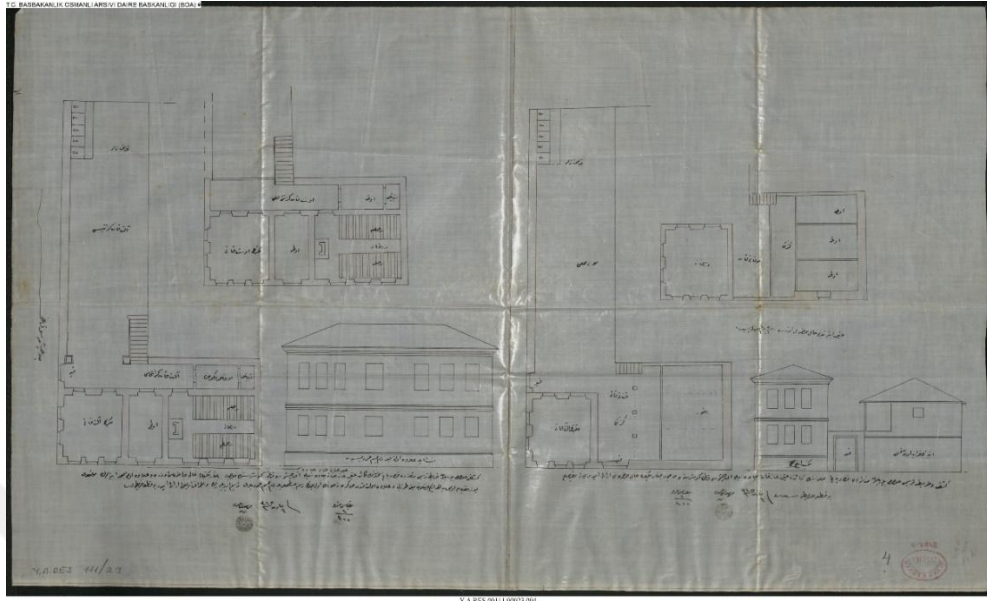
⁴⁰³ **SNMU.**, H. 1321, s. 670.

⁴⁰⁴ BOA., **DH. MKT.**, 332/53.

⁴⁰⁵ BOA., **BEO.**, 753/56426.

⁴⁰⁶ BOA., **Y..A...RES.**, 111/23.

Fotoğraf-1 Manastır'ın Karadebbağ mahallesindeki Bulgar mektebinin planı⁴⁰⁷

Manastır Yeni Mahalle'de bulunan mektebin kapasite olarak yetersiz kalması nedeniyle İkinci Bahçe Sokağı'nda kilise mütevellisine ait olan mülk arsa üzerine yeni bir mektep inşa edilmesi konusunda Bulgar ahalisi talepte bulunmuştu. Gerekli incelemeler yapılarak mektebe ruhsat verilmesi uygun görüldü. Gerekli olan 40.000 kuruşun Bulgar ianesinden ve kilise sandığından karşılanmasına karar verildi.⁴⁰⁸

Görüldüğü üzere Manastır şehrinde bir adet idadî, bir adet kız rüştiyesi, dört adet de Bulgar çocuklarına mahsus temel eğitim kurumu bulunmaktaydı.

Arşiv belgelerine bakıldığında Bulgar mektepleri hakkındaki bilgilerden çok, Bulgaristan destekli misyonerlik ve milliyetçilik temelli faaliyetlerin ön plana çıktığı belgelerin olduğu görülmektedir. Mesela 1894 yılında Bulgaristan'dan gelerek kendisini tüccar olarak tanıtan Delkof isimli bir şahıs yakalanmıştı. Yapılan sorgu sonucu bu şahsın Sofya Polis Komiserliği'nden olduğu anlaşıldı. Nitekim amacı Bulgar mektepleri üzerinden siyasi faaliyet yürütmektir. Bu şahıs hakkında derhal soruşturma başlatılıp gerekli muamele yapılmıştı.⁴⁰⁹ 1901'de ise Bulgar

⁴⁰⁷ Aynı belge.

⁴⁰⁸ Manastır'da müceddeden Bulgar mektebi inşası hakkında irade-i seniyye. BOA., İ...AZN., 84/25 (14 Ra 1327 / 5 Nisan 1909); BOA., DH. MKT., 2814/10.

⁴⁰⁹ BOA., Y..PRK.UM., 29/69.

mekteplerinden birine tayin edilen Dimitri Estefanos adlı şahsın esasen erbab-ı fesattan bir Rus zabiti olduğu anlaşılmıştı. Manastır Bidayet Mahkemesi şahsın sorgusunu yaptıktan sonra celp dosyasıyla birlikte Rus konsoloslughuna teslim etmişti. Konsolosluk şahıs hakkında gerekli işlemleri yapmayıp, himaye etmişti. Manastır Valiliği de konuyu sadarete bildirip gerekenin yapılmasını istemiştir.⁴¹⁰

Bu gibi olaylar üzerine Maârif Nazırı Mehmet Celal Bey, 1903 yılında Manastır, Selânik ve Kosova'ya telgraf göndererek, Bulgar mekteplerinin fesat yuvası haline geldiklerini, bu nedenle ciddi şekilde kontrol altında tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu okulları kontrol altında tutmak adına muallimlerinin diplomalarının tetkik edilmesi, propaganda yapmadıklarına dair kefalet altına alınmaları ile ders kitaplarının ve programlarının incelenmesi konularında maârif müdürlüklerinin çalışmalara başlamaları emredildi. Ayrıılıkçı fikirleri yayanlar, talimatlara ve nizamnamelere uymayanlar hakkında gerekli muamelenin yapılması için maârif müdürlükleri ile beraber Rumeli Vilâyat-ı Şahanesi Müfettişliği de görevlendirilmişti.⁴¹¹ Bir süre sonra Manastır'dan Maârif Nezareti'ne bir telgraf gönderilerek, emrolunduğu üzere Bulgar mekteplerinin teftiş işlemlerine başlandığı, diplomaların ve sicil-i ahval dosyalarının incelendiği bildirildi. Ayrıca Bulgar muallimlerden Osmanlı saltanatının menfaatlerine aykırı tedrisat yapmayacaklarına ve çocukların devlete sadakatine zarar verecek hareketlerde bulunmayacaklarına dair kefalet alma işlemlerine de başlandığı belirtilmişti. Kefalet göstermeyenler meslekten men edilecekti. Telgrafta bu çalışmaların ne derece yararlı olacağı konusunda endişeli olunduğu, Bulgarların açık şekilde ayrıılıkçı emelleri içi çalıştığı da dile getirilmişti.⁴¹² Nitekim bu önlemlere rağmen 1904 yılında Bulgar Eksarhhanesi'nin muallim olarak tayin ettiği Petro ve Kosti isimli iki şahsın Bulgar eşkıyasına mensup oldukları tespit edilmişti. Bu kişiler sorguları yapıldıktan sonra muallimlikten men edilmişlerdir.⁴¹³

Bulgar muallimlerin kefalet altına alınmadıkça istihdam edilmemelerine yönelik karar üzerine Bulgar Eksarhhanesi, Manastır Bulgar Metropolitliği'ne bir

⁴¹⁰ BOA., **DH. MKT.**, 2522/140.

⁴¹¹ BOA., **TFR.I.MKM.**, 3/291.

⁴¹² BOA., **Y..A.HUS.**, 448/18.

⁴¹³ BOA., **TFR.I.MN.**, 448/18.

mektup göndermişti. Mektup hafiyelerce ele geçirildi. Mektupta, Bulgar muallimlerden kefalet kararına muhalefet etmeleri ve eğer Osmanlı hükümeti tarafından mektepler kapatılacaksa da bu süreye kadar sabır göstermeleri istenerek, kefalet verenlerin azledileceği yazılıydı. Manastır Valiliği bu konuda sadareti bilgilendirerek, Bulgar muallimlerin kefaleti kabul etmedikleri gibi, silahlanıp eşkıyaya katılmaya başladıklarını da bildirdi. Sadaret ise bu muallimler hakkında her türlü sorgu ve ceza işlemlerinin yapılmasını emretmişti.⁴¹⁴

Benzer olaylar 1904'te de yaşanmaya devam etti. Manastır'daki 3. ordunun 9. fırkasından Seraskerliğe bir telgraf çekildi. Telgrafta Bulgar komitelerinin bazı şahısları isim ve sicillerini değiştirerek muallim tayin ettirme kararı aldıkları, bunun da bir muhbir vasıtasıyla öğrenildiği yazılıydı. Seraskerlik durumu Maârif Nezareti'ne bildirdi. Önceden olduğu gibi Manastır Valiliği'ne ve maârif müdürlüğüne emirler gönderilerek teftişlerin daha itinalı yapılması gerektiği vurgulandı. Kolluk kuvvetlerinin de komitelerin üyelerinin tespit etmeleri ve bunlarla irtibat halinde olan muallimleri yakalamaları istenmişti.⁴¹⁵ Teftiş çalışmalarının nasıl yürüdüğü ve ne gibi sonuçlar alındığına dair bilgi bulunmamaktadır. Fakat, 1910 yılında başka bir mesele ile karşı karşıya kalınmıştır. Manastır şehrindeki bir Bulgar mektebinde öğrencilere Bulgaristan'daki öğrencilerin giyindiği kasketler ve elbiseler giydirilmişti. Bazı öğrencilere de Bulgaristan bandırasını temsil eder renkte kıyafet giydirildi. Dahiliye ve Maârif Nezaretleri konu hakkında Bulgar Metropolitliği'nden açıklama istedi. Metropolitlik kasket meselesinin Avusturya'ya karşı yapılan boykot ile ilgili olduğunu, elbiselerin ise bir şirket tarafından esnaf çocuklarına giyindirilmiş olup, bunların öğrenci olmadıklarını belirtti. Bu meselede bir art niyet olmadığını da eklemiştir. Neticede bu şirket hakkında soruşturma başlatıldı. Selânik'te de benzer bir olayı Rumların yapmış olmasından dolayı hem Rum mektepleri hem de Bulgar mektepleri ikaz edildi. Görüldüğü üzere Bulgarlar, mektepleri vasıtasıyla ayrılıkçı faaliyetleri sürdürüyor ve Osmanlı hükümetini zor durumda bırakıyordu.⁴¹⁶

⁴¹⁴ BOA., **BEO.**, 2276/170656.

⁴¹⁵ BOA., **BEO.**, 2443/18319.

⁴¹⁶ BOA., **DH. MUİ.**, 101/62.

3.2.6. Yabancıların Açtığı Okullar

Kayıtlara göre Manastır şehrinde ilk olarak 1857'de Lazarist Fransız Katolik Mektebi açılmıştı. Rahip Mösyö Lieven tarafından açılan bu mektep rüşti-iptidaî derecesindeydi. Bu okul 18 Haziran 1902'de ruhsat aldı. 1905 kayıtlarına göre 60 erkek öğrencisi bulunuyordu.⁴¹⁷ Yine Fransızlara ait rüşti-iptidaî derecesinde bir okul daha bulunuyordu. Bu okul kızlara mahsustu ve 38 öğrencisi vardı. Bu mektep de 1902 yılında ruhsat almıştı.⁴¹⁸ Manastır şehrinde rahibeler ve öğrenciler tarafından hem mektep hem de manastır olarak kullanılan bir kurum daha vardı. Bu kurumun binası eskimiş hale geldiği ve rahibelerle öğrencilere yeterli gelmediği için Fransız sefaretini aynı yerde yeni bir mektep inşası için Osmanlı hükümetinden izin istemişti. İlaveten manastır binası da tamir edilecekti. Şûrâ-yı Devlet'in ilgili daireleri gerekli incelemeleri yaparak yeni okul yapılmasına ve eski manastırın tamir edilmesine onay verdi. Fakat burada bahsedilen rahibeler ve öğrenciler tarafından kullanılan eğitim kurumunun yukarıda 1857'de açıldığı belirtilen mektep mi, yoksa başka bir mektep mi olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır.⁴¹⁹

Manastır şehrinde bir de Protestan mektebi bulunmaktaydı. Bu mektep Amerikalı Yoann Stephan tarafından açılmış yatılı rüştiye mektebiydi. 1877 yılında açılan bu okulun 5 erkek, 41 kız öğrencisi bulunmaktaydı.⁴²⁰ Mektep açıldığında ruhsatsızdı. Bu nedenle 1892'de mektep idaresine Maârif Nezareti tarafından tebligat yapılarak resmî ruhsat almaları gerektiği, aksi halde okulun kapatılacağı bildirildi.⁴²¹ Nitekim okul 23 Haziran 1892'de bu ruhsatı almıştır.⁴²²

⁴¹⁷ SNMU., H. 1321, s. 672.

⁴¹⁸ Aynı yerde.

⁴¹⁹ BOA., Y..A...RES., 135/7.

⁴²⁰ SNMU., H. 1321, s. 670.

⁴²¹ BOA., MF. MKT., 130/53.

⁴²² SNMU., H. 1321, s. 670.

SONUÇ

Araştırmaya konu olan Manastır şehrinde diğer birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi modern devlet okulları açıldı. Şehirde temel eğitim kurumu olarak 13 adet iptidaî mektebinin açıldığı tespit edildi. Bu okullarda, açıldıkları tarihten itibaren Manastır şehrinin Balkan Savaşları'nda kaybedildiği 1913 tarihine kadar olan süreçte ortalama 1.000 öğrencinin öğrenim gördüğü, bunlardan yaklaşık 200'ünün kız olduğu anlaşılmıştır.

Manastır şehrinde temel eğitim kurumu haricinde rüştiye, idadî, Darümuallimîn ve sanayi mektebi açıldı. Şehirde biri askerî biri mülki olmak üzere iki adet idadî mektebi, biri kız öğrencilere, biri erkek öğrencilere mahsus iki adet mülki, bir adet askerî rüştiye mektebi, öğretmen yetiştirmek amacıyla bir adet Darümuallimîn mektebi, kimsesiz çocukların topluma kazandırılması, geçimlerinin sağlanması ve meslek sahibi olmaları için bir adet sanayi mektebi açıldığı tespit edildi. Bu mekteplerden askerî rüştiye ve askerî idadîlerde gerek öğrenci sayısının fazlalığı gerekse öğretmen kadrosunun genişliği, Osmanlı Devleti'nin askerî eğitime verdiği önemin Manastır şehri özelinde görülmesini sağladı. Darümuallimîn mektebinin öğrenci sayısının en fazla 17'ye yükselmesi ve öğrencilerin çoğunun okula düzenli devam etmemesi, öğretmenlik mesleğinin toplum nazarında itibarının olmadığını devletin de bu okullara yeterli önemi vermediğinin ortaya koymuş oldu. Sanayi mektebi ise kimsesiz çocukların hem bakımını hem de eğitimini üstlenmekle şehirde teknik eğitimin gelişmesine ve sosyal adaletin sağlanmasına katkı sağlamıştır.

Manastır şehrinin nüfusunun neredeyse dörtte üçünü gayrimüslimler oluşturuyordu. Bunlar kendilerine verilen hakları kullanarak mektepler açmışlardı. Şehirde 10 adet Rum, 2 adet Sırp, 2 adet Ulah, 1 adet Musevî, 6 adet de Bulgar mektebinin kurulduğu tespit edildi. Gayrimüslim mektepler hakkında en önemli meselenin, okullar vasıtasıyla ayrılıkçı siyasi faaliyetler yürütülmesi olduğunu söylemek, bu araştırmanın önemli sonuçlarında biri olarak ortaya çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 2356/176682; 2181/163526; 2080/155941; 893/66944; 848/63542; 902/6758; 774/57981; 2514/188480; 596/44638; 2575/193079; 2443/18319; 2276/170656; 753/56426; 3386/253928; 2184/163745; 2342/175603; 2251/168809; 4238/317811; 2666/1999879; 4025/301841;

Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH. MKT.): 2500/1; 2647/81; 676/11; 194/58; 1006/41; 1775/22; 2522/140; 2814/10; 332/53; 539/15; 2265/79.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.): 21-2/34; 19-2/15; 101/62.

Dâhiliye Nezâreti Teşrî-yi Muamelat ve Islâhat (DH. TMİK.S.): 24/30; 6/67.

Haritalar (HRT.h.): 0162.

İrade Askerî (İ..AS.): 27/41; 4/36.

İrade Adliye ve Mezahib (İ..AZN.): 84/25.

İrade Hususî (İ..HUS.): 50/88.

İrade Maârif (İ..MF.): 3/13; 12/13; 10/15.

İrade Meclis-i Mahsus (İ..MMS.): 100/4223.

Maârif Nezâreti Tedrisat-ı İptidaiye Kalemi (MF. İBT.): 219/48; 210/95; 218/87; 220/8; 211/59; 226/41; 46/98; 210/23; 219/10; 225/90; 172/113; 223/69; 219/96; 220/64; 231/73; 210/67; 228/44; 220/60; 210/29; 219/13; 28/66; 94/59; 169/57; 111/39; 12/12; 13/101; 4/113; 144/81; 145/109; 147/41; 161/62; 215/107; 3/41.

Maârif Nezâreti İstatistik Kalemi (MF. İST.): 8/53; 3/41.

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.): 104/87; 119/7; 128/65; 74/142; 190/69; 1068/37; 122/38; 152/14; 130/53; 105/68; 377/43; 461/5; 702/5; 94/59; 152/62; 445/37; 100/32; 482/47; 124/82; 142/11; 104/48; 337/34; 116/84; 115/121; 127/17; 189/127; 56/127; 65/164; 108/10; 15/51; 33/11; 116/36; 140/37; 46/28.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): 159/56.

Meclis-i Vâlâ (MVL.): 1019/12.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.): 2061/13.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı / Müteferrik Evrak (TFR.I.M...): 131/13034; 2/169.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı / Makamat Evrakı (TFR.I.MKM.): 3/291; 9/819.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı / Manastır Evrakı (TFR.I.MN.): 18/1715; 56/5539; 29/2900; 103/10257; 197/19622.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı / Selânik Evrakı (TFR.I.SL.): 62/6137.

Yıldız Evrakı /Hususî Marûzat (Y..A...HUS.): 448/18.

Yıldız Evrakı / Mütenevvi Marûzat (Y..MTV.): 46/109; 130/103.

Yıldız Evrakı / Perakende Umûmî (Y..PRK.UM.): 18/103; 29/69; 75/153.

Yıldız Evrakı / Resmî Marûzat (Y..A...RES.): 135/7111/23.

2. Düstûr ve Salnâmeler

Düstûr I. Tertip, C. II; C.VI.

Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye: H. 1316; H. 1317; H. 1318; H. 1319; H. 1321.

Salnâme-i Vilâyet-i Manastır: H. 1292; H. 1293; H. 1305; H. 1308; H. 1311; H. 1312.

3. Telif Eserler

AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yay., İstanbul 1993.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2013)**, Pegem Akademi Yay., Ankara 2013.

BİROL, Nurettin-AKPINAR Deniz, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilâyeti ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri (1887-1889)”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi** S. 10, (Haziran 2015), s. 139-156.

ERGİN, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, C. I-V, İstanbul, 1977.

ERGÜN, Mustafa, **II. Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yay., Ankara, 1996.

İNALCIK, Halil “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yay., İstanbul, 1993.

KAFADAR, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay., İstanbul, 2016.

KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yay., Ankara, 1988.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi C.V.**, TTK., Yay., Ankara, 2011.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yay. Ankara, 2011.

ORTAYLI, İlber, “Abdülhamid Döneminde Anayasal Rejim Sorunu”, **Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008. s. 243-250.

ÖZALP, Reşat, **Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi (Siyasi Tarih)**, Ötüken Yay., İstanbul, 2011.

ÖZTUNÇ, Hüseyin Baha, **Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2013.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

SARIÇELİK, Kerim, **Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2010.

SOMEL, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, (Çev.: Osman Yener), İletişim Yay., İstanbul, 2015.

ŞEMSEDDİN, Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, (Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Faruk Önal), İdeal Yay., İstanbul, 2011.

TEKELİ, İlhan, Selim İLKİN, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK Yay., Ankara 1993.

UNAT, Faik Reşid, **II. Meşrûtiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, TTK. Yay., Ankara, 1991.

ÜNLÜ, Mucize, **Manastır Vilâyeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)**, (19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “II. Meşrûtiyet Döneminde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXXI, S. 52, Ankara 2012, s. 135-170.

YÜCEL, Hasan Âli, **Türkiye’de Orta Öğretim**, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.

تذکره
مخبرات

مخبرات تلقین ازین ایالت در تاریخ ۱۳۱۴ قمری

موضوع	تاریخ	محل	مقام	موضوع	تاریخ	محل	مقام
وصول ذمهوری				وصول ذمهوری			
امضای				امضای			
ناموس و حکایت				ناموس و حکایت			
مستطرد کریم				مستطرد کریم			
ماهور فوبیت				ماهور فوبیت			
مختار بخاری				مختار بخاری			
مستطرد کریم				مستطرد کریم			
مستطرد کریم				مستطرد کریم			

عنه فلامنیه حضرت یادنامه

جناحی و عروقت تا هاریری فرود برسد و همه کافه اعظم نظامی بالادفاد سهارنه معارف نظامی سیدینک خدمت و طبع کساندرت
ساردار زار و زار و هر بسای ندرستی مجوبه اوست و زود و هم وقت بدونه مناسرتده بکتابت ایستگاری و سرخرمن ایگرن کهوز معین
اوست و بعد از و اظهار قولدی مجوبه عنایت مکملست و نه اجهان بولدی و بلور ایستگاری و سرخرمن ایگرن کهوز معین
سینه تاجدایر عابره کسلی مجوبه استیکلی بهر دوله هه . بولدی ایستگاری و سرخرمن ایگرن کهوز معین
سریار ایستگاری و سرخرمن ایگرن کهوز معین ایستگاری و سرخرمن ایگرن کهوز معین

معلم خرسو ایچور قیوج و انجی ایلیا میوال لوز ایلیو نیقول ایلیکی میوال صبحی بابا

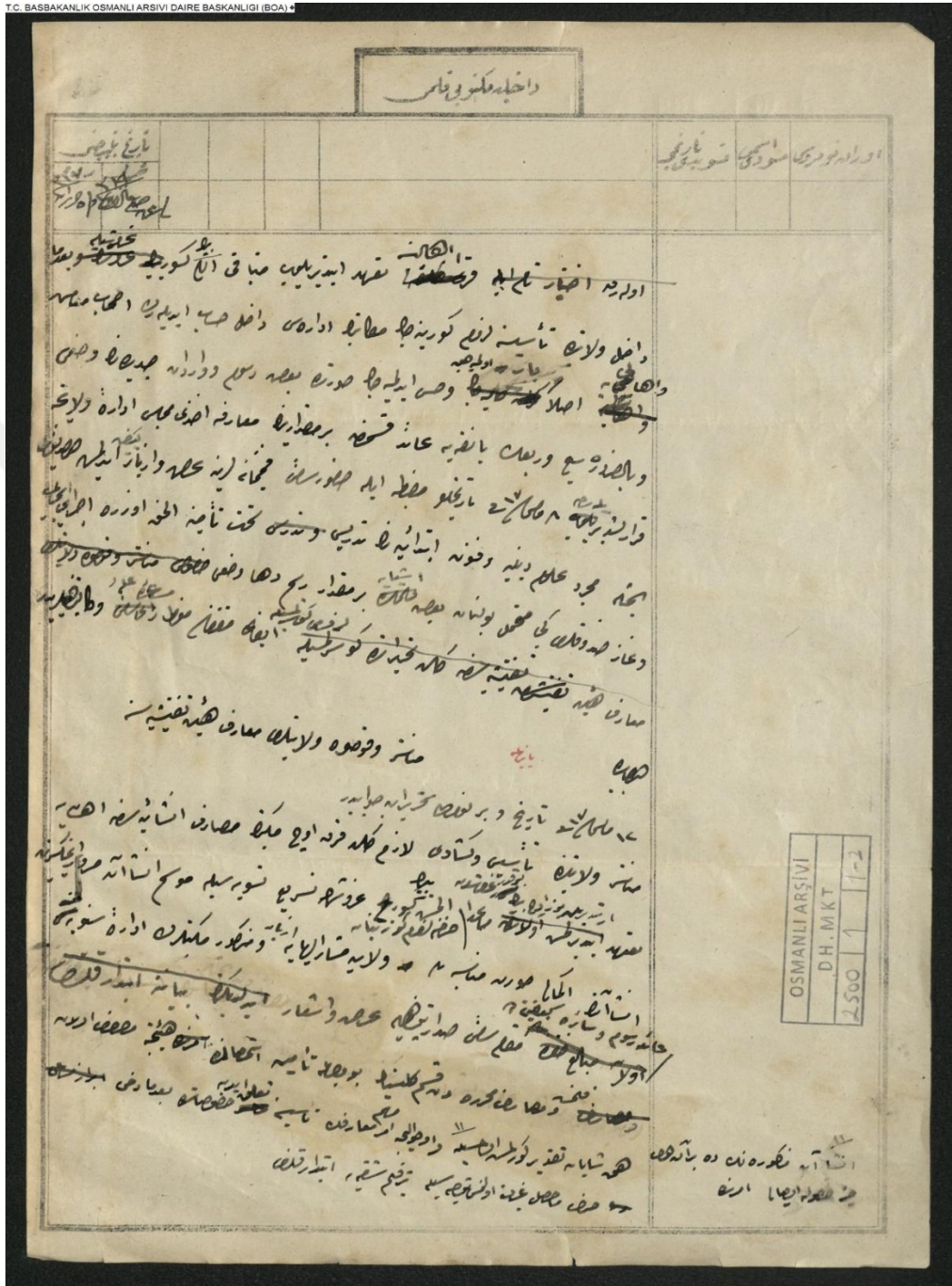
OSMANLI ARŞİVİ

İ.HUS
50 | 88 | 1
1314.C/44

İ.HUS.00050.00088.001

Ek-2 Sırça tedris için Manastır'da açılacak olan mektep hakkında belge. (BOA.,

İ.HUS., 50/88.)

DH.MKT.02500.00001.001

Ek-3 Manastır ve Kosova’da yapımına başlanmış okulların inşaatlarının tamamlanması hakkında belde. (BOA., DH. MKT., 2500/1.)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

مناسرت و لا تقيده
شرفه

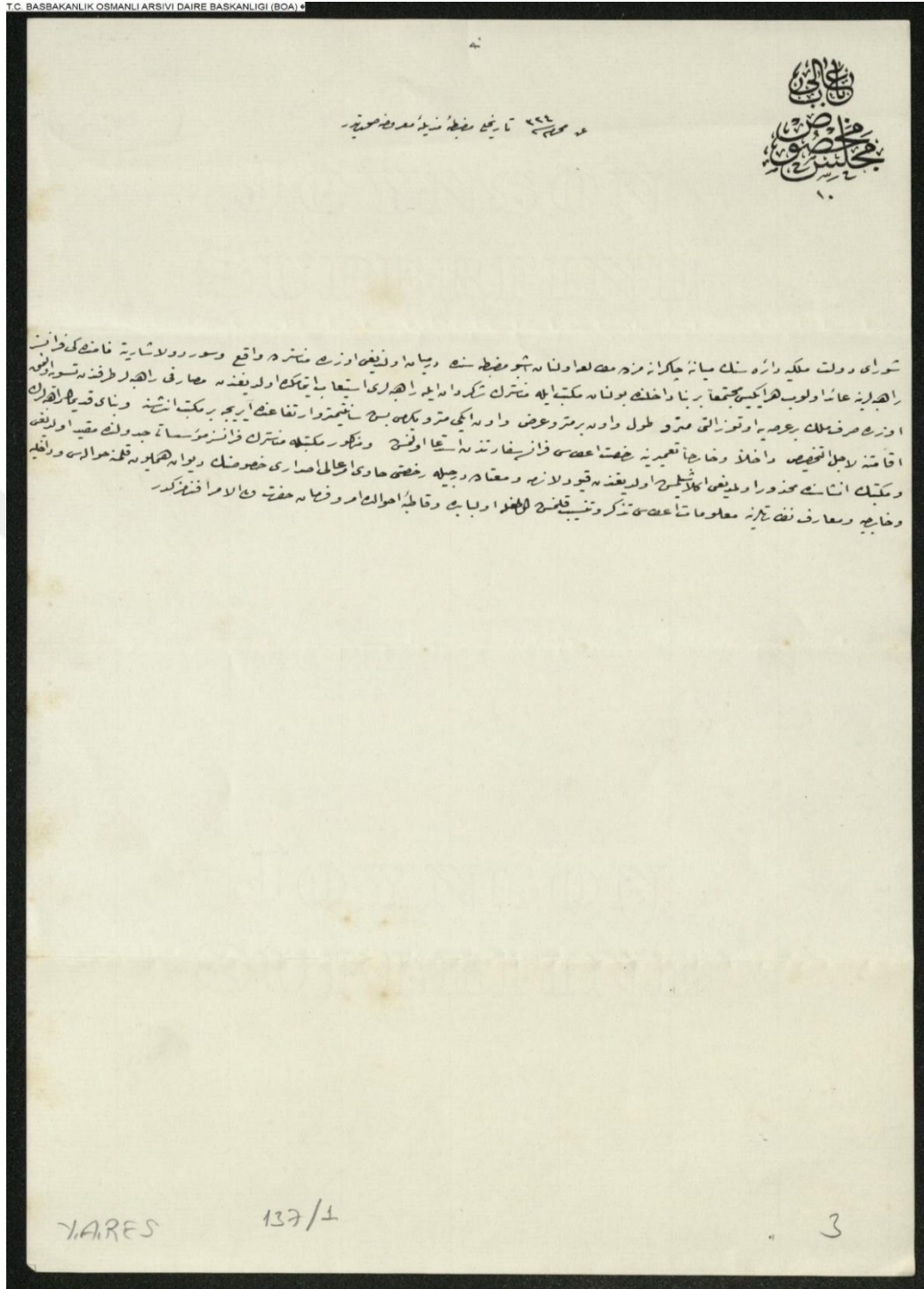
حضرتي كتبتي اموالناك تحت نظردقت وتفقيده بولندي بيليه روه دوام وكسادنه محاذير سياسي
 كور اينديك سد وضعي مناسرت واليلكنه صبه نعيمه وعزيمته هاكرانه مد سرفيا بيقى والنعيم مروزي
 مطاع جرانه ولي نعمتي منت حضرتت يار سالي حبله جليله سنده اولدنيغنه مني ابو فرمايه صليل العنوانه
 جناب سزنا هنيك محافظه سى امرنه ابي سنه در نيك ما اصل مقدرت بايسته ايه مد سوار الحويلت
 راضنه و اصله صرب تبعي اولمغيكي صبحي تنظيم اهاليغنه بر فرد بولندي حيل بورالرد صرب
 مكتبر نيك كادنيه ليجي بلزوم و مناسرت اولمغي مالده محضا صرب عنصريك ترقيه تفصيله صرب
 قوناونيك وبعصه بدفولها نيك واسطه و مالدير طاقم فداكار بود اختيار بيله ايدنيك توتوقا اوزرينه
 روم و بلغار اهاليغنه بعضيدى صرب مكتبري كادنيه رفضت اعطاي باعلايه و مقام غاصبه به
 على التوال استعا اتيكه و كرم صرب مكتبريك بوراجه تاسيس وكسادى حقنه مك محاذير سياسي رده حبله
 مكاتبه مزبوره نيك كادنيه رفضت و سياسى مخصوص بالدفعات باعلايه و معارف نظارت حليله سنه
 عرصه و اسعار و بويابيه صرايسته ايه ده معروفات هاكرانه م باعلايه ترويج بويابيه صرب اولد
 بيله بعضه معتبره لمرقنده وقوع عيولله مراتب استعا اوزرينه مكاتبه مذكوره نيك كادنيه رفضت اعطاه
 قطعيا اراده بولمقده و بوده و قيله عاجز لرينه سرفوخ بويابيله امر و فرمايه لها بونده حضرتت بارده
 معاير كورنكه اولدنيغنه مخالف رضاي ميا صبه قضاي جناب جرانايه بكونه مال و حر كنه بولما بويابيه
 بويابيه سرفصاد اولدنيغنه امر و فرمايه لها بونده جناب ولي نعمتي منت اعظمي تنظيم فرما
 اقطاب اولدنيغنه

فيليه
كريم

Y.PRK.UM 36/67

Y.PRK.UM.00036.00067.001

Ek-5 Manastır'da Sırp mektebi açılmasına lüzum olmadığı hakkında. (BOA., Y..PRK.UM., 36/37.)

Ek-8 Manastır'da Fransa rahibeleri için inşa olunacak mektep hakkında. (BOA., Y..A...RES., 137/1.)